

Acta educationis
No. 7

Kraków 2022

Acta educationis

No. 7

Redakcja:

prof. dr hab. Józef Marecki

prof. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD.

doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

Recenzenti:

dr hab. Małgorzata Duda, prof. UPJPII

prof. PaedDr. ThDr. Jozef Jurko, PhD.

prof. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA

dr hab. Lucyna Rotter

Ks. dr. Andrzej Kielian

Wydawnictwo Avalon Sp. z o.o.

ul. Żmujdzka 6 B

31-426 Kraków

Kraków 2022

ISSN 2544-5073

Spis treści

DANIELA BRŮHOVÁ

*Príspevek k identifikovaniu popísaní situácie na poli duchovných aktivít
bêhem jarní kovidové kríze* 5

KAROL DOMŹAŁ – MARIANNA ZEYKAN

Wizja Europy jako Communio personarum w dziele św. Jana Pawła II. . . . 23

NHAN THI DUONG

*Building Vietnam's Human Value System in Current Conditions
of International Integration* 37

MIROSLAV HÁZY

*Mikuláš Rusnák und sein Beitrag zur Verkündigung des Dogmas
der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel* 52

IVETA JANKUROVÁ – ALEKSANDER ZAWADZKI – MAREK KWIA-
TOSZ

Rodzina w kulturze Polskiej. Ideał wychowawczy w średniowieczu 66

MIROSLAV LETTRICH

Virtuálna a zmiešaná realita – nádeje i riziká 72

MACIEJ OSTROWSKI

Refleksja nad ekologią kulturową w świetle encykliki Laudato si' 83

GABRIEL PAŁA

Slovo, jazyk a reč – axiómy vzdelávania a mediálnej výchovy 97

MICHAELA ŠANDALOVÁ

*Kyberšikana ako jeden zo sprievodných javov
vplyvu sociálnych médií na výchovu.* 111

PETER TIRPÁK - MARTIN TKÁČ

Nejasné línie motivácie a manipulácie v rodinnej komunikácii 123

JANA TIRPÁKOVÁ

Ontogenéza hudobného vývinu žiakov mladšieho školského veku v kontexte hudobnej edukácie 143

RECENZIE

KS. DR ANDRZEJ KIELIAN

TIRPÁK, P.: *Zásady katechézy podľa exhortácie Catechesi tradendae.*

Prešov : Vydavateľstvo PU, 2020, 189 s. ISBN 978-80-555-2654-6. 155

AUTORZY ARTYKUŁÓW. 158

Příspěvek k identifikování popsání situace na poli duchovních aktivit během jarní kovidové krize

Daniela Brůbová

Abstract: *The article describes and analyses various spiritual activities that arose among Christians in the Czech Republic during the spring covid crisis, from March to May 2020. It concentrates on three selected examples which took advantage of new technical possibilities, and reached to broader audiences, such as The Carmelite initiative Fortna, where each day different Roman Catholic preachers offered their reflections; the art competition "God, who are people that you remember them" organised by the Charles University Centre of Excellence "Theological Anthropology in Ecumenical Perspective"; and the Protestant Theological Faculty series "The Word for the Day". As the last initiative has not yet been researched in more detail, the article gives it a prominent place. The aim of the article is to highlight several representative details that will show what characteristics the engaged spirituality had during the first wave of the covid pandemic and what were their manifestations were.*

Keywords: *Pandemic. Implicit spirituality. Christian values. Initiatives.*

Úvod

V tomto článku představím a budu analyzovat vybrané duchovní aktivity, které se v českém prostředí snažily reagovat na první vlnu koronavirové krize a využily k tomu nové technické možnosti. Internetové aplikace v době nouzového stavu, kdy bylo omezeno setkávání lidí, pomáhaly zprostředkovat tato setkání a překonávat bariéru osamnění. Texty jsou od autorů z konfesijního i mimokonfesijního prostředí, z něhož pisatelé pocházejí, pokusím se ukázat, s jakým pojetím spirituality pracovali a k jakému publiku se obraceli. Bude se jednat o podcastovou iniciativu „U ambonu“ (Fortna - klášter bosých karmelitánů na Hradčanech), výtvarnou přehlídku „Bože,

¹ POLA, P.: Nejistota jako příležitost k proměně? *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1), s. 97-115.

kdo je člověk, že na něj pamatuješ?“² (Centrum excelence Univerzity Karlovy: Teologická antropologie v ekumenické perspektivě ve spolupráci s badatelskou skupinou Teologie a současná kultura na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy) a podrobněji rozeberu krátká zamyšlení „Slovo na tento den“.³

Tento malý vzorek nám samozřejmě nemůže nabídnout jakkoliv úplný obraz o proměnách spirituality v této době, nemůže odpovědět na otázky, zda lidé, kteří se o svůj duchovní život sdíleli s druhými, nebo ti, kdo hledali duchovní útěchu, tak činili převážně posílením zaběhnutých vzorců duchovní praxe nebo zda nabízeli nové možnosti a formy. Takový výzkum by potřeboval větší časový odstup a jinou metodologii. Mým cílem bude ukázat několik různých reprezentativních detailů, které mohou pomoci zpřesnit otázky pro další teologické i sociologické zkoumání v této oblasti. Za reprezentativní tyto detaily budu považovat jednak na základě skutečnosti, že se jednalo o známé a sledované instituce či osobnosti, které za vybranými iniciativami stály, a také to, že tyto iniciativy měly velkou sledovanost. Protože můj hlavní zájem bude teologický, přesněji, bude mě zajímat, implicitní pojetí spirituality a její publikum, pokusím se nejprve explicitně definovat, co spiritualitou myslím, a tedy - z jakého předporozumění vycházím. Obojí mi pomůže vytvořit rámec, v němž pak budu jednotlivé aktivity zkoumat. Závěrem se pokusím analýzu tohoto malého vzorku duchovních aktivit vztáhnout k otázkám, jaké charakteristické rysy měla implicitní spiritualita během první vlny kovidové pandemie a jaké byly jejich projevy.

Explicitní a implicitní spiritualita a jejich projevy

Spiritualita je v teologickém chápání mnohoznačným pojmem, proto je obtížné najít přesné výrazy pro vyjádření spirituality tak, aby nevznikl prostor pro nedorozumění. Ivan Odilo Štampach říká, že spiritualita je širokým duchovním prouděním, které lze na obecné úrovni definovat jako „bezprostřední osobní prožívání vztahu k transcendentní skutečnosti“.⁴ Můžeme

² DOSOUDIL, J. A.: Výtvarná přehlídka „Bože, kdo je člověk, že na něj pamatuješ?“ v kontextu biblické antropologie, *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1), s. 117 - 133.

³ EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY, *Slovo na tento den* [online]. 2020 [cit. 12.12.2020]. Dostupné z: <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-799.html>

⁴ ŠTAMPACH, I. O.: Nahradila spiritualita náboženství? In: BABYRÁDOVÁ, H. – HAVLÍČEK, J. (eds.): *Spiritualita*, Brno, Masarykova univerzita, 2006, s. 92.

řící, že spiritualita je to, co oslovuje naše existenciální potřeby.⁵ Ivana Noble mluví o náboženské zkušenosti setkání „s odlišným rozměrem lidského života, který obvykle zůstává skryt a který někdy vystoupí do popředí, odkryje se, ale není mu dáno jméno, jež by pocházelo z konkrétního náboženského systému.“⁶ Takovou spiritualitu můžeme označit za implicitní koncept,⁷ který vychází „ze zkušenosti člověka se sebou, se světem, s nenazvaným, tam, kde ještě nepoužíváme hodnotící kategorie svých náboženských systémů.“⁸ Je to setkání s něčím zcela přesažným a odlišným, než byla dosud známá zkušenost a „jako náboženská zkušenost pak bude chápána každá situace, již budou lidé charakterizovat jako setkání s tajemstvím, zázrak, údiv, fascinaci z něčeho, co zakusili jako od sebe a od světa odlišné, vše překračující, věčně svaté.“⁹ Implicitní spiritualitu vnímáme spíše jako něco, co má tendenci transcendovat běžnou každodennost, je více osobní, založené na zkušenosti konkrétního člověka a méně závislé na externích podmínkách.

Explicitní pojetí¹⁰ chápe spiritualitu „v rámci konkrétního náboženství, v němž se vyskytuje, a klade ji do přímé souvislosti s dalšími uznávanými autoritami tohoto náboženství (svatými příběhy, rituálem, věroukou, etickými principy, institucí).“¹¹ V tomto konceptu je explicitní spiritualita totožná s religiozitou, protože kromě osobního postoje k duchovním obsahům zahrnuje i institucionální prvky a rituály související s praxí církve.¹²

Obě pojetí se do určité míry vzájemně překrývají, protože se týkají téhož setkání a zakoušení, vertikální transcendence, která překračuje horizontální

⁵ Porov. VESELSKÝ, P. – POSLT, J. – MAJEWSKÁ, P. – BLOCKOVÁ, M.: Spiritualita ve vzdělávání – zpět k širšímu pojetí učení se. *Paidagogos* [online]. 31.12.2013, [cit. 5.12.2020]. Dostupné z: <http://www.paidagogos.net/issues/2013/2/article.php?id=24>

⁶ NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019, s. 232.

⁷ Porov. VOJTÍŠEK, Z. – DUŠEK, P. – MOTL, J.: *Spiritualita v pomáhajících profesích*, Praha, Portál, 2012, s. 35.

⁸ NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019, s. 232.

⁹ NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019, s. 232.

¹⁰ Porov. VOJTÍŠEK, Z. – DUŠEK, P. – MOTL, J.: *Spiritualita v pomáhajících profesích*, Praha, Portál, 2012, s. 34.

¹¹ NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019, s. 232.

¹² Porov. VOJTÍŠEK, Z. – DUŠEK, P. – MOTL, J.: *Spiritualita v pomáhajících profesích*, Praha, Portál, 2012, s. 34.

rovinu každodennosti.¹³ Pro lidské chování je charakteristické míšení motivů a nekomplexní porozumění, proto může být implicitní spiritualita vyjádřena i explicitně, ať už slovy nebo činnostmi, přesto ji nemůžeme považovat za součást konkrétního náboženství. Spiritualita v implicitním pojetí přesahuje hranice náboženského slovníku i vymezení.

Hermeneutické hledisko

Texty budeme chápat z pohledu hermeneutiky, které jde o smysl a pochopení sdělovaného obsahu. K porozumění uijeme Gadamerovu hermeneutickou metodu. Univerzálním horizontem hermeneutické zkušenosti je podle Gadamera jazyk¹⁴ a základním schématem porozumění je konverzace.¹⁵ Z pohledu hermeneutiky je pro čtenáře text „pouhým meziproduktem, jednou fází v dění dorozumívání, jež jako taková jistě také zahrnuje určitou abstrakci, totiž izolování a fixování právě této fáze. Tato abstrakce se však ubírá zcela opačným směrem než abstrakce, kterou důvěrně zná lingvista.“¹⁶ Gadamer, když vysvětluje svou představu o včlenění do struktury písemné fixace, mluví o tom, že pisatel „se v každém případě pokouší sdělit, co míní, a to zahrnuje předchůdný ohled na druhého“¹⁷ u kterého předpokládá porozumění. Tím jak je text napsán, otevírá nový horizont komunikace „horizont výkladu a porozumění, jež musí čtenář naplnit.“¹⁸ Dochází tak k dialogu mezi pisatelem a čtenářem, který „ruší napětí mezi horizontem textu a horizontem čtenáře.“¹⁹ Oddělené horizonty, stejně jako rozdílná stanoviska, přejdou jeden do druhého²⁰ a tak nastane „splývání horizontů“,“²¹ aby došlo k porozumění je třeba, aby se protlo několik souvisejících horizontů. Text a to jak je mu rozuměno může tedy jak spojovat, tak i rozdělovat. Pokusíme se v tomto duchu otevřít prostor komunikace s autory „Slova na tento den“.

¹³ NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019, s. 232.

¹⁴ GADAMER, H. G.: *Člověk a řeč (výbor textů)*, Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 24.

¹⁵ GADAMER, H. G.: *Člověk a řeč (výbor textů)*, Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 27.

¹⁶ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 283-4.

¹⁷ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 286.

¹⁸ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 286.

¹⁹ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 291.

²⁰ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 291.

²¹ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 291.

První vlna koronavirové krize v České Republice

Globální pandemie covid-19 zasáhla na jaře celou společnost velkou silou. Nouzový stav byl vyhlášen 12.3.2020²² a kvůli restriktivním hygienickým opatřením, které s ním byly zavedeny, se proměnil život ve všech vrstvách společnosti. Lidé byli zaskočeni, změnila se jejich situace pracovní i osobní, to se dotklo i církví. První vlna koronakrize zasáhla Evropu v době postní²³ a velikonoční²⁴ a citelně se tak dotkla života křesťanů, neboť nemožnost shromažďování a setkávání zcela proměnila tradiční způsob vyjadřování duchovního života a duchovních potřeb. Hrozba neznámé nemoci přinesla silnější obavy o existenci, a také o život vlastní i blízkých. Potřeba na tuto situaci reagovat dala vzniknout řadě iniciativ vycházejících z duchovního zázemí a křesťanských hodnot, které využívaly ke sdílení technické možnosti internetu.

Mediální prostředkování duchovních aktivit (tři aktivity)

V době prvního nouzového stavu se kromě televizních a rozhlasových stanic stal internet, ve formě různých programů a aplikací,²⁵ důležitým prostředníkem pracovní i osobní komunikace, to platilo i pro prostředí církví. Příkladem může být facebook, který v době jarních karanténních opatření proti šíření nemoci covid-19 patřil mezi významně sledovaná média.²⁶ Konkrétním dokladem mohou být zamyšlení s duchovním obsahem „Slovo na tento den“. Byla publikována na webové stránce Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (ETF UK) a také byla sdílena na jejím facebookovém profilu. Šlo o drobnou aktivitu především pro komunitu současných i bývalých studentů a zaměstnanců fakulty. Díky facebooku, však měla iniciativa širší dosah. Podobných aktivit s duchovním nábojem se objevilo více.

²² Bylo tak učiněno rozhodnutím vlády ČR, Usnesením č. 194: Vyhlášení nouzového stavu [online]. 2020 [cit. 6.12.2020]. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMNHPBSV>

²³ Doba postní začala 26.2. trvala do 9. 4. 2020.

²⁴ Dne 10. 3. 2020 byl vydán zákaz všech shromažďování nad 100 osob [online].2020 [cit. 6.12.2020]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/stat-kvuli-sireni-koronaviru-zakazal-kulturni--sportovni-a-spolecenske-akce-s-ucasti-nad-100-osob--zaviraji-se-skoly-180196/>

²⁵ Např. programy Skype, Microsoft Teams či Zoom, které zprostředkovávají audio a videokonference, chat, volání a sdílení obrazovky v reálném čase.

²⁶ Průzkum zveřejněný 30. 4. 2020 [online].2020 [cit. 22.5.2020]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/koronavirus/clanek/cesi-hledaji-informace-o-koronaviru-nejvic-v-ct-a-na-novinkach-40322516>

Dalším příkladem může být podcastový projekt „U ambonu“,²⁷ který vznikl jako bezprostřední reakce na jarní uzavření kostelů. Zrodil se záhy po vyhlášení nouzového stavu²⁸ z iniciativy kláštera bosých karmelitánů²⁹ Fortna³⁰ a probíhal po celou dobu trvání nouzového stavu.³¹ Šest katolických kněží se střídalo v každodenním komentování evangelijních čtení. Cílem projektu bylo nabízet veřejnosti povzbuzující duchovní slovo v době, kdy kostely a modlitebny byly zavřené a lidé žili izolovaně v domácí karanténě. Kazatelé se buď drželi liturgických textů daného dne, nebo komentovali aktuální dění, či nabízeli myšlenky, které jim připadaly v dané situaci přínosné. Vznikl tak cyklus více než šedesáti obsahově různorodých kázání, která měla vysokou sledovanost, proto na sklonku roku³² vyšla tato kázání i knižně.³³ Pět vybraných promluv je podrobně rozebráno a popsáno v článku časopisu *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*.³⁴

Dalším příkladem srovnatelné aktivity, byla výtvarná přehlídka „Bože, kdo je člověk, že na něj pamatuješ?“, která byla uspořádána on-line formou na webových stránkách Ekumenického institutu ETF UK.³⁵ Iniciativa probíhala v karanténních měsících březnu a dubnu 2020.³⁶ Obracela se ke všem,

²⁷ Podcasty od poloviny března přebíralo Rádio Proglas.

²⁸ Nouzový stav byl vyhlášen od 14h dne 12. 3. 2020, Usnesení vlády ČR č.194/2020: Vyhlášení nouzového stavu, [online]. [cit. 13.6.2020], dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/IHOABMNHPBSV>

²⁹ Bosí karmelitáni jsou kontemplativně - činným řádem.

³⁰ Fortna je klášter bosých karmelitánů v Praze na Hradčanech, je otevřený pro veřejnost a nabízí duchovní a vzdělávací programy.

³¹ Ukončení nouzového stavu bylo stanoveno na 17. 5. 2020, Usnesení vlády ČR č. 485: čj. 437/20 Prodloužení nouzového stavu v souvislosti s epidemií viru SARS-CoV-2[online]. 2020 [cit. 13.6.2020] dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/RCIABPAAB35S>

³² Kniha vyšla v listopadu 2020.

³³ HERYÁN, L. – PROKEŠ, J. – POLA, P.- GLOGAR, P. – ROULE, T. – VACÍK, P.: *U ambonu*, Praha, Portál, 2020.

³⁴ POLA, P.: Nejistota jako příležitost k proměně? *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1), s. 97-115. Autor je kněz, člen Řádu bosých karmelitánů, rektor kostela Panny Marie Vítězné v Praze, jeden z kazatelů podcastu U ambonu.

³⁵ Iniciátorkou a odborným garantem soutěže byla vedoucí Ekumenického institutu NOBLE, I.Více [online]. 2020 [cit. 22.5.2020]. Dostupné z: <https://ei.etf.cuni.cz/cz/unce/clovek>

³⁶ Soutěžní přehlídka: Bože kdo je člověk, že na něj pamatuješ? začala 19. 3. 2020 a skončila 30. 4. 2020. Díla byla do soutěže přijímána elektronicky, formou fotografií.

kdo se v důsledku protiepidemických opatření ocitli v izolaci, či jinak obtížné životní situaci. Oslovovala zejména ty, kteří chtěli sdílet pocity vzájemné podpory, umělecké tvorby a tázání se po člověku v rámci svého vztahu k Bohu. Soutěžní příspěvky představily různorodou paletu podob lidství, ale také kontextů, ve kterých si můžeme klást otázku po tom, kdo je člověk ve vztahu k Bohu.³⁷ Biblickými náměty a biblickou symbolikou, která se ve výtvarných pracích objevila a zdůraznila vztah člověka k Bohu se zabývá článek časopisu *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*.³⁸

Pro své zkoumání jsem zvolila iniciativu „Slovo na tento den“, jenž vznikla na ETF UK a byla také jednou z těch, které se zrodily v reakci na dosud nezakoušenou situaci pandemie. Zaujala mě tím, že hledala odpověď na to jak na ni reagovat z pohledu duchovního života. Stejně, jako dvě zmíněné iniciativy, také využíla pro komunikaci se čtenáři dostupných technických možností internetu.

Analýza rubriky „Slovo na tento den“

Šlo o krátká zamýšlení, která vycházela od 25. 3. 2020, každý všední den, na webových stránkách ETF UK³⁹ a na facebookovém profilu fakulty.⁴⁰ Rozsah jednoho příspěvku byl 500 znaků s mezerami. S touto periodicitou vycházela rubrika až do konce letního semestru.⁴¹ Práce se bude soustředit na časový úsek, který je ohraničený jen jarním nouzovým stavem,⁴² kon-

³⁷ Jako jedna z iniciátorek soutěže jsem také zasedala v porotě vybírající díla pro závěrečnou přehlídku, všechna díla jsem podrobně znala.

³⁸ DOSOUDIL, J. A.: Výtvarná přehlídka „Bože, kdo je člověk, že na něj pamatuješ?“ v kontextu biblické antropologie, *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1), s. 117 - 133. Autor je IT odborníkem a doktorandem biblických studií na KTF UK.

³⁹ Slovo na tento den: Archiv[online]. 2020 [cit. 13.12.2020]. Dostupné z: <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-799.html>

⁴⁰ Slovo na tento den [online]. 2020 [cit. 13.6.2020]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/etfuk>

⁴¹ Rubrika vycházela do 30.6.2020. Od 1. 9. 2020 vychází opět s týdenní periodicitou jako Slovo na tento týden [online], [cit. 13.12.2020]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/etfuk/posts/1189453618090353/>

⁴² Ukončení nouzového stavu bylo stanoveno na 17.5.2020, Usnesení vlády ČR č. 485: čj. 437/20 Prodloužení nouzového stavu v souvislosti s epidemií viru SARS-CoV-2 [online]. 2020 [cit. 13.6.2020]. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/RCIABPAAB35S>

krétné od 25. 3. 2020 do 15. 5. 2020.⁴³ Iniciativa vznikla v prostredí ETF UK a do rubriky prispívali, jak učitelé teologických a sociálních oborů, tak i studenti, absolventi a zaměstnanci. Autoři pocházeli z různých křesťanských tradic. Najdeme zde přispěvatele patřící k Českobratrské církvi evangelické, Bratrské jednotě baptistů, Katolické církvi, Církvi adventistů sedmého dne, Církvi československé husitské a také autory, kteří stojí mimo tyto tradice. Jejich úvahy nebyly určeny výhradně studentům, pedagogům a zaměstnancům ETF UK, ale také širší veřejnosti. Zamyšlení se týkala témat souvisejících s církevním, společenským, rodinným a osobním životem, akademické obce, církvi i společnosti, hledala zdroje z nichž je možné v duchovním životě čerpat, většina vycházela z Písma.

Představení iniciativy

Popud ke vzniku iniciativy přišel od odborné asistentky Katedry teologické etiky ETF UK Bohumily Baštecké. Jako psycholožce a zkušené krizové interventce, která se krizi dlouhodobě odborně zabývá, jí šlo o to, aby v době epidemie koronaviru SARS CoV-2 a v nouzovém stavu, teologové pomohli něčím, co vychází z jejich odbornosti. Podle Baštecké tato iniciativa sloužila „komunikačně ven i dovnitř ETF“⁴⁴ a také měla za cíl „více propagovat ‚teologii pro každodenní život‘ a učinit ji srozumitelnou“⁴⁵ širšímu publiku. Záměrem iniciativy bylo podpořit srozumitelnější předávání hodnot duchovního života ve vztahu k běžným, každodenním situacím a snadno pochopitelným jazykem to sdělit širšímu publiku. Bašteckou překvapila „škála rozmanitosti příspěvků“.⁴⁶ Různost přístupů k hodnotám duchovního života.

Analýza příspěvků

Na iniciativě se podíleli teologové, studenti a absolventi teologie,⁴⁷ dále učitelé z Katedry pastorační a sociální práce,⁴⁸ vedoucí Zahraničního oddělení, učitel Lektorátu cizích jazyků a vědecký pracovník ETF UK v oblasti ekumenické teologie. Během mnou sledované doby bylo publikováno 37

⁴³ Nouzový stav skončil v neděli 17.5.2020, o víkendech však příspěvky do rubriky nevycházely, proto je výběr ukončen o dva dříve.

⁴⁴ Z e-mailové korespondence s B.Bašteckou [30.5. 2020].

⁴⁵ Z e-mailové korespondence s B.Bašteckou [30.5. 2020].

⁴⁶ Z e-mailové korespondence s B.Bašteckou [30.5. 2020].

⁴⁷ Ve svém pozorování nepůjdu k detailnějšímu rozlišení teologických oborů.

⁴⁸ Učitelé z této katedry obsahují odbornosti v psychologii, sociologii, právu a představují tedy jiné, než teologické obory.

příspěvků. Do rubriky přispělo 28 teologů, to je přibližně 76% příspěvků od teologů,⁴⁹ dalších 9 autorů patřilo k jiným oborům. Z celkových 37 příspěvků jich napsali učitelé 23, to je přibližně 62%. Příspěvků od studentů⁵⁰ bylo 10, to je asi 27%, od absolventů 2 příspěvky a od zaměstnanců⁵¹ a vědeckých pracovníků⁵² 2 příspěvky. Muži napsali 26 příspěvků to je asi 70% a ženy 11 příspěvků. Z uvedených údajů vyplývá, že teologové se na příspěvcích do rubriky podíleli nejvýznamnějším dílem, téměř 80%. Skupina, která se autorsky zapojila nejvíce, byli učitelé a studenti ETF UK, v součtu jejich příspěvky tvoří téměř 90%. Z toho se dá usuzovat, že učitele a studenty tato forma sdílení zkušeností oslovila. V další části se budeme podrobněji zabývat tématy, která se v rubrice „Slovo na tento den“, během sledované doby, objevila.

Témata rubriky a charakteristické rysy textů

Příspěvky do rubriky psali především teologové, jejich texty nabíze-ly například drobné útěchy a povzbuzení, jako to, že po překonání tohoto období se opět vrátíme z karantény k normálnímu životu. Všech 37 zkoumaných příspěvků se nějakým způsobem dotýkalo duchovního života, konkrétně duchovního života křesťana. Objevila se například modlitba, duchovního prožití Ježíšova utrpení a smrti i naděje ve vzkříšení,⁵³ dále to byla vděčnost za společenství i za pomoc z Boží strany. Objevovala se také témata poukazu-ující na širší problémy spojené s důležitostí přátelských a rodinných vztahů, nebo vztahů k přírodě a zodpovědnosti za místo kde žijeme. Koronakri-ze byla přímo zmiňována v 8 textech, řešila témata nemoci a karantény např. v souvislosti se seniory, kteří byli nemocí nejvíce ohroženi. Některé texty přímo zmiňovaly obavy z koronaviru např. „Koronavirus je neviditelný a je těžké se mu bránit.“⁵⁴ Jiné se dotýkaly omezení spojených s nemocí „V období karantény mi lidé pochopitelně chybějí,“⁵⁵ nebo nového nařízení nošení roušek: „Jedna věc jsou roušky. Ale druhá to podivné ticho, které vyvolá-

49 Do této skupiny jsou zahrnuti učitelé i studenti.

50 Jednalo se o studenty denního studia, Diakoniky i doktorandy.

51 Přispěla vedoucí zahraničního oddělení ETF UK.

52 Přispěl vědecký pracovník v oblasti ekumenické teologie.

53 Téma lze pozorovat ve vysoké koncentraci koncem března a začátkem dubna, tedy v době která spadala do Velikonoc 2020.

54 Příspěvek z 30. 4. 2020 napsal Aleš Hoznauer, učitel češtiny pro zahraniční studenty na ETF UK.

55 Příspěvek ze 13. 5. 2020 napsal Aleš Zapletal, student Evangelické teologie ETF UK.

vají.“⁵⁶ Jeden z textů reagoval přímo na zapojení studentů školy do pomoci v době karantény „Děkuji našim studentkám a studentům! Plní nyní svoji pracovní povinnost uloženou jim vládou v souvislosti s nouzovým stavem.“⁵⁷ Příspěvků, které se daly vztáhnout k projevům duchovního života v době koronaviru uvnitř i vně klasických náboženských struktur, bylo celkem 27, těch co se k této otázce vztahovaly přímo bylo 10. Tyto příspěvky se zabývaly výkladem biblického textu,⁵⁸ nebo mluvily kazatelsky. Některé texty bylo obtížné zařadit do přesně vymezených kategorií, protože je přesahovaly, jak formou, tak výpovědí, nebo spadaly z části do obou kategorií.

Budeme sledovat, jak se v rubrice „Slovo na tento den“ odráželo dění v nouzovém stavu a duchovní život. Je to velmi obecně zaměřená otázka, ale je takto široká záměrně, neboť vychází z terminologie autorů příspěvků. Alternativně bychom mohli hovořit o sledování duchovních potřeb, které jsou však, pro tento případ, příliš vymezující. Také můžeme mluvit o duchovních hodnotách, ale slovo „hodnota“ převádí k mnohem jemnější a mnohovrstevnější skutečnosti do oblasti definic, navozuje možnost vyčísitelnosti a směny. Zatímco, to co hledáme nezapadá do ekonomických kategorií, proto se budeme držet terminologie, kterou používají autoři a autorky sledovaných zamyšlení. Bude nás zajímat k jakým zdrojům se autoři odkazovali; zda volili například civilní, poetický, či spíše církevně-vyznavačský jazyk; i to, jaké publikum měli před očima a jak srozumitelně mu svou zprávu předávali. Tato rozlišení pomohou v lepším porozumění sdělení a především v pochopení charakteru konkrétních obsahů úvah. Kategorie do kterých jsou texty rozříděny nejsou vyčerpávající a mají své slabiny, jako ostatně i jiné, které tvoříme, ale je to pokus kategorizovat a zařadit zkoumané texty, které jsou rozmanité, jak přístupem autorů, tak zvolenými tématy.

Jazyk příspěvků

Autoři jednotlivých zamyšlení glosovali situaci kterou přinesla epidemie koronaviru a zároveň hledali posilu a povzbuzení do náročné doby.⁵⁹ Náboženský jazyk použitý ve sledovaných textech měl rozmanité odstíny, obje-

⁵⁶ Příspěvek 3. 4. 2020 napsal Petr Sláma, docent na Katedře Starého zákona ETF UK.

⁵⁷ Příspěvek 30. 3. 2020 napsala Hana Janečková, odborná asistentka na Katedře pastorační a sociální práce ETF UK.

⁵⁸ V textech byly často použity citace z Písma. Ve 37 sledovaných příspěvcích bylo Písmo citováno ve 22 zamyšleních, což je asi 60%. Z toho ve 14 případech, bylo citováno Písmo přímo, to je asi 38%. V 8 případech nepřímou. Časté bylo užití citací z Knihy žalmů, byly užity 6 krát.

⁵⁹ K 30. 6. 2020 vyšlo 67 zamyšlení na kterých se podílelo 49 autorů.

vil se kazatelský jazyk⁶⁰ například: „Chceš být zdrav?“ Jak se jen mohl Ježíš zeptat tak hloupě? Kolik je nemocných, kteří se nechtějí uzdravit? A kdo ze zdravých by nechtěl zůstat zdrav? Proč se ptal tak zbytečně?“⁶¹ či tradiční český církevní jazyk např.: „Bůh není funkcí lidské rozjařenosti, není jiným jménem pro naše schopnosti ani naše přání. Tedy berlička pro slabochy? Lékaře nepotřebují zdraví, ale nemocní, řekl Ježíš.“⁶² Dále vyznavačský jazyk: „Také bych ale chtěl se více soustředit na věci, na které koronavirus neměl, nemá a nebude mít vliv: na biblické výpovědi o věčném a neměnném Bohu, jeho Slovu, lásce, soudu a novém nebi.“⁶³ Jazyk vyjadřující modlitbu: „Hospodin, jen Hospodin je má záštita a píseň, stal se mou spásou.“ A my se připojujeme s Cohenovým „Haleluja!“ Česky to znamená „Chvalme Hospodina!“⁶⁴ Jazyk poetický: „Nezazelenalo se po pár týdnech klidu v prašné cestě první kvítí? Není nyní zdravější hledat stezku novou?“⁶⁵ nebo jazyk věčný, který vyjadřoval každodenní zkušenosti např.: „Nemoc nepodceňují, jsou si dobře vědomi rizik, chovají se zodpovědně.“⁶⁶ Každý ze zvolených stylů svým způsobem předával duchovní zkušenosti, vztah k Bohu a jeho důležitost pro současný život, ale také témata týkající se utrpení, strádání, úzkosti a nejistoty, ale i naděje. Opakovaným námětem byla krize jako příležitost, i jako prostor pro naději. Objevilo se i téma radosti, která přichází ve chvílích nečekaných z duchovního zdroje, který člověka přesahuje. Většina textů se duchovního života a jeho projevů dotýkala nepřímou, například prostřednictvím vlastní zkušenosti. V následující části se budeme věnovat několika vybraným příkladům.

⁶⁰ Porov. AUGUSTINUS, A.: *Křesťanská vzdělanost. De doctrina christiana*. Přeložila Jana Nechutová, Praha, Vyšehrad, 2002, s. 51. Jedna z prvních učebnic homiletiky podle níž je hlavním tématem kázání správný výklad Písma, Duch svatý a modlitba. Kázání má být jasné, srozumitelné, průhledné a věčné.

⁶¹ Příspěvek 25.3.2020 napsal Jan Štefan, vedoucí Katedry systematické teologie ETF UK.

⁶² Slovo na tento den 7. 4. 2020, napsal Jan Roskovec proděkan pro zahraniční a ekumenické vztahy ETF UK.

⁶³ Slovo na tento den 5. 5. 2020, napsal Igor Grícyk student Evangelické teologie.

⁶⁴ Slovo na tento den 9. 4. 2020, napsal Pavel Keřkovský odborný asistent Katedry teologické etiky.

⁶⁵ Slovo na tento den 27. 4. 2020, napsal Jan Karel Černý student Evangelické teologie.

⁶⁶ Slovo na tento den 31. 3. 2020, napsal Ondřej Kolář, odborný asistent Katedry systematické teologie.

Vybrané příklady

Na několika příspěvcích ukážeme odraz projevů duchovního života v době koronaviru. Autoři zahrnují předchůdný ohled na čtenáře a sdílejí s ním své předpoklady,⁶⁷ počítají s jejich „předporozměním“⁶⁸ a sdílejí s ním své předpoklady.⁶⁹ V Gadamerově pojetí je porozumění vždy řečové, otázkou je, jakým způsobem jsme schopni jako čtenáři textu a jeho výrazům porozumět. V zamyšleních budeme hledat vyjádření, která mohou otevřít „horizont výkladu a porozumění“,⁷⁰ jenž lze naplnit tím, že s napsaným povedeme dialog u vědomí toho, že text „není jakýmsi daným, hotovým předmětem, nýbrž fází ve výkonu dějícího se dorozumívání.“⁷¹ Jako jeden ze čtenářů předložím své rozumění textům a svůj způsob jejich výkladu.

Zamyšlení z 29. dubna 2020 napsala Tabita Landová.⁷²

„Žádná tma pro tebe není temná: noc jako den svítí, temnota je jako světlo.“ (Žalm 139, verš 12) Slova, která vlévají naději v době koronavirové. Krůček po krůčku se věci vrací do normálu. Hladově vyhlížíme dobré zprávy, ale těch špatných neubývá. Některé autority varují, že to nejhorší nás teprve čeká. Temné vyhlídky pro svět... Pro toho, který je hlubinou našeho bytí, však žádná tma není temná. Ani ta největší temnota, temnota hrobu. I v té Bůh patří na člověka, ze tmy tvoří světlo.“

Sledovaný text ukazuje na projevy duchovního života v době koronaviru přímo tím, že vychází ze žalmu.⁷³ Slovy biblických žalmů se lidé modlí po tisíce let a používají je i uprostřed současné pandemie, kdy čelí úzkosti a strachu. Text dokládá, že tyto hebrejské písně zvláštním způsobem oslovují i současného člověka, to bylo pravděpodobně příčinou toho proč práce s žalmu byla ve sledovaných zamyšleních hojná,⁷⁴ i z toho důvodu jsem zvolila tento příspěvek jako jeden z reprezentativních. Verš žalmu autorka používá jako modlitbu v době nejistoty, jako „slova, která vlévají naději v době koronavirové“, dále pokračuje současným jazykem, který má poetické akcen-

⁶⁷ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 286.

⁶⁸ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 284.

⁶⁹ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 286.

⁷⁰ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 286.

⁷¹ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 287.

⁷² LANDOVÁ, T. je vedoucí Katedry praktické teologie ETF UK.

⁷³ Žl 139, 12.

⁷⁴ S žalmu pracovala asi pětina ze všech textů.

ty.⁷⁵ Obavy, které zamyšlení sdílí, se však díky vnějším okolnostem nerozptylují, ale přidávají se další⁷⁶ „některé autority varují, že to nejhorší nás teprve čeká. Temné vyhlídky pro svět...“ Text naznačuje, že hranice, která prochází mezi zdravím a nemocí, nebo vírou a pochybností, je tenká a týká se věřících stejně jako nevěřících. Sdělení promlouvá především ke křesťanům a nabízí řešení v pomoci z Boží strany: „Pro toho, který je hlubinou našeho bytí“, zde text může odkazovat na metaforu „Boha jako hlubiny bytí“, kterou nacházíme u Paula Tillicha. „Jméno této nekonečné hloubky a tohoto nevycerpateľného základu všeho bytí je Bůh. Je to ona hloubka, kterou míníme slovem Bůh.“⁷⁷ Text také vyjadřuje paradox, negací skepticismu, neboť temnota bezvýchodnosti, smrt a konečnost bytí má z Boží strany řešení, „Bůh patří na člověka, ze tmy tvoří světlo.“ Zamyšlení tak odkazuje ke zdroji života způsobem kterému rozumí křesťané, duchovní kotvou u tohoto textu je propojení křesťanské víry v pomoc z Boží strany spolu s tradicí modlitby.

Úvahu ze 14. května 2020 publikovala Lenka Karfíková.⁷⁸

„Wo aber Gefahr ist, wächst/ das Rettende auch“ (Kde je nebezpečí, roste i lék), píše Friedrich Hölderlin. Kéž by tomu tak bylo. Ale třeba je. Bojíme se o zdraví své i svých blízkých. Bojíme se o své malé firmy, o místa, o ekonomiku naší země i jiných zemí (některé jsou ještě mnohem slabší). Bojíme se o demokracii u nás i jinde, protože atmosféru strachu rádi využívají tyrané. Ale třeba, snad, právě v této situaci roste vynalézavost, sílí solidarita, upevňuje se občanská aktivita. Kéž by tomu tak bylo.

Zamyšlení pracuje s negativitou a strachem, který vymezuje, jak v osobní rovině i v širší společenské perspektivě a přidává obavy ekonomické povahy „bojíme se o své malé firmy, o místa, o ekonomiku naší země.“ Upozorňuje i na nejistoty současného světa, jeho ekonomickou rozkolísanost i provázanost, kdy se strachujeme o ekonomiku „i jiných zemí,“ z toho odvozuje

⁷⁵ Jako např. slova „hladově vyhlížíme.

⁷⁶ To potvrdil i dubnový průzkum komunikační agentury AMI Communications mezi 550 respondenty. Z něj plyne, že obavy spojené s koronavirovou krizí má 60 procent zaměstnanců v ČR. Pětina se bojí propadu příjmů, každý desátý ztráty zaměstnání či nedostatku financí určených na výplaty. Kvůli koronaviru přešla čtvrtina dotázaných na částečný nebo úplný home office a každý šestý zaměstnanec nemůže pracovat vůbec. [online]. 2020 [cit. 18.6.2020]. Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/pruzkum-obavy-spojene-s-koronavirem-ma-60-procent-zamestnancu/1888849>

⁷⁷ TILLICH, P.: *O hlubině*. In KUSCHEL K. J. (ed) *Teologie 20.století, Antologie*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 43.

⁷⁸ KARFÍKOVÁ, L. - vedoucí katedry filosofie ETF UK.

existenční obavy. Vyjádření se týká celé společnosti, dnešního moderního rozvinutého světa, nezůstává jen v hranicích naší země. Text používá civilní jazyk, který nepostrádá poetičnost, kterou následuje autora citátu.⁷⁹ Zamyšlení je koncipováno z pohledu „my“, které je zde reprezentováno celou společností, narozdíl od předchozího příspěvku, který byl také psán z pohledu „my“, ale byla tím míněna především příslušnost ke křesťanskému společenství. Apelující myšlenkou je obava z ohrožení svobody společnosti: „bojíme se o demokracii u nás i jinde, protože atmosféru strachu rádi využívají tyrani.“ V tomto případě však nejde jen o svobodu náboženskou, ale o široce pojatou svobodu society. Zamyšlení se k tématu duchovního života vyjadřuje nepřímou, když v závěru říká: „V této situaci roste vynalézavost, sílí solidarita, upevňuje se občanská aktivita.“ Mluví o aktivitě, která není lhotejná k dění ve společnosti, týká se to také církvi, ale ne jmenovitě. Příspěvek oslovuje čtenáře v nejširším spektru, jak věřící, tak i nevěřící a hledající, zejména tehdy, když hovoří o silící solidaritě, bez níž se neobejde ani církevní společenství, ani občanská společnost a skrze ni se může manifestovat duchovní život.

Slovo na tento den 11. května 2020 napsal Jan Lukáš.⁸⁰

Jedna země kdysi úspěšně hospodařila a vedla by si dobře i dál, kdyby na ni náhle nepřišly pohromy jedna za druhou. Snad to nebylo tak překvapivé; tento úspěch se děl dlouho na úkor lidí, kteří ze své práce nikdy nic neměli. Země i lidé museli vytrpět mnoho zlého, než i představitel země, který měl velmi silný mandát (pokládal se totiž za boha), připustil, že takhle to dál nejde. To smrt našla i jeho dům. Tak praví kniha Exodus. Ptám se: Neděje se náš úspěch na účet jiných, nepatří úcta lidem, zvířatům, lesům a řekám?

Text použitím různých osob jednotného i množného čísla,⁸¹ poukazuje na různá společenství ve kterých žijeme. Autor používá alegorii a figurativní

⁷⁹ HÖLDERLIN, Friedrich - byl německý lyrik 18.století, který psal metafyzickou poesii. U nás byl překládán např. Janem Zahradníčkem, Vladimírem Peškem a dalšími.

⁸⁰ Student Evangelické teologie.

⁸¹ Příspěvky „Slovo na tento den“ jsou napsány v různých osobách, nejčastěji to bylo v 1. osobě množného čísla - my, která odkazuje k obecnější skutečnosti, jako my církev, my společnost, nebo my, jako akademická obec. Ve sledovaných 37 příspěvcích je 1.osoba množného čísla použita v 18 případech, to je necelých 49%. Druhou nejčastěji používanou formou je 1.osoba jednotného čísla- já, která umožňuje předávat osobní zkušenost. Touto formou bylo napsáno 10 příspěvků. Ve zbylých 9 byly užity ostatní osoby.

jazyk více, než ostatní příklady. Na příběhu jedné země v časově neurčené době můžeme najít odkaz k našemu současnému světu. Text je je tak jedním z případů, který pracuje s biblickým textem aniž by ho přímo citoval. Připomíná příběh z Bible: „To smrt našla i jeho dům. Tak praví kniha Exodus.“ Biblické vyjádření parafrázuje. Zamyšlení se obraznou řečí obrací především ke křesťanům. Odkaz k duchovnímu životu je nepřímý a najdeme ho až v samém závěru při zdůraznění úcty „lidem, zvířatům, lesům a řekám.“ I tím se odlišuje od ostatních textů, protože neřeší primárně člověka, ale na stejnou úroveň s ním dává i ostatní živočichy a přírodu obecně. Úcta a pokora ke stvoření jsou tím, co zde kotví duchovní život. Čtenář v tom může vnímat i ozvěnu myšlenky Jana Husa „držte se pokory, protože ona sama povyšuje.“⁸²

Text ze 6. dubna 2020 napsal Daniel Bartoň.⁸³

Nacházíme se v nouzovém stavu. Svým charakterem je to stav mimořádný. To však neznamená, že bychom se nacházeli mimo (právní) řád. Nebo že bychom mohli jednat neřádne. Že bychom měli z nouze činit ctnost. Právě naopak: Nyní je ten správný čas pronikat k jádru našeho právního řádu tvořeného myšlenkami svobody, rovnosti a lidské důstojnosti. Nyní je vhodná příležitost k pojmenování toho, čím jsme si pravidla našeho vzájemného soužití zaneřádili.

Příspěvek charakterizuje přesnost sdělení. Obrací se k celé občanské společnosti. Text neodkazuje k Písmu,⁸⁴ hovoří civilním jazykem a připomíná právní řád a mravnost, jimiž se společnost řídí i v čase krize. Text předpokládá etickou vyspělost čtenáře, kterého orientuje k uvažování nad tématy: „našeho právního řádu tvořeného myšlenkami svobody, rovnosti a lidské důstojnosti.“ V nesnadné době nouzového stavu vede k promýšlení těchto pojmů, které souvisejí i se zodpovědností křesťanů za dodržování a prosazování těchto hodnot. To, že se text obrací k akademickému i církevnímu společenství, je dáno kontextem, dělá to do té míry, do které jsou součástí občanské společnosti na kterou je zaměřen. Vyjádření překračuje rámec církve či akademické obce a poukazuje do politiky a širší společnosti. Sdělení vede čtenáře cestou symbolu a náznaku a vytváří tak prostor pro „předpo-

⁸² HUS, J.: *Vzkazy věrným českům: výběr výroků ze spisů Husových k poznání osobnosti reformátorovy a jejím významu pro dnešní Čechy*, Praha, Kalich, 1938. s. 75.

⁸³ BARTOŇ, D. - právník a teolog, odborný asistent Katedry pastorační a sociální práce.

⁸⁴ Příspěvků, které nepracovaly s Písmem je ve sledované skupině menšina, bylo jich asi 40%.

rozumění“. K projevům duchovního života se vyjadřuje nepřímou, především tím, že připomíná zodpovědnost jednotlivce - křesťana - vůči společnosti.

Shrnutí

Položíme-li si otázku co takto malé střípky drobných zamyšlení mohou vypovídat o duchovním životě těch, kdo je psali a také zamýšlených adresátů – těch, kterým byly určeny, musíme odpovědět, že tento malý vzorek nám nemůže nabídnout úplný obraz o proměnách spirituality v současné pandemické době. Cílem bylo ukázat několik reprezentativních detailů, které by mohly pomoci zpřesnit otázky pro další teologické i sociologické zkoumání v této oblasti.

Budeme-li vycházet z jazyka, soustředíme-li se na texty z pohledu čtenáře či posluchače,⁸⁵ a vezmeme-li v potaz univerzální horizont jejich hermeneutické zkušenosti,⁸⁶ tak analýza příkladů ukazuje na mnohovrstevnost řeči a jejích symbolů odkazujících ke spiritualitě. Analyzované příspěvky tvořivě pracují s Písmem, na které odkazují přímými citacemi i nepřímými náznaky. Zároveň jsou citáty z Bible zasazovány do dnešní reality. Tomu napomáhají metafory, jež mají v současném myšlení a jazyku širší užití, a kde platí, že „metafora se někdy užívá metaforicky (!) k označení analogické a figurativní řeči vůbec.“⁸⁷

Použití figurativního jazyka pak umožňuje zkratku, i přidání dalších vrstev významu, prezentuje tak čtenáři téma, aniž by ho bylo nutné explicitně popsat. Tím je naplňován Gadamerův předpoklad, že jako čtenáři nenecháváme „text za sebou nýbrž do něj vstupujeme“⁸⁸ a vedeme s ním dialog. Vědomí dialogu autorů se čtenářem odrážel i způsob vyjadřování spirituálních témat. Jako příklady explicitní spirituality lze uvést zamyšlení, jež akcentují modlitbu, společenství, osobní vztah k Bohu a důvěru v pomoc z Boží strany, ať už se týkala osobní situace, nebo byla vztahována na celou společnost. Vedle nich ale stály i jiné příklady reflektující implicitní projevy spirituality, kdy autoři, ať už působící uvnitř či vně klasických náboženských struktur, spíše naznačovali, než identifikovali duchovní východiska. Jedním ze společných motivů těchto textů bylo například téma odpovědnosti za svět, ve kterém žijeme. Některé texty ji dávaly do souvislosti se zodpovědností

⁸⁵ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 283.

⁸⁶ GADAMER, H. G.: *Člověk a řeč (výbor textů)*, Praha, OIKOYMENH, 1999, s. 24.

⁸⁷ POKORNÝ, P. a kol.: *Hermeneutika jako teorie porozumění: Od základních otázek jazyka k výkladu Bible*, Praha, Vyšehrad, 2005, s. 56.

⁸⁸ GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011, s. 289.

křesťanů za současný svět, což odpovídá explicitnímu konceptu spirituality, jiné zůstávaly v obecné rovině tázání. Oba přístupy užívaly k vyjádření civilního jazyka. Z toho můžeme vyvodit, že si autoři textů byli vědomi toho, že se obracejí spíše k sekulární společnosti, která nemá potřebu se identifikovat s konkrétní církví a jejími rituály. Zároveň brali v potaz současnou situaci v oblasti spirituality, kdy lidé mají zájem o projevy spirituality, ale nechtějí jasně definovat to, co jejich duchovní život nejvíce ovlivňuje. Vysoká sledovanost kázání v podcastu „U ambonu“ vypovídala o zájmu lidí o duchovní slovo, kdy tento zájem šel nad hranice různých konfesí, a objevil se rovněž u řady lidí, kteří stojí mimo ně. Dalším zajímavým detailem bylo i to, že obdobné spektrum lidí se nenechalo odradit ani od účasti výtvarné soutěžní přehlídce, v jejímž názvu bylo slovo Bůh, a Bůh byl explicitně vztažen k člověku. Do „Slova na tento den“ vstupovali mluvčí z církevního i necírkevního prostoru a obraceli se vědomě k širokému publiku. I takto malý vzorek ukázal, jak se na české náboženské scéně v době koronaviru vzájemně ovlivňovaly a mísily explicitní a implicitní formy spirituality. Domnívám, že je to trend, který bude pokračovat i nadále. Na základě této první, omezené zkušenosti s pandemií lze říci, že z ní můžeme pro duchovní život vytěžit i pozitivní poznání a zkušenosti, pokud jim dokážeme dobře porozumět, dobře je zpracovat, a adekvátně na ně zareagovat.

BIBLIOGRAFIA

- AUGUSTINUS, A.: *Křesťanská vzdělanost. De doctrina christiana*. Přeložila Jana Nechutová, Praha, Vyšehrad, 2002. ISBN: 80-7021-740-5.
- BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 1. vyd., Praha, Biblické dílo Ekumenické rady církví v ČSR, 1979.
- DOSOUDIL, J. A.: Výtvarná přehlídka „Bože, kdo je člověk, že na něj pamatuješ?“ v kontextu biblické antropologie, *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1). ISSN 1802-6818.
- EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY, *Slovo na tento den* [online]. 2020 [cit. 12.12.2020]. Dostupné z: <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-799.html>
- GADAMER, H. G.: *Pravda a metoda II: dodatky, rejstříky*, Praha, Triáda, 2011. ISBN 978-80-87256-44-2.
- GADAMER, H. G.: *Člověk a řeč (výbor textů)*, Praha, OIKOYMENH, 1999. ISBN 80-86005-76-3.
- HERYÁN, L. – PROKEŠ, J. – POLA, P. – GLOGAR, P. – ROULE, T. – VACÍK, P.: *U ambonu*, Praha, Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1667-4.
- HUS, J.: *Vzkazy věrným českům: výběr výroků ze spisů Husových k poznání osobnosti reformátorovy a jejím významu pro dnešní Čechy*, Praha, Kalich, 1938.

- NOBLE, I.: *Po Božích stopách: Teologie jako interpretace náboženské skutečnosti*, Brno, CDK, 2019. ISBN 978-80-7325-481-0.
- POKORNÝ, P. a kol.: *Hermeneutika jako teorie porozumění: Od základních otázek jazyka k výkladu Bible*, Praha, Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-779-0.
- POLA, P.: Nejistota jako příležitost k proměně? *Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jak reagovat na koronavirus z pozice víry?*, Praha, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, 2020, 33(1). ISSN 1802-6818.
- ŠTAMPACH, I. O.: Nahradila spiritualita náboženství? In: BABYRÁDOVÁ, H. – HAVLÍČEK, J. (eds.): *Spiritualita*, Brno, Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4206-0.
- TILLICH, P.: *O hlubině*. In KUSCHEL K. J. (ed) *Teologie 20.století, Antologie*, Praha, Vyšehrad, 2007. ISBN 80-7021-074-5.
- VESELSKÝ, P. – POSLT, J. - MAJEWSKÁ, P. – BLOCKOVÁ, M.: Spiritualita ve vzdělávání – zpět k širšímu pojetí učení se. *Paidagogos* [online]. 31.12.2013, [cit. 5.12.2020]. Dostupné z: <http://www.paidagogos.net/issues/2013/2/article.php?id=24> ISSN 1213-3809.
- VOJTÍŠEK, Z. – DUŠEK, P. – MOTL, J.: *Spiritualita v pomáhajících profesích*, Praha, Portál, 2012. ISBN:978-80-262-0088-8.

Wizja Europy jako Communio personarum w dziele św. Jana Pawła II.

Karol Domżał – Marianna Zeykan

Abstract: *The pontificate of John Paul II (1978-2005) was one of the longest in the history of the Church and left an indelible mark on the world's mentality as a search for the good of man and human society. What the Polish Pope accomplished remains for our times (and not only) the great legacy of the Church's care for the renewal of 'the face of the earth'. The pastoral ministry of John Paul II, especially for us, inhabitants of Europe, is a message - a testament which we have to fulfil in order to realise God's plans for humanity.*

Key words: *Values. Society. Churches. Magisterium Ecclesiae. Europe.*

Człowiek – „droga” jednoczącej się Europy

Jan Paweł II był wielkim zwiastunem Kościoła końca XX i początku XXI wieku. Nadał misji Kościoła, w perspektywie rozwoju ludzkości, zwłaszcza Europy, niezwykle horyzonty. Jego pierwsza encyklika, *Redemptor hominis* (1979), zawiera program jego pontyfikatu: człowiek, świat, system społeczno-polityczny winny być „rozwojem” moralnego i sprawiedliwego dobra ludzkości. Te idee dają się odczytać w jego nauczaniu apostolskim, które ukazywało słuszność i wyższość „kultury życia” nad „kulturą śmierci”, która tak szeroko i mocno jest lansowana przez wrogie chrześcijaństwu siły polityczne współczesnej Europy. Z perspektywy (już kilku lat) można ocenić pontyfikat Jana Pawła jako niezwykle znaczący dla rozwoju Kościoła i ludzkiej społeczności, zwłaszcza jednoczącej się Europy. Uwzględnił on w swoim przesłaniu, zostawionym historii, fundamentalne kwestie oparte na prawie Bożym, na wierze, na podstawowych zasadach życia chrześcijańskiego. Można dopatrywać się w całym nauczaniu Jana Pawła II nowego nurtu renesansu i humanizmu.

Kryzys ekonomiczno-społeczny, materialny, polityczny paraliżuje współczesny świat, zwłaszcza widoczne jest to w niepokoju o przyszłość ludzkości, o kształt jednoczącej się Europy pod sztandarami liberalnych

poglądów i idee¹. Tę myśl ujął wyraźnie Jan Paweł II już w swojej pierwszej encyklice (*Redemptor hominis*) przestrzegając przed ubóstwieniem wszelkiego postępu i ukazując jego powinność służebną wobec ducha ludzkiego. Przekonuje on, aby prawdziwy proces humanizacji, zwłaszcza Europy, dokonywał się na bazie osoby i jej relacji międzyludzkiej. Na ten fakt wizji Europy, gdzie centrum stanowi integralny człowiek, wskazuje Jan Paweł II także w encyklikach *Dives in misericordia* (1980), *Laborem exercens* (1981)². Ojciec święty, dostrzegając przemiany środowisk sobie bliskich na kontynencie europejskim, przeciwstawia się znacząco coraz bardziej dominującej w Europie mentalności technicznej, industrializacyjnej, błędnie pojętej globalizacji. Dostrzegając zachodzące przemiany ostrzega Papież przed zaistnieniem takiej epoki ludzkiego życia, w której zdominuje ludzki humanizm nowoczesna technika, przemysł, wytwórczość materialna. W tym kryje się niebezpieczeństwo cywilizacji technicznej, w której człowiek jako „droga” jednoczącej się Europy, zostaje zniewolony, oddany dominacji praw mechaniki, techniki, chemii, sztucznym tworzywom. Ta wizja nowoczesnej Europy pozbawiona spojrzenia na prawdziwe dobro człowieka, na tajemnice, na wartości duchowe, na wymiary humanistyczne, na transcendencję, na brak miłości, doprowadzi w ostateczności człowieka do dezorientacji, do utraty swej godności i autentycznej wartości życia w aspekcie świętości i Bożych wartości. Pojawiająca się, zwłaszcza w Europie, teologia sekularyzująca odrzuca nie tylko wszelkie „mityczne” elementy wizji świata, ale także wszystkie motywy etyczne i transcendentne. Pojęcia i zjawiska religijne jak Bóg, zbawienie, łaska, życie wieczne, Kościół, sakramenty, stają się powoli relikktami epoki, która przemija. Takiej mentalności przeciwstawia się Jan Paweł II mówiąc, że „świadomość ludzka ulegając sekularyzacji, traci poczucie sensu samego słowa miłosierdzie”³. Mając to na uwadze przestrzega, że różnego rodzaju „desakralizacja przeradza się często w dehumanizację”. Dlatego tak znacząco akcentuje w swoim apostołskim nauczaniu

¹ Por. NOWAKOWSKI, Z.: *Transformacja systemowa w Polsce*. „Zeszyty Naukowe WSIZiA”. Warszawa. 2001. s. 42–54; tenże: *Bezpieczeństwo narodowe – ewolucja pojęcia i zakresu*, Warszawa. 2008. s. 75–107, tenże: *Bezpieczeństwo państwa w koncepcjach programowych partii parlamentarnych w Polsce po roku 1989*. Warszawa. 2009.

² Por. JAN PAWEŁ II.: Encyklika „*Redemptor hominis*”. In: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków. 2000. n. 16, (skrót: RH); Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2000, n. 14, (skrót: DM); Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2000, n. 7,13,25–27, (skrót: LE).

³ DM, n. 12.

konieczność wkomponowania Boga w ludzkie dzieje, zwłaszcza w dzieje „nowej Europy”, Boga, który jest rzeczywistym Źródłem dobra.

Jan Paweł II ukazując jednoczącą się Europie znaczące symptomy katastrofizmu cywilizacyjnego i technicznego, uważa, że w oparciu o ideę Boga, Stwórcy i Odkupiciela, po ideę współstwarzania świata i samorealizacji człowieka, jest możliwe osiągnięcie jedności między „człowiekiem stworzonym na obraz i podobieństwo Boże”, a człowiekiem cywilizacji⁴. Ten aspekt przenikania Boga w uwarunkowania życia społeczno-kulturowego człowieka, wskazują znacząco trzy encykliki Jana Pawła II: *Laborem exercens* (1981), *Sollicitudo rei socialis* (1987) i *Centesimus annus* (1991). Poruszają one zagadnienia etyki i poszukiwania prawdy w korelacji wiary i współczesnej kultury, czego wynikiem są encykliki *Veritatis splendor* (1993) i *Fides et ratio* (1998). We wszystkich tych encyklikach Papież zawarł naukę Kościoła na temat człowieka i jego relacji w stosunku do Boga i zmieniającego się świata, a zwłaszcza jednoczącej się Europy. Wskazują one na wartość godności człowieka powołanego do życia i świętości oraz ukazują różnorodne uwarunkowania kształtujące osobowość człowieka.

W tym świetle ukazuje Papież człowieka jako „pierwszą i fundamentalną drogę Kościoła”⁵. Dlatego ta „droga” ma w Chrystusie swoją normę. I rzeczywiście Chrystus, Zbawiciel człowieka „objawia się człowiekowi” i w wymiarze zbawczym Chrystusa „człowiek znajduje swoją godność i wartości humanizmu”, staje się „nowym stworzeniem”⁶. W tym kontekście misterium zbawcze Chrystusa w aspekcie Bożym i ludzkim konfiguruje z akceptacją i aplikacją „autentycznego humanizmu”⁷. Wskazując na tę prawdę Ojciec święty niejako manifestuje „nowy humanizm” zakorzeniony w chrystologii, gdzie Chrystus, Syn Boży jest pełnią ludzkiego szczęścia i źródłem prawdy. To stanowi dla współczesnej Europy, zagubionej już w liberalnych i ateistycznych hasłach, azymut odnalezienia prawdziwych wartości humanizmu. „I to jest serce nowego humanizmu skoncentrowane na zdolności przekazania słowa wiary i prawdziwej mocy oświecającej świadomość poznawania dobra”⁸. W tym kryje się i przesłanie nadania ludzkiemu humanizmowi nowych znamion służby i wzajemnej pomocy w podjętym dziele formacji człowieka,

⁴ Rdz 1, 27; por. RH, n. 16; LE, n. 7–15; 24–27.

⁵ RH n. 14.

⁶ RH n. 10.

⁷ RH, n. 10.

⁸ JAN PAWEŁ II.: *Przemówienie do świata nauki w październiku 2001 roku z okazji VI Kongresu ludzi nauki*, Os.Rom.Pol. 1989. nr 6, s. 5.

zwłaszcza Europejczyka, opartej na służbie i miłości. Zdaniem Jana Pawła II, Kościół katolicki ma w swojej misji niezwykły Boży dar ofiarowania człowiekowi obecnej epoki, to co mu nikt inny nie potrafi dać. Każda bowiem kultura, która opiera się na fundamencie tajemnicy Boga ma perspektywę właściwego rozwoju.

„Nowy humanizm” – zdaniem Jana Pawła II – kreuje autentyczne wartości życia europejskiej społeczności, opartego na właściwie rozumianej godności ludzkiej⁹. To stanowi podstawę dynamizmu „nowego humanizmu”¹⁰. Znakiem „nowego humanizmu” proponowanego przez Ojca świętego jest uwzględnianie „wartości transcendentnych” człowieka¹¹. W człowieku jest zakodowany dar powołania do wieczności, który w ramach ludzkiego ziemskiego życia konfiguruje *hic et nunc* z rozwojem człowieka. Powołanie człowieka, będące echem stworzenia go na „obraz i podobieństwo Boże”, sprawia że człowiek istnieje na horyzoncie czasu i wieczności¹². W tajemnicy spotkania człowieka z Bogiem dokonuje się cudowna przemiana, która oparta na fundamencie – Chrystusie, jest wznoszeniem budowli solidnego i prawdziwego życia. Do tej prawdy nawiązuje Jan Paweł II w swoich encyklikach społecznych: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis* (1987), *Centesimus annus* (1991), precyzując w obliczu wezwań jednoczącej się Europy potrzebę urzeczywistniania prawd Bożych i chrześcijańskich w realiach europejskiej struktury Starego Kontynentu. Skarbiec myśli religijnej Papieża przejawia się tutaj jako niezwykle i inspirujące ubogacenie idei doczesnych i świeckich na temat człowieka. Są to: humanistyczny charakter obrazu Boga, personalizizm wizji człowieka, społeczność jako komunია osób, świętość małżeństwa i rodziny, świat jako dar Boży i wspólnota darów międzyludzkich, ekumenizm ogólnoludzki, cywilizacja życia przeciwko cywilizacji śmierci, prymat kultury duchowej nad techniką, osoby nad rzeczą, pracy nad towarem, absolutny sens prawdy, dobra i piękna, prymat miłości społecznej nad sprawiedliwością, nauka o pokoju. Na tej płaszczyźnie rozwoju ludzkości – zdaniem Ojca świętego – w duchu miłości Bożej i ludzkiej, człowiek ma możli-

⁹ Por. RH, n. 13–15.

¹⁰ Por. RH, n. 16.

¹¹ Por. RH, n. 13.18.

¹² Por. JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Fides et ratio”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2000, n. 107; Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”*, Watykan 2001, n. 15.23.

wość odkrycia na nowo swoich wartości i zachować swoją godność¹³. Współczesny człowiek, zwłaszcza Europejczyk, jest istotą niezmiernie duchowo ubogą, zagubioną, żyjącą w zawieszeniu między niezdolnością stawiania czoła teraźniejszości a lękiem przed przyszłością, istotą dręczoną egoizmem i słabościami natury¹⁴. Człowiek nie potrafi już postrzegać samego siebie jako kogoś „przedziwnie odmiennego” od innych ziemskich stworzeń. Często uznaje, że jest on tylko jedną z wielu istot żyjących, organizmem, który – w najlepszym razie – osiągnął bardzo wysoki stopień rozwoju.¹⁵ Zamknięty w ciasnym kręgu swojej fizycznej natury, staje się w pewien sposób „rzeczą” i przestaje rozumieć „transcendentny” charakter swego istnienia¹⁶. Dlatego nie traktuje już życia jako wspaniałego Bożego daru, który został powierzony jego odpowiedzialności, aby go strzegł z miłością i „czcił” jako „świętą” rzeczywistość.

Atrofia moralna

Przejawem chaosu moralnego jest egoizm, posługujący się manipulacją i kłamstwem. Usiłuje on usprawiedliwić (m. i.) aborcję i eutanazję. Przedstawia skrajny indywidualizm jako konsekwencję wolności zasługującą na pochwałę. W przestrzeni chaosu świętość i altruizm są przemilczane, wyśmiewane bądź kompromitowane. Dlatego kultura idąca na pomoc ludzkiemu życiu musi przede wszystkim inspirować odnowę porządku moralnego.

Wyrazem chaosu moralnego staje się dostrzegane obecnie wprowadzenie kultu „jakości życia” oraz stawianie tejsze „jakości” ponad świętość życia. W praktyce takiej głosi się kult tężyzny fizycznej i zalet biologicznych, a lekceważy wielkość człowieka wyrażoną w jego zmaganiach z cierpieniem i słabością fizyczną. Tymczasem świadomy swej godności człowiek nie musi uciekać od cierpienia za wszelką cenę, gdyż przykład Chrystusa uczy go odkrywać właściwy sens w cieniu krzyża¹⁷. Nie wolno więc – zdaniem Papieża – bagatelizować dramatycznych zmagania z cierpieniem podejmowanych przez wielu ludzi i nie wolno zapominać, że to właśnie w ludzkim dążeń-

¹³ Por. JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2000, n. 27.46, (skrót: SRS).

¹⁴ Por. JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Centesimus annus”*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2000, n. 13.16, (skrót: CA).

¹⁵ Por. TIRPÁK, P.: *Catechesis as a Vehicle of Proclamation*. Kraków : Awalon, 2021, s. 19 – 20.

¹⁶ Por. LE, n. 7.

¹⁷ Por. SRS, n. 34.

niu do świętości w decydujący sposób wyraża się troska o właściwą jakość życia¹⁸. Wśród współczesnych, którzy potrafili nadać najpiękniejszą postać życiu, pojawiają się zarówno nowi męczennicy, jak i ci, którzy w zwyczajnym codziennym trudzie starali się naśladować świętość Boga, a ich pełne miłości poświęcenie stanowi zarazem wzór przywrócenia porządku w świecie wartości. Dlatego Jan Paweł II w swoich wskazaniach dla Europy nawoływał, aby w imię miłości i służby przechodzić przez życie składając dar z samych siebie i świadczyć tym o obecności Boga pośród dramatów świata.

W rezultacie, stając w obliczu życia, które się rodzi i życia, które umiera, człowiek nie potrafi już zadać sobie pytania o najbardziej autentyczny sens swego istnienia i nie jest zdolny przyjąć w sposób prawdziwie wolny te przełomowe momenty swego „bycia”. Interesuje go tylko „działanie” i dlatego stara się wykorzystywać wszelkie zdobyte techniki, aby programować i kontrolować narodziny i śmierć, rozciągając nad nimi swoje panowanie¹⁹. Te pierwotne doświadczenia, które powinny być „przeżywane”, stają się wówczas niejako „rzeczami”, nad którymi człowiek rości sobie prawo do ich „posiadania” lub „odrzućenia”. Nie dziwi przy tym, że gdy raz wykluczy się odniesienie do Boga, znaczenie wszystkich rzeczy ulega głębokiemu zniekształceniu, a samą naturę, sprowadzoną do roli „materiału” poddaje się manipulacjom.

Do tego zdaje się prowadzić swoisty racjonalizm techniczno-naukowy, dominujący we współczesnej kulturze europejskiej, odrzucający ideę prawdy o stworzeniu czy też Bożego zamysłu wobec życia, który trzeba uszanować. W rzeczywistości, żyjąc tak „jakby Stwórca nie istniał”, człowiek traci nie tylko tajemnicę Boga, ale również tajemnicę świata i swego istnienia²⁰. Osłabienie więzi z Bogiem i z drugim człowiekiem prowadzi nieuchronnie do materializmu praktycznego, co sprzyja rozpowszechnianiu się indywidualizmu, utilitaryzmu i hedonizmu. W ten sposób wartości odnoszące się do „być”, zostają zastąpione przez wartości związane z „mieć”²¹. Jedynym celem, który bierze się wtedy pod uwagę, jest własny dobrobyt materialny, a na tym oparta „jakość życia” jest interpretowana najczęściej lub wyłącznie w kategoriach wydajności ekonomicznej, nieuporządkowanego konsumpcjonizmu, atrakcji i przyjemności czerpanych z życia fizycznego, zapominając o głębszych – duchowych i religijnych – wymiarach egzystencji.

¹⁸ Por. CA, n. 54 – 55.

¹⁹ Por. SRS, n. 26.

²⁰ Por. SRS, n. 36 – 38.

²¹ Por. SRS, n. 28.

Obok wielu istniejących niepokojów Jana Pawła II o dzisiejszego człowieka nowoczesnej Europy, daje się wyraźnie zauważyć jego znamieny optymizm, pozytywne dostrzeżenie osiągnięć współczesności, wiarę w możliwości człowieka, który jest zdolny poznać prawdę o Bogu i żyć zgodnie z nią, rozemnić dobro i je wybrać. Dla niego istotą chrześcijańskiego optymizmu jest fakt, że Bóg stworzył człowieka do miłości²². Chociaż w „normalnej Europie” coraz głośniejsze mówi się o miłości, którą sprowadza się najczęściej do zmiennej sfery prywatnych doznań, to Papież wciąż powtarza, że każdy człowiek „odpowiadając na wezwanie Boga uświadamia sobie swą transcendentną godność” i odbudowuje swe przekonanie, że jest stworzony do miłości na wzór Boży²³. Mając to na względzie Ojciec święty przekonuje, że w pedagogii, jaką stosuje Bóg wobec człowieka, Duch Święty ustawicznie wzbogaca łaskami ludzką duszę. Tak uposażony darami wiary, nadziei i miłości człowiek, gdy zaufa Bożej Opatrzności, może z powodzeniem rozwijać w sobie inne cnoty chrześcijańskie – cierpliwość, ufność woli Bożej, miłość bliźniego, pobożność, roztropność, radość życia, miłość ojczyzny...²⁴ Jeżeli człowiek będzie uszanowany, jeżeli będzie kierował się sumieniem w rodzinie, w pracy, w życiu społecznym i państwowym – poprawi się byt człowieka. Aby to osiągnąć, potrzeba wiary w bezwarunkową godność każdego człowieka, której gwarantem jest Jezus Chrystus, Zbawiciel człowieka, żyjący w Kościele. Dlatego – zdaniem Papieża – potrzeba nowego stylu myślenia, prawego wychowania, właściwego kształtowania świadomości zwłaszcza młodych Europejczyków²⁵.

Postęp czy regres Europy?

Jan Paweł II wsłuchując się w dylemat wszystkich „teoretyków” świata: czy jednoczenie się Europy jest dla Europy postępem czy regresem?, poddaje analizie różnorodność sytuacji rozwoju i klęsk w dziedzinie życia gospodarczego, społecznego, politycznego, technologicznego, kulturowego, moralnego, duchowego, religijnego²⁶. Ze względu na swoje powołanie do troski duszpasterskiej nad światem nie głosi pesymizmu, ani katastrofizmu, lecz okazuje wielką troskę o współczesną ludzkość i rozwój jednoczącej się Europy. Mówi o tym w sposób znaczący jako o „kryzysie wzrostu”.

²² Por. LE, n. 4.

²³ CA, n. 13.

²⁴ Por. SRS, n. 36; LE, n. 9.27.

²⁵ Por. CA, n. 11.

²⁶ Por. RH, n. 15 – 16; DM, n. 10 – 12.

Ukazuje perspektywę rozwoju i postępu nie tylko w dziedzinie życia materialnego bogacącej się Europy, ale także i duchowego zatroskania o godność człowieka. Specyfiką papieskiej wizji narodów europejskich jest wskazanie, że największą groźbą pod tym względem jest nierównomierność; postęp humanistyczny, moralny i duchowy nie nadążają za rozwojem materialnym, technicznym i naukowym. W tej to sytuacji świat materialny jawi się jako nowy rodzaj zagrożenia dla świata duchowego. By sprostać tym wymaganiom duchowego rozwoju i postępu, konieczna jest realizacja takich wartości jak miłość i miłosierdzie w korelacji do grup społecznych czy narodów jednoczącej się Europy.

W realizacji darów miłości i miłosierdzia urzeczywistnia się najlepsze zabezpieczenie przed złym użyciem postępu naukowego i materialnego. Miłość tę w koniunkturze miłosierdzia trzeba zatem umieć i chcieć przyjąć, zaakceptować, wcielać w życie i na swój sposób także rozwijać. To zadanie ma urzeczywistniać Kościół²⁷. W społeczności eklezjalnej znajdują się bowiem wszystkie środki i konieczne elementy dla odzyskania zachwianej równowagi w „postępowym rozwoju” Europy. Pomijając Boga nie będzie równowagi bez umocnienia moralności, ducha, nadziei na nieśmiertelność, pocucia transcendencji człowieka w stosunku do natury.

Jan Paweł II w swoich przesłaniach do Europejczyków w sposób znamieny akcentuje wolność, która ma swą najpełniejszą wartość tylko w wymiarze prawdy. Wolność, czyli zdolność do wyboru dobra, rozwija się wówczas, gdy człowiek wzrasta duchowo, gdy utrzymuje żywą więź z Bogiem poprzez wiarę, gdy podejmuje uczynki miłości, przez co stawia opór skłonnościom do zła. Wolność jest więc tam, gdzie człowiek świadomie, pod wpływem współdziałania rozumu i woli, wybiera dobro; rozum je rozpoznaje, a wola je akceptuje²⁸. Dlatego Ojciec święty tak zdecydowanie opowiada się za wolnością oświeconą i otwartą na wyższe wartości etyczne i religijne, ugruntowaną przez trwałe i silne wspomaganie sprawiedliwości przez łaskę. W sytuacji pustki w dziedzinie wartości, gdy w sferze moralnej panują chaos i zamęt – wolność umiera, a człowiek z człowieka wolnego staje się niewolnikiem instynktów, namiętności czy pseudowartości. Nadto człowiek nigdy nie cieszył się tak wielką wolnością jak dzisiaj. Kontroluje bowiem czas i przestrzeń, zarządza nimi według własnego upodobania. Staje więc przed ludzkością zasadniczy problem: Jak rozporządzać wolnością? Ku jakim wartościom się kierować, by podejmować nowe wyzwania? Im większa wolność,

²⁷ Por. DM, n. 2.

²⁸ Por. LE, n. 4.

tym większe wyzwanie i większe możliwości wyboru dobra lub zła, a to jest zarazem podstawowy problem człowieka współczesnego²⁹.

Nie da się zaprzeczyć, że zaszły już daleko idące pewne zmiany w profilu Europy. Od strony pozytywnej wskazuje Papież na wieloraki postęp w twórczości, w nauce, w technice, w medycynie, w świecie mass mediów i przekazu informacji, w jednoczeniu się ludzkości, solidarności, przekraczaniu różnych barier i granic, ale i tym samym pojawia się tęsknota za ideałem życia społecznego, kulturowego, poczuciem sprawiedliwości i zachowania zasad etyki. W przeciwstawieniu tych myśli jest od strony negatywnej lęk egzystencjalny, różnego rodzaju niepokój, zachwianie równowagi życia, zagubienie wartości transcendentnych, dominacja materializacji, bezrobocie, migracja, groźba samozagłady atomowej, niszczenie środowiska, utrata jedności i więzi z historią i tradycją, alienacja i anonimowość w środowiskach urbanistycznych, grupy antykulturowe, terroryzm, różnorodne patologie grup społecznych³⁰. Na te przeobrażenia w zmieniającej się Europie zwraca uwagę Ojciec święty akcentując konieczność rozeznania perspektywy niebezpieczeństwa, jakie już zaistniało między postępem, a zagrożeniem życia ludzkiego. „Sytuacja świata współczesnego ujawnia nie tylko takie przeobrażenia, które budzą nadzieję na lepszą przyszłość człowieka na ziemi, ale ujawnia równocześnie wielorakie zagrożenia i to zagrożenia sięgające dalej, niż kiedykolwiek w dziejach”³¹. Mając to na względzie, Jan Paweł II wyjaśnia: „Człowiek współczesny pyta nieraz z głębokim niepokojem o rozwiązanie straszliwych napięć, które spiętrzyły się w świecie”³². Etyczny wymiar integracji, to także demokratycznie przejrzyste zasady podejmowania decyzji. Zasady, które w zależności od sytuacji politycznej nie będą ani łamane, ani „naciągane”. Realizuje się w tej myśli wcale nie retoryczne pytanie Papieża, którego działania na rzecz integracji europejskiej były jednym z ważniejszych zadań jego pontyfikatu: „Czy może historia płynąć przeciw prądowi sumień? Za jaką cenę może? Właśnie: Za jaką cenę...”³³

Jan Paweł II, jako obrońca praw człowieka i ten, który upomina się o właściwe miejsce człowieka w Europie, wskazuje na potrzebę „uznania człowieka”. Europejska jedność nie może być budowana wbrew lub przeciw czło-

²⁹ Por. CA, n. 47.

³⁰ Por. DM, n. 10 – 12; RH, n. 13 – 17.

³¹ DM, n. 2.

³² DM, n. 15.

³³ Por. JAN PAWEŁ II.: *Homilia podczas Mszy św. na wzgórzu Kaplicówka, Skoczów 22 maja. 1995.*

wiekowi. Podobnie nie może być budowana w oparciu o liberalizm ekonomiczny, który ignoruje człowieka; dlatego tak ważna jest dla Ojca świętego zasada solidarności i miłosierdzie społeczne. W tej integralnej wizji jedności europejskiej, podobnie jak suwerenne prawa ma każdy człowiek, tak też suwerennością ma się cieszyć każdy naród. Aby cele te zrealizować, trzeba urzeczywistnić etos wychowania do uspołecznienia człowieka, do odpowiedzialności i wolności. Zatem ta wizja europejskiej jedności wyrasta zarówno z osobistego doświadczenia, jak i z tradycji chrześcijańskiej kultury³⁴.

Wśród podstawowych osiągnięć europejskiej kultury Jan Paweł II wymienia: „godność osoby ludzkiej, świętość życia, podstawową rolę rodziny, wielką wagę oświaty, wolność myśli i słowa, swobodę wyznawania własnych przekonań religijnych, prawną ochronę jednostek i grup ludzkich, współpracę wszystkich ludzi na rzecz wspólnego dobra, koncepcje pracy jako udziału w dziele samego Stwórcy, autorytet państwa, które samo rządzi się prawem i rozsądkiem. Wartości te należą do skarbcza kultury europejskiej, są klejnotem zrodzonym z wielu myśli, dysput i cierpienia. Stanowią duchową zdobycz rozsądku i sprawiedliwości, a ta przynosi zaszczyt narodowi Europy w ich dążeniu do wprowadzenia w bieg czasu ducha chrześcijańskiego braterstwa, jakiego uczy nas Ewangelia”³⁵.

Swoją wizję zjednoczonej Europy ukazuje Jan Paweł II jako propozycję integralną, uwzględniającą rzeczywistą przeszłość chrześcijańskiej Europy, poszerzoną o totalitarne, ateistyczne i materialistyczne doświadczenia XX wieku. Papież wychodząc z założenia chrześcijańskiej antropologii proponował integrację Europy budowaną dla człowieka jako „wspólnotę ducha”³⁶. W tym kontekście nauczanie Ojca świętego o Europie jest niezwykle ważne nie tylko dla katolików i chrześcijan; jest to głos, który winni uwzględniać politycy odpowiedzialni za kształt Europy.

W przekonaniu Jana Pawła II nie da się zastąpić narodu strukturą państwa, chociaż naród dąży do zaistnienia jako organizacja państwowa. Najważniejszą cechą konstytutywną narodu jest kultura. „Kultura jest tym,

³⁴ Por. ŻYCIŃSKI, J.: *Europejska wspólnota ducha – Zjednoczona Europa w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa. 1998; M. Filipiak, C. Ritter, *Jan Paweł II na temat Europy*, „Ethos” 28 (1994), s. 321 – 338.

³⁵ JAN PAWEŁ II.: *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami uniwersytetów w Szwecji. Misja Uniwersytetu wobec osoby ludzkiej*, Uppsala, 6 czerwca 1999. In: *Uniwersytety w nauczaniu Jana Pawła II*, (red. A. Wieczorek), Warszawa. 2000. t. 2. s. 50.

³⁶ Por. JAN PAWEŁ II.: *Europa zjednoczona w Chrystusie. Antologia*. Kraków. 2002; S. Sowiński, R. Zenderowski, *Jan Paweł II o Europie i europejskości*. Wrocław. 2003.

przez co człowiek, jako człowiek, staje się bardziej człowiekiem; bardziej „jest”. Naród bowiem jest tą wielką wspólnotą ludzi, którą łączą różne spoiwa, ale nade wszystko właśnie łączy naród kultura. Naród istnieje „z kultury” i „dla kultury”³⁷. W ramach procesu integracji europejskiej istnieje potrzeba nowej wizji współpracy i solidarności narodów. Z jednej strony istnieje patriotyzm i poczucie tożsamości narodowej, z drugiej – w ramach zintegrowanej Europy istnieje potrzeba europejskiego patriotyzmu i poczucia europejskiej tożsamości.

Jan Paweł II koncentruje się zawsze na istocie sprawy nawiązując wprost do Ewangelii, co czyni go dzisiaj najbardziej wiarygodnym świadkiem Ewangelii. Stanowczo broni zasad moralnych, woła w obronie życia, broni prawdy o godności człowieka i rodziny. Wskazuje, że w dzisiejszych czasach należy przede wszystkim odzyskać wrażliwość na Boga i uznać Jego panowanie nad stworzeniem i nad historią. To z kolei stanie się początkiem rewizji, jakiej każdy powinien poddać – z głębokim przekonaniem i troską – swoje myśli i swoje decyzje, dążąc do pełni nadprzyrodzonej miłości.

Papież wskazuje, że formacja świadomości człowieka winna zawsze być uważna i otwarta na problemy, które stawia dzisiejsze społeczeństwo integrującej się Europy. Ma być ona zdolna do tworzenia takiej kultury politycznej, która działa zawsze i w każdej sytuacji dla dobra wspólnego i w obronie wartości kultury, która potrafiłaby wyjść na nowo od życia ludzkiego. Jest to potrzeba szczególnie nagląca w chwili obecnej, gdy „kultura śmierci” tak agresywnie atakuje „kulturę życia” i często wydaje się nad nią przeważać.

Przyszłość zintegrowanej Europy w duchu wolności religijnej

Europa potrzebuje krajów i państw, które dawałyby prawdziwe świadectwa obecności i czynnej postawy chrześcijan. Aby to było możliwe, w imię dobra wspólnego i pomyślnej przyszłości wspólnej, bardziej zintegrowanej Europy, musi być zagwarantowane prawo do wolności religijnej indywidualnej i instytucjonalnej. Nie chcąc tworzyć sytuacji ekstremalnych, musi być uwzględniany głos chrześcijan jako pełnoprawnych Europejczyków. Jeżeli Europa narodów nie odnajdzie swego transcendentnego celu, porywającej wizji wspólnoty, właściwego sposobu egzystencji, celu który uwzględni głos i rolę chrześcijan, to nie przetrwa poważnych prób i napięć, które będą zawsze. Istnieje konieczność zagwarantowania statusu prawnego Kościołów w państwach członkowskich, by chrześcijanie pełni inwencji mogli czynnie uczestniczyć w budowie wspólnoty europejskiej. Uszanowanie i odwołanie

³⁷ JAN PAWEŁ II.: *Pamięć i tożsamość*, Kraków. 2005. s. 74 – 75.

się do chrześcijańskiego dziedzictwa jest konieczne w imię ciągłości oraz jedności, gdyż – jak mówił Jan Paweł II – nie będzie jedności Europy, dopóki nie będzie ona „wspólnotą ducha”.

Europa w ciągu dziejów zmieniała się kulturowo, gospodarczo, politycznie i również religijnie. W swych kulturowych korzeniach i aksjologicznych założeniach Europa jest chrześcijańska. I to decyduje o jej przyszłej strukturze i charakterze. Poszukując europejskiego ducha, można kierować się różnymi motywami. Aby budować przyszłość, potrzebny jest wspólny cel, zainteresowani jednością muszą zgodzić się na jakieś wspólne dobro. Istnieje zatem potrzeba wskazania tego, co może być fundamentalne, wspólne dla przyszłych Europejczyków. Tę myśl wyraził Jan Paweł II mówiąc: „Nową jedność Europy, jeżeli chcemy, by była ona trwała, winniśmy budować na tych duchowych wartościach, które ją kiedyś ukształtowały, z uwzględnieniem bogactwa i różnorodności kultur i tradycji poszczególnych narodów. Ma to być bowiem wielka Europejska Wspólnota Ducha”³⁸.

Jan Paweł II wskazuje, że przyszła Europa nie może być sztucznym tworem, jakimś tylko ideologicznym pomysłem; ona musi wyrastać organicznie, ewolucyjnie, mając fundamenty przeszłości. Inaczej będzie tylko zawieszonym w próżni niestabilnym tworem na podobieństwo „antyeuropy”, jaką próbowano zbudować już wcześniej na fundamencie ideologii marksistowskiej. Spustoszenie duchowe Europy, jakie zaczęło się od czasu renesansu poprzez eliminację chrześcijaństwa ze społecznego i politycznego życia, doprowadziło do ateizmu. W ostateczności ateizm prowadzi do totalitaryzmu, podziałów, nierówności, pesymizmu życia.

Obecnie Europa stoi wobec realnego niebezpieczeństwa, na jakie zwracał uwagę Jan Paweł II, a które polega na tym, że jeżeli nie nastąpi otwarcie się na wrodzoną przynależność osoby ludzkiej do Boga, to istnieje ryzyko legitymizacji tych nurtów laicyzmu oraz ateistycznego sekularyzmu, które prowadzą do wykluczenia Boga i naturalnego prawa moralnego z wielu dziedzin życia ludzkiego.

By odbudować i stworzyć nową solidarną i sprawiedliwą Europę, naznaczoną Bożą miłością, do której – zdaniem Papieża – dąży przebaczenie i sprawiedliwość, potrzeba odnowionego zrywu ewangelizacyjnego, który winien obejmować różne sfery europejskiego społeczeństwa: kulturę, sztukę, politykę, ekonomię, środki społecznego komunikowania się, zdrowie, sport... To odpowiada ewangelizacji i działalności polityczno-admini-

³⁸ JAN PAWEŁ II.: Przemówienie w parlamencie. Warszawa, 11 czerwca 1999, In: *Drogiowskazy dla Polaków Jana Pawła II*, Kraków. 1999. t. III. s. 500.

stracyjnej, które są służbą człowiekowi³⁹. Jeśli jest prawdą, że ewangelizacja i działalność polityczno-administracyjna, zarówno w swoich celach, jak i środkach, nie pokrywają się wzajemnie, to jednocześnie jest oczywiste, że mogą i powinny spotkać się one w dążeniu do wypełnienia idei wspólnej dla obu misji, jaką jest służba człowiekowi. Ojciec Święty podkreśla w tym dziele konieczność podejmowania działań polityczno-administracyjnych, zgodnie ze „słuszną” hierarchią. Pierwszeństwo powinny mieć wszelkie działania na rzecz ludzi znajdujących się w trudnej sytuacji⁴⁰. Stopień zainteresowania najbardziej potrzebującymi wyznacza wartość funkcjonowania struktur publicznych w służbie dla dobra społeczeństwa, a głęboka odnowa życia społecznego powinna stanowić pozytywny przełom w życiu jednostek i społeczeństw jednoczącej się Europy. W imię zaś nowej ewangelizacji trzeba przepowiadać miłość Boga, który stworzył człowieka na swój obraz i podobieństwo i odkupił go w Chrystusie. Bóg wymaga przywrócenia sprawiedliwości i przebaczenia, jako podstawowej reguły wszelkich relacji międzyludzkich, a kluczem takiego podejścia do cywilizacji i historii jest dla Papieża Jezus Chrystus – cel całej ludzkiej historii⁴¹. Osoba i dzieło zbawcy Chrystusa oraz odpowiedź człowieka na miłość Boga objawioną w tajemnicy Wcielenia, stanowią zasadnicze przesłanie nauczania Jana Pawła II⁴². Spoglądając w przyszłość, Ojciec Święty głosi ludziom i narodom Europy, że Jezus Chrystus jest jedynym Zbawicielem człowieka „wczoraj, dziś i na wieki”; jest nadzieją ludzkości także w trzecim tysiącleciu. Dlatego Bóg posłał swego Syna, aby człowiek się przekonał o tym, czym pragnie go Bóg obdarzyć w wieczności i żeby człowiek wsparty łaską miał moc wypełnić tajemniczy zamysł Bożej miłości⁴³.

BIBLIOGRAFIA

- JAN PAWEŁ II.: *Homilia podczas Mszy św. na wzgórzu Kaplicówka, Skoczów 22 maja. 1995.*
JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Centesimus annus”,* [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II,* Kraków 2000, n. 13.16, (skrót: CA).
JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Fides et ratio”,* [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II,* Kraków 2000, n. 107; Jan Paweł II, *List apostolski „Novo millennio ineunte”,* Watykan 2001, n. 15.23.

³⁹ Por. CA, n. 10.44-52; SRS, n. 45.

⁴⁰ Por. LE, n. 2.8.

⁴¹ Por. CA, n. 5.25.29-30.

⁴² Por. CA, n. 53.

⁴³ Por. LE, n. 1.

- JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Redemptor hominis”*. In: Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Kraków. 2000. n. 16, (skrót: RH); Jan Paweł II, *Encyklika „Dives in misericordia”*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Kraków 2000, n. 14, (skrót: DM); Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Kraków 2000, n. 7,13,25–27, (skrót: LE).
- JAN PAWEŁ II.: *Encyklika „Sollicitudo rei socialis”*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Kraków 2000, n. 27.46, (skrót: SRS).
- JAN PAWEŁ II.: *Europa zjednoczona w Chrystusie*. Antologia. Kraków. 2002.
- JAN PAWEŁ II.: *Pamięć i tożsamość*, Kraków. 2005.
- JAN PAWEŁ II.: *Przemówienie do świata nauki w październiku 2001 roku z okazji VI Kongresu ludzi nauki*, Os.Rom.Pol. 1989. nr 6.
- JAN PAWEŁ II.: *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami uniwersytetów w Szwecji. Misja Uniwersytetu wobec osoby ludzkiej*, Uppsala, 6 czerwca 1999. In: *Uniwersytety w nauczaniu Jana Pawła II*, (red. A. Wieczorek), Warszawa. 2000. t. 2.
- JAN PAWEŁ II.: *Przemówienie w parlamencie*. Warszawa, 11 czerwca 1999, In: *Drogowskazy dla Polaków Jana Pawła II*, Kraków. 1999. t. III.
- NOWAKOWSKI, Z.: *Transformacja systemowa w Polsce*. „Zeszyty Naukowe WSZiA”. Warszawa. 2001. s. 42–54; tenże: *Bezpieczeństwo narodowe – ewolucja pojęcia i zakresu*, Warszawa. 2008. s. 75–107, tenże: *Bezpieczeństwo państwa w koncepcjach programowych partii parlamentarnych w Polsce po roku 1989*. Warszawa. 2009.
- SOWIŃSKI, S. – ZENDEROWSKI, R.: *Jan Paweł II o Europie i europejskości*. Wrocław, 2003.
- TIRPÁK, P.: *Catechesis as a Vehicle of Proclamation*. Kraków : Awalon, 2021.
- ŻYCIŃSKI, J.: *Europejska wspólnota ducha – Zjednoczona Europa w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa. 1998; M. Filipiak, C. Ritter, *Jan Paweł II na temat Europy, „Ethos” 28 (1994)*.

Building Vietnam's Human Value System in Current Conditions of International Integration

Nhan Thi Duong

Abstract: Entering the era of ever deepening international integration, all countries in the world put people at the center, considering their human capital as the core of their social development. The Party and State of Vietnam always attach a great importance to cultural development and construction of a human value system. The increasing trend of internationalization and globalization poses many opportunities and challenges and has a great impact on the moral and spiritual life of the Vietnamese people. In this study, based on the theory and practice of building the value system of Vietnamese people, and based on the traditional values of the Vietnamese people, analyzed against the requirements of the integration period, the author comes to the conclusion of a need to build the value system of Vietnamese people today. The article offers concret ways of achieving this goal and identifies potential roadblocks.

Keywords: Value system. Vietnam. International integration. Globalization. Internationalization.

Introduction

Entering the 21st century, the century of internationalization and globalization, all countries in the world were interested in human factors, human values and human potential.¹ As a result, they put people into the center of their socio-economic development strategies. To respond to the drastic changes in all fields from economy, politics and culture, countries need to have appropriate policies and guidelines to meet the new requirements of the global integration era.² Every government needs to make people both the goal and driver of economic and social strategies.³ Vietnam is a country that entered the period of comprehensive renovation early, and quickly integrated itself into the common trend of human-centered policies. The Com-

¹ CHIRICO, J.: *Globalization: prospects and problems*. London : Sage Publications, 2014.

² HAGGARD S.: *Developing nations and the politics of global integration*. New York : Brookings Institution Press, 1995.

³ SMITH, J.: Exploring connections between global integration and political mobilization. In: *Journal of world-systems research*, Vol. 12, No. 1, 2004, p. 255-85.

munist Party of Vietnam has a consistent view of „people-centered policies and innovational development for the people“. Early awareness of opportunities and challenges posed in the integration process, in addition to economic renovation, were cause for the Communist Party of Vietnam to affirm that a cultural value system is the product of human beings, of the social and cultural development of each era. Without a cultural value system, there would be a lack of tools for social regulation.⁴ Under the impact of the market economy and international integration, cultural values in general and Vietnamese human values are particularly affected in different directions. Building and perfecting the human value system is one of the driving forces towards building culture in Vietnam.⁵ Thereby, building a human value system will contribute to proactively preventing negative impacts of the market economy in the integrational process in Vietnam today.

Theory on determining current Vietnamese human value system

Along with the comprehensive renovation work that started in 1986, Vietnam entered a period of deep integration in many social fields, which has posed the need to define the Vietnamese human value system. This issue is of special concern to the Communist Party of Vietnam, the State, and the Vietnamese ethnic community. The 4th Plenum of the 7th Central Committee of the Communist Party of Vietnam in 1993 on a number of cultural and artistic tasks in the immediate years, clearly indicated their goal towards building the Vietnamese people with qualities and values as follows: “Having wisdom, morality, soul, affection, lifestyle, having a noble character, having a solid political spirit on par with the cause of national renewal, quickly catching up with the development trend of the country of the times.”⁶ The issue of defining the Vietnamese human value system in the early stage was set forth more clearly in the documents of the Communist Party of Vietnam. At the Resolution of the Fifth Central Committee, term VIII of the Communist Party of Vietnam in 1998, it was affirmed that the first

⁴ ZHU, B., HABISCH, A., and THØGERSEN, J.: The importance of cultural values and trust for innovation—a European study. In: *International Journal of Innovation Management*, Vol. 22, No. 2, 2015: 1850017.

⁵ TRUONG, T.T.Q.: *Ensuring the right to enjoy culture for disadvantaged people in Vietnam today, in Vietnamese culture with the development of the country*. Hanoi : Labor and Social Publishing House, 2019.

⁶ CENTRAL COMMITTEE OF THOUGHT AND CULTURE.: *Some documents of the Party on ideological and cultural work*. Volume 2 (1986-2000). Hanoi : National Political Publishing House, 2000.

task to build an advanced culture imbued with national identity is to build the Vietnamese people in the new period with the following virtues: Having a spirit of patriotism, national self-reliance, striving for national independence and socialism, having the will to rise up to bring the country out of poverty and regression, linking with people of countries around the world with the cause of struggle for peace, national independence, democracy and social progress; having a sense of collective, uniting to strive for common interests; having a healthy lifestyle, a civilized, thrifty, honest, benevolent lifestyle, respecting the rules and regulations of the country, conventions of the community, consciously protecting and improving the ecological environment; working hard with a professional conscience, being technical, creative and highly productive for the benefit of the self, family, collective, and society; regularly studying, and improving knowledge to the professional level, aesthetic level, and physical strength.

The Resolution of the 9th Party Central Committee, term XI (2014) continued to clarify and supplement the issues of the Central Resolution of the 8th term in specific aspects, mainly human issues, and the value system of the Vietnamese people in the new context. The resolution emphasized: perfecting Vietnamese cultural and human value standards, creating an environment and conditions for the development of personality, morality, intelligence, creative capacity; body, soul and spirit of social responsibility, civic duty, sense of law observance; upholding the spirit of patriotism, national pride, conscience and responsibility of each person towards himself, his family, the community, society and the country, etc.; developing a culture for human perfection in a human way and building a human value system for cultural development. In the selfdevelopmental culture, the focus was on building people with good character and lifestyle, with the basic characteristics of traits, such as: patriotism, benevolence, affection, honesty, solidarity, industriousness, and creativity. The views of the Communist Party of Vietnam in the Resolution of the 5th Central Committee of the VIII term in 1998 and the Resolution of the 9th Central Committee of the XI session in 2014 both agreed to build a Vietnamese human value system with the characteristics of: patriotism, national self-reliance; kindness, compassion, tolerance, morality, unity, industriousness and creativeness. In addition, the Resolution of the 9th Central Committee, term XI, added several new values such as: Community awareness (individuals-family-village-fatherland); honesty, sophistication in behavior, and simplicity in lifestyle.

The 12th National Congress of the Communist Party of Vietnam in 2016 continued to emphasize the issues of building people, building a value system and the standards for Vietnamese people in the period of industrialization, modernization, development and international integration. In which, there are 9 values that are directed as follows: Personality; Morality; Wisdom; Creative capacity; Physicality; the Soul; Social responsibility; a Citizen's obligations; and Awareness of legal compliance.⁷

In addition to the declaration of the Communist Party of Vietnam and the policy of the State with regards to building the Vietnamese human value system, which are clearly and consistently stated in the Party's Resolutions and the State's laws, many scientists and multiple research projects have approached and studied the value system of Vietnamese people, from the perspective of the current social period. On the basis of applying the system-type method, author Tran Ngoc Them in the study "Some issues about values and the value system in Vietnam", has identified a system of 5 characteristics of Vietnamese culture. For males it is: "1. Community (village); 2. Harmony; 3. Calculate the accent; 4. Coherence; 5. Flexibility."⁸ Based on these characteristics, the author analyzed in detail the manifestations (good qualities) and consequences (bad habits) in the modern Vietnamese character. He specifically stated that in the characteristics of the village community, Vietnamese people have 6 good qualities: 1. Solidarity to help people; 2. Collective love for people; 3. Village democracy; 4. The weight shown; 5. Love for the motherland; 6. Gratitude. The remaining characteristics of Vietnamese culture such as accent, harmony, diversity, flexibility, author Tran Ngoc Them thinks that they have a great influence on the personality of modern Vietnamese people. In general, the author also emphasizes the modern value system of Vietnamese people: patriotism-national spirit and compassion-loving people.⁹

Human researcher, Luong Dinh Hai, in *Building Vietnam's value system in the current period* presented 10 typical values: Vietnamese patriotism; The spirit of kindness; Heroic spirit, courage; Know how to accept (forbear-

⁷ COMMUNIST PARTY OF VIETNAM.: *Document of the 12th National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House, 2016, p. 35.

⁸ TRAN, N.T.: *Some issues about values and the value system of Vietnam*. Ho Chi Minh City : Publishing House of Vietnam National University, 2015, p. 160.

⁹ TRAN, N.T.: *Some issues about values and the value system of Vietnam*. Ho Chi Minh City : Publishing House of Vietnam National University, 2015, p. 161.

ance), receptivity; Studiousity; Creativity; Industriousness; Optimism; Moral importance; Prefererd stability...¹⁰

It can be said that the construction of the Vietnamese human value system has been studied by many scientists using many different perspectives,¹¹ but none have come to a clear explanation and highlight in the important role of building a human value system for the country's development, in the period of international integration in our country today.

Factors affecting the building of Vietnam's human value orientation in the current international integration context

The practice of building a Vietnamese human value system is not commensurate with the new requirements of the international integration process

Summarizing the practice of 30 years of innovation, at the 12th National Congress of Deputies, the Communist Party of Vietnam emphasized: Compared with achievements in the fields of politics, economy, national defense, security and foreign affairs, achievements in the field of culture and morality are not commensurate and not sufficient to influence effective action in building a healthy human and cultural environment. Morals and lifestyles are worrisomely degraded. In the cultural environment, there are still unhealthy and alien manifestations, contrary to fine customs and traditions, social evils and increasing crime. The construction of the Vietnamese human value system has not yet achieved the desired goal. After more than 30 years of renovation, cultural and spiritual life has changed a lot, but the remnants of the old system are backward, psychologically, with a small farmer's lifestyle, small production, and the way of life and work of the old regime still deeply embedded in all spheres of social life. Many bad habits, vices and inherent limitations of Vietnamese people still exist, becoming a hindrance to the process of cultural creation, building morality, personali-

¹⁰ LUONG, D.H.: Building a Vietnamese value system in the current period. In: *Journal of Human Studies*, Vol. 10, No. 1, 2015, p. 5-20.

¹¹ Such as, VAN, V.H.: Determine The Appearance And The Value System Of The Traditional Culture Of Vietnam Through The Worship Of Ancestors Belief Of Vietnamese People. In: *Psychology and Education*, Vol. 9, No.1, 2020; or: NGUYEN, Q.T.: The Vietnamese Values System: A Blend of Oriental, Western and Socialist Values. In: *International Education Studies*, Vol. 9, No. 12, 2016, p. 32-40.

ty, lifestyle, etc., having negative impacts on the orientation of the Vietnamese human value system in the new period.¹²

In building a cultural value system, Vietnamese people today must take the nation's traditional cultural value system as the basis, the foundation for absorbing modern values. Because according to the dialectical concept of development, the new is not built from nothing but must be based on the positive and reasonable points of the old. However, not all that belongs to the national cultural tradition is also suitable for the requirements of modern industrial society and international integration. Because, the traditional cultural values of Vietnam, which were formed in the context of closed, wet rice agriculture, there are points that are not suitable for an industrialized and globalized society.¹³

On the other hand, the cultural value system, the Vietnamese human value system in the current period also needs to learn, absorb and refine human culture, and must constantly add new values. The Communist Party of Vietnam affirms that it is necessary to "build a Vietnamese person rich in patriotism, sense of ownership, civic responsibility, knowledge, health, good labor, meaningful cultural life and have a genuine international spirit."¹⁴ It is thanks to the initiative in cultural exchanges between countries, promoting its comparative advantages that Vietnam has made many values of the national cultural identity affirmed, and at the same time, through that, learning from other countries to absorb and add many new values, making the cultural identity of the nation and people of Vietnam richer and more diverse.¹⁵

¹² VAN, V.H.: Promoting The Value Of Vietnamese People Folk Beliefs: Policies And Recommend Solutions. In: *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, Vol. 27, No. 1, 2021, p. 10-19. Cf.: TRUNG, N.S. and VAN, V.H.: Vietnamese Cultural Identity in the Process of International Integration. In: *Journal of Advances in Education and Philosophy*, Vol. 4, No. 6, 2020, p. 220-225.

¹³ NGUYEN, Q.T.: The Vietnamese Values System: A Blend of Oriental, Western and Socialist Values. In: *International Education Studies*, Vol. 9, No. 12, 2016, p. 35-40.

¹⁴ Communist Party of Vietnam (2011), Document of the 11th National Congress of Deputies, Publishing House CTQG-ST, p.40.

¹⁵ TRUNG, N.S. and VAN, V.H.: Vietnamese Cultural Identity in the Process of International Integration. In: *Journal of Advances in Education and Philosophy*, Vol. 4, No. 6, 2020, p. 220-225.

Impact of the economic transition to the development of a socialist-oriented market economy, accelerating industrialization, modernization and international integration

The process of transitioning to the development of a socialist-oriented market economy is not a stereotype, copying the American style free market economic model, the Nordic style social market economy, and the Nordic market economy with Chinese characteristics but a socialist-oriented market economy. It is a modern market economy, developing synchronously and comprehensively in the direction of socialism, under the leadership of the Communist Party of Vietnam and state management. The model of industrialization in Vietnam is also not the old-fashioned industrialization based on exploitation of natural resources and labor and based on unskilled labor along with „low and dirty“ technology, mainly towards a new type of industrialization in the direction of ecology and humanity, contributing to improving the quality of human life and protecting the ecological environment. Thus, people and human value systems must be placed at the center of economic development and economic development must be oriented towards serving people. This is the human economy, the economy for the people. This economy must be built in a democratic, fair, and civilized social environment, for the people's freedom and happiness, based on a socialist rule of law, the state „of the people, by the people and for the people,“ a constructive, integrity, dynamic, efficient state that firmly guarantees independence and territorial integrity. This is a factor that greatly influences the construction and orientation of the current Vietnamese value system. Therefore, human value orientation in the period of socialist-oriented market economy development, accelerating industrialization and modernization is to focus on and depend on economic growth and create a material precondition for the national construction. However, economic growth here is not only because of the quantity but most importantly the quality of growth, the sustainability of growth. The quality and sustainability of this growth must be reflected in the human development index (HDI), which takes human development and human values as a measure for sustainable development.¹⁶

¹⁶ TRUONG, T.T.Q.: A Philosophical Assessment of Human Development Approaches and the Vietnamese Experience. In: *European Journal of Science and Theology*, Vol. 16, No. 2, 2020, p. 47-59.

Impact of the trend of industrialization and post-modernization

Research on Vietnamese cultural and human values in the process of industrialization and modernization needs to be placed in a broader international context reflecting the transformation of society from pre-industrial to industrial society, from a highly centrally planned economy to a socialist-oriented market economy, from one-sided opening of socialist countries to multilateralization and diversification of international relations. Here, the author emphasizes some contents related to the impact of the trend of modernization, globalization and the industrial revolution 4.0 on the current social orientation of Vietnam's human value system.¹⁷

In general, Vietnam is in the period of accelerating industrialization, transforming a backward, scattered, and small agricultural economy based on unskilled labor and manual labor as the main source of economic development. Modern industry, modern agriculture, advanced services, based on trained human resources and modern science and technology level. However, this modernization takes place at the same time as the postmodern process brought about by the international integration process. The process of international integration taking place first in the economic field has created a driving force for the Vietnamese economy to not only pay attention to growth but also ensure sustainable and inclusive development, compatible with development needs of the world economy through a series of standards on product quality, on the level of organization and management of production, distribution, consumption, etc. The values of success, social security, freedom, democracy, and happiness do not have to wait for the transition to the postmodern model to emerge. Nowadays, it has become an indispensable need of Vietnamese people.

Building a Vietnamese human value system in the period of accelerating industrialization, modernization and international integration here needs to be defined as a value system that meets the needs and desires of Vietnamese society in a „double“ transition, both achieving the values of a modernized society and entering the values of a postmodern society with distinct national identities.

Mastering the way of The Communist Party of Vietnam, the policy of the State, on the basis of inheriting the research of the authors, and analyzing

¹⁷ NGUYEN, T.T., TRUONG, Q.T.T, VALČO, M., KHVATOVA, M.A., and TYAZHELNIKOV, A.A.: Christian Theological Views on Industrial Revolutions and Related Ethical Challenges: A Western (And a Global) Perspective. In: *Bogoslovni Vestnik*, vol. 80, no. 1, 2020, p. 177-188.

the basic factors affecting the current orientation of Vietnamese human values, we The building and orientation of the Vietnamese human value system in the context of international integration must be consistent with cultural traditions, domestic and international historical conditions. The building of a human value system in Vietnam must put the interests of individuals with the interests of the community, the nation and humanity.

Basic content in building Vietnamese human value system in terms of international integration

Firstly, in the period of deeper international integration, patriotism should be considered as one of the leading values in building the Vietnamese human value system. During his lifetime, President Ho Chi Minh affirmed: "The patriotism and solidarity of the people are a huge force that no one can win. Thanks to that force, our ancestors defeated the Yuan and Ming armies and maintained their freedom and self-control. Thanks to that force, our revolution succeeded and gained independence."¹⁸ The history of the nation has proven that our people, with their passionate patriotism, have overcome many difficulties and dangers, and won many enemies who are many times stronger than us. Regardless of the circumstances, for the Vietnamese people, patriotism is always the foundation for our people to build and defend the Fatherland. In the current period, building a human value system is even more necessary to build values and patriotism. Because, the power of patriotism, once multiplied, will become a great motivation to develop the country to meet the requirements of international integration.

It is obvious that patriotism is an important condition for the formation of the great unity of the people our people in a new career. Each country participating in international integration is facing many new opportunities, but it is also intertwined with many difficulties and challenges: the risk of ethnic division; loss of national identity; foreign intrusion... In that context, building and promoting patriotic values of each citizen, forming a great united strength. As President Ho Chi Minh affirmed: "Unity, great solidarity / Success, great success."¹⁹ Building and promoting patriotic values in the context of international integration is an important factor to accomplish the goal: rich people, strong country, democratic, fair, and civilized society, bringing

¹⁸ HO, C.M.: *Ho Chi Minh Complete Volume*. Volume 5. Hanoi : National Political Publishing House, 1995, p. 164-165.

¹⁹ HO, C.M.: *Ho Chi Minh Complete Volume*. Volume 5. Hanoi : National Political Publishing House, 1995, 165.

Vietnam's position to new heights in comparison with other countries. To meet the development requirements of the country as well as the requirements of international integration.

Today, the patriotic values of Vietnamese people are not only determined by inheriting the traditional contents of the nation, but it also needs to add new content. Patriotism in international integration requires and is associated with actions that always put national interests first in all fields. Specifically: In the economic field, patriotism is about increasing economic efficiency, actively applying scientific and technological advances in labor, actively exchanging and cooperating with foreign partners to raise Vietnamese brands to new heights; In the field of culture, patriotism is expressed in the sense of inheritance, promoting positive traditional values, selectively absorbing the quintessential human values, actively exchanging and sharing the cultural values towards trends, peace, and cooperation among nations. Affirming the importance of patriotism in building and orienting Vietnamese people's values in the current era, the 12th Congress of the Communist Party of Vietnam made the request: "Right awareness and good handling factors forming the aggregate motivation for innovation and integration: harmonious combination of interests; promote patriotism, national spirit, bring into play the strength of great national unity."²⁰

Secondly, building Community Responsibility and consider this as a typical value of Vietnamese people in the integration period. The historical reality of human development has proven that if in any stage, society wants to survive and develop, it needs the contribution and cultivation of each individual. From time immemorial, for the Vietnamese, the spirit of community cohesion, solidarity and responsibility have been particularly important in the process of national construction and defense. In the current integration context, each individual has a sense of responsibility to the community, not only contributing to the accomplishment of the country's development goals, but also enhancing Vietnam's position in the integration path. In fact, the deeper international integration takes place, the more challenges and risks are posed to ethnic groups on issues such as national sovereignty, environmental pollution, national security, national identity, etc. Therefore, building and raising the sense of community responsibility of the Vietnamese people today is of great significance to the development of Vietnam in international integration. When there is a sense of community responsibility

²⁰ COMMUNIST PARTY OF VIETNAM.: *Document of the 12th National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House, 2016, p. 58.

ty, it will urge each member and every Vietnamese person to have a sense of protecting the interests of the nation, preventing plots to divide the nation by hostile forces as well as other groups. Today, social responsibility also requires Vietnamese people to participate and join hands to contribute to the common development of the international community in the fields of economy, culture, education, etc. towards sustainable development, peace, and friendship among nations. When there is a sense of community responsibility, it will urge each Vietnamese person to have a sense of protecting the interests of the nation, preventing plots to divide the nation by hostile forces as well as by other interest groups.

Thirdly, loving labor is an essential value in the process of building and orienting the Vietnamese human value system in the period of international integration. It can be clearly seen that in the history of human development, labor has always played a particularly important role. Labor helps people create material wealth, bringing a prosperous and happy life. For people, labor is „the source of life, the source of happiness“ and labor is „a measure of human quality“. Today, participating in international integration, Vietnamese workers did not only have new opportunities, but they also faced many new challenges. To meet the requirements of this period, building Vietnamese values with the spirit of love of labor is a necessary requirement. Building and promoting the spirit of love for labor in order to enhance the value system of Vietnamese people should encourage passion, promote virtues and valuable qualities in labor.

Currently, the speed and scale of foreign investment in Vietnam is increasing, Vietnamese people have more environment to choose work, develop career, from love and passion to labor, Vietnamese people need to supplement their own skills and qualities to adapt to the new working environment. Therefore, it is necessary to affirm that love for labor is one of the important conditions towards the development of the quality of Vietnamese human resources in the cause of national development, meeting the requirements of international integration. Each Vietnamese person loves labor, fulfills responsibility with his or her work, strives to develop himself, and applies scientific and technical achievements, which will contribute to improving labor productivity and efficiency in production. This is an important premise for the country's development in the context of integration.

Fourthly, building the value of filial piety and consider it a typical value of Vietnamese people in the period of international integration. From the past to the present, Vietnam has always been evaluated as a nation with a tradi-

tion of studiousness, Vietnamese people always took learning as the basic requirement to practice the morality of being a human. Today, Vietnam is still one of the countries that upholds the role of education in the progress of education. Currently, the strong development of the scientific and technological revolution has promoted the rapid development of knowledge, economy, and has created good opportunities for developing countries to develop rapidly and strongly lasting. If they quickly grasp the achievements and apply them to their economic and social life, those countries can accelerate their development and reach a high level of development in the world.

Since ancient times, Vietnamese people have always been known for their valuable virtues, among which are diligence, tolerance and hard work. However, the lack of qualifications, expertise and professionalism in labor is also one of the major obstacles for Vietnamese workers when participating in international integration. So far, Vietnam is not a country with a high level of science and technology, Vietnamese people do not have many achievements in inventions and inventions, it is important to equip each person with knowledge prerequisite and important condition to meet the requirements of practice. Therefore, promoting the traditional value of studiousness, building, and consolidating this value in the Vietnamese human value system in the context of international integration is extremely important.

Fifthly, the importance of family should be considered as a typical value in building the Vietnamese human value system in international integration. During his lifetime, the late Prime Minister Pham Van Dong affirmed an important role in Vietnamese human ideology: the three pillars of Vietnamese community consciousness: family (home), village and country. Today, to build a just and civilized society requires us to return to good traditional cultural values from the family. Vietnamese people, whether traditional or modern, always attach special importance to family. The family is not only a place to maintain the lineage for each family line, but the family also contributes to building, embellishing, and brightening the national identity; it is a place to preserve and cultivate the precious traditional values of the Vietnamese people handed down through thousands of years of history today, in a „Flat World.“

Sixthly, building the value of peace is one of the important criteria in building the Vietnamese human value system in the integration period. In the history of thousands of years of national construction and defense, the Vietnamese people have had to conduct many resistance wars against foreign invaders to win and protect the independence and freedom of the

country. Experiencing long and arduous battles, enduring many losses and sacrifices. More than anyone else, the Vietnamese people are well aware of the value of peace, independence and freedom. Therefore, peace-loving is one of the outstanding traditions and typical cultural beauty of the Vietnamese nation. When the country entered the period of renovation and integration, Vietnam was always consistent with the foreign policy, independence, self-reliance, peace and cooperation. As a result, in recent years, foreign investment in Vietnam has increased day by day. In that context, although international integration is taking place quite complicatedly, the trend of peace, friendship, cooperation and sustainability is still the main trend that countries are pursuing. In the integration period, besides properly implementing the State's policies, the Party's strategies, and maintaining national independence, each Vietnamese person needs to respect the rights and interests of their partners, the people of at the same time must be in accordance with international law and conventions. Each citizen's love for peace in integration should be expressed through the motto „respect, equality, friendship, cooperation for mutual benefit, non-interference in each other's internal affairs“. Respecting the interests of other countries is not only an expression of patriotism but also a condition and prestige of the Vietnamese people in the international arena. Especially, in solving global problems such as the environment and epidemics. Therefore, continuing to build and strengthen the value of peace-loving in building the Vietnamese human value system not only expresses the aspirations of our people but also shows the conformity with the general trend of the world in the current period.

Conclusion

After nearly 35 years of entering Doi Moi, especially since joining and entering a period of deep integration in many fields, the country of Vietnam has undergone transformations and has thrived in social life.²¹ Under the impact of international integration, human values have also changed in recent years. The material and spiritual life is increasingly improving, Vietnamese people have more opportunities to accept new values, and have conditions to promote their creative potential in new conditions. On the other hand, in the field of social ethics in our country at present, there is also a fierce struggle between the progressive and the backwards, between

²¹ TRAN, V.T.: Vietnamese economy at the crossroads: New doi moi for sustained growth. In: *Asian Economic Policy Review*, Vol. 8, No.1, 2013, p. 122-143.

the value and the anti-value, between the healthy, neutral lifestyle, realism and a pragmatics and lavish lifestyles. In society, there are also many unusual phenomena, manifestations of moral degradation, and lifestyles tend to increase with complexity. Therefore, building the current Vietnamese human value system including: patriotism, community responsibility, love of labor, respect for education, respect for family, love of peace, is considered urgent in order to meet the development requirements of the country in the current international integration period.

BIBLIOGRAPHY

- CENTRAL COMMITTEE OF THOUGHT AND CULTURE: *Some documents of the Party on ideological and cultural work*. Volume 2 (1986-2000). Hanoi : National Political Publishing House, 2000.
- CHIRICO, J.: *Globalization: prospects and problems*. London : Sage Publications, 2014.
- COMMUNIST PARTY OF VIETNAM: *Document of the 7th National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House, 1996.
- COMMUNIST PARTY OF VIETNAM: *Document of the Ninth National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House, 2001.
- COMMUNIST PARTY OF VIETNAM: *Document of the 11th National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House - Truth, 2011.
- COMMUNIST PARTY OF VIETNAM: *Document of the 12th National Party Congress*. Hanoi : National Political Publishing House, 2016.
- HAGGARD, S.: *Developing nations and the politics of global integration*. New York : Brookings Institution Press, 1995.
- HO, C. M.: *Ho Chi Minh Complete Volume*. Volume 5. Hanoi : National Political Publishing House, 1995.
- LUONG, D. H.: Building a Vietnamese value system in the current period. In: *Journal of Human Studies*, Vol. 10, No. 1, 2015, p. 5-20.
- NGUYEN, Q. T.: The Vietnamese Values System: A Blend of Oriental, Western and Socialist Values. In: *International Education Studies*, Vol. 9, No. 12, 2016, p. 32-40.
- NGUYEN, T. T. – TRUONG, Q. T. T. – VALČO, M. – KHVATOVA, M. A. – TYAZHELNÍKOV, A. A.: Christian Theological Views on Industrial Revolutions and Related Ethical Challenges: A Western (And a Global) Perspective. In: *Bogoslovni Vestnik*, vol. 80, no. 1, 2020, p. 177-188.
- SMITH, J.: Exploring connections between global integration and political mobilization. In: *Journal of world-systems research*, Vol. 12, No. 1, 2004, p. 255-85.
- TRAN, N. T.: *Some issues about values and the value system of Vietnam*. Ho Chi Minh City : Publishing House of Vietnam National University, 2015, p. 160-161.
- TRAN, V. T.: Vietnamese economy at the crossroads: New doi moi for sustained growth. In: *Asian Economic Policy Review*, Vol. 8, No.1, 2013, p. 122-143.
- TRUNG, N. S. – VAN, V. H.: Vietnamese Cultural Identity in the Process of International Integration. In: *Journal of Advances in Education and Philosophy*, Vol. 4, No. 6, 2020, p. 220-225.

- TRUONG, T. T. Q.: *Ensuring the right to enjoy culture for disadvantaged people in Vietnam today, in Vietnamese culture with the development of the country*. Hanoi : Labor and Social Publishing House, 2019.
- TRUONG, T. T. Q.: A Philosophical Assessment of Human Development Approaches and the Vietnamese Experience. In: *European Journal of Science and Theology*, Vol. 16, No. 2, 2020, p. 47-59.
- VAN, V. H.: Determine The Appearance And The Value System Of The Traditional Culture Of Vietnam Through The Worship Of Ancestors Belief Of Vietnamese People. In: *Psychology and Education*, Vol. 9, No.1, 2020, p. 50-59.
- VAN, V. H.: Promoting The Value Of Vietnamese People Folk Beliefs: Policies And Recommend Solutions. In: *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, Vol. 27, No. 1, 2021, p. 10-19.
- ZHU, B. – HABISCH, A. – THØGERSEN, J.: The importance of cultural values and trust for innovation—a European study. In: *International Journal of Innovation Management*, Vol. 22, No. 2, 2015: 1850017.

Mikuláš Russnák und sein Beitrag zur Verkündigung des Dogmas der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel

Miroslav Házy

Abstract: This article deals with Russnák's Mariological study and his theological interpretation of the dogma of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. The main questions are to what extent Russnák's theological considerations have their own Greek-Catholic profile and, in addition, whether they reflect a genuinely Catholic-Byzantine interpretation of the dogma.

Key words: Assumptio Dogma. Mikuláš Russnák. Munificentissimus Deus. Theology of privilege, Catholic-Orthodox Ecumenical movement.

Russnák's Studie zur Aufnahme Mariens in den Himmel

Zwischen den Jahren 1929 und 1931 – also noch bevor Papst Pius XII. den Weltepiskopat 1946 durch die Enzyklika *Deiparae Virginis Mariae*¹ um eine Stellungnahme bat – wurden bereits zahlreiche Anträge und Petitionen zu einer Verkündigung des Dogmas der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel nach Rom gesandt. Auf Initiative der italienischen Gemeinschaft *Le Donne Italiane* aus Verona² erreichte am 1. Juli 1931 auch den Bischof von Prešov, Pavol Peter Gojdič, die Aufforderung, seine Äußerung und Stellungnahme bezüglich der Aufnahme Mariens bei den römischen Dikasterien einzureichen.³

Bischof Gojdič wandte sich mit dieser Anfrage und Aufgabe an das Domkapitel; dieses entschied sich dazu, dass Mikuláš Russnák (1878–1954), Mitglied des Domkapitels und damals Professor für Dogmatik an der Comeni-

¹ PIUS XII., *Deiparae Virginis Mariae*, online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_01051946_deiparae-virginis-mariae.html [26.02.2021].

² Russnák führt in seiner „Mariologie I“ auch die Adresse (Via S. Cosimo 6, Verona) dieser Gemeinschaft auf. Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 309.

³ Vgl. BOHÁČ, *Nanebovzatie presvätej Bohorodičky v byzantských liturgických textoch*, 23.

us-Universität in Bratislava, die entsprechende Antwort vorbereiten sollte.⁴ Russnák vollendete seine marianische Studie noch im Jahr 1931. Zusammen mit einem Begleitbrief und einer kurzen Grußformel am Schluss übersandte Bischof Gojdič Russnáks Schrift am 25. Januar 1932 nach Rom an Luigi Kardinal Sincero, den Sekretär der Kongregation für die Ostkirchen.⁵ Ein Dankesschreiben der Kongregation als Antwort auf die Arbeit datiert auf den 3. Februar 1932.⁶

Die nachfolgenden Ausführungen betrachten die mariologische Studie Russnáks und seine theologische Stellungnahme zum Dogma der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel. Dabei steht im Zentrum des Interesses die Frage, inwiefern für Russnáks Überlegungen ein eigenes griechisch-katholisches Profil ausgemacht und darüber hinaus von einer genuin katholisch-byzantinischen Interpretation des Dogmas gesprochen werden kann.

Russnáks byzantinisch-katholische Interpretation des Dogmas

Der griechisch-katholische Theologe Mikuláš Russnák arbeitete in seiner marianischen Studie (1931) heraus, dass die Gottesgebälerin und immerwährende Jungfrau Maria nach ihrem Tod mit Seele und Leib in den Himmel aufgenommen wurde. Er stellte eine Argumentationskette aus den liturgischen Texten des byzantinischen Ritus zusammen, die dieses Glaubensgeheimnis ausdrücken. So arbeitete er eine grundsätzliche und vollumfängliche Übereinstimmung zwischen der dauerhaften katholischen Glaubenstradition und den ostkirchlichen liturgischen Texten heraus. Durch seine Studie wurde der Wunsch nach der Verkündigung des *Assumptio*-Dogmas unterstützt im Rahmen seines eigenen theologischen Denkens und seiner Glaubenstradition.

Russnáks Studie ist durchaus als systematische Arbeit zu bezeichnen. Auf die konkrete Frage, ob es theologisch möglich sei, Marias Aufnahme in

4 Ein erheblicher Teil der Dokumente im Bischöflichen Archiv in Prešov aus den Jahren 1929 bis 1931 sind verloren. Sowohl die Korrespondenz des Bischofs mit dem Domkapitel als auch die Beauftragung Russnáks durch das Domkapitel sind verschollen. Das Protokoll des Domkapitels aus der fraglichen Versammlung ist jedoch erhalten geblieben. Vgl. ebd. Boháč stützt sich für seine Ausführungen auf die persönliche Auskunft der Leiterin des Bischöflichen Archives, M. Krehlíková, vom 08. Juli 1998.

5 Vgl. Hentrich / Moos, *Petitiones* I, 770–779. Der eigentliche Verfasser Russnák wird dabei mit keinem Wort erwähnt.

6 Vgl. Boháč, *Nanebovzatie presvätej Bohorodičky v byzantských liturgických textoch*, 24.

den Himmel aufzuweisen, versucht er Beweise aus den liturgischen Texten der byzantinischen Tradition zu erheben. Er findet seine klare Antwort in der Zusammenstellung und Analyse dieser Texte. Dabei ist seine Argumentationsfähigkeit sehr konkret und er hält sich immer an den Rahmen der wissenschaftlichen Methode. So lässt sich die These aufstellen, dass Russnáks Arbeitsstil von der westlichen Denkweise und Theologie beeinflusst wurde. Vielleicht lässt sich dies darauf zurückführen, dass er im lateinischen Priesterseminar in Budapest studiert hatte, da es in der Slowakei keine entsprechend kompetente Ausbildungsinstitution gab.⁷

Auf der anderen Seite wird mit dem Blick in die Arbeit und auf die konkret herangezogenen Textstellen deutlich, dass Russnák im Rahmen seiner eigenen byzantinischen Tradition arbeitete. Eine Besonderheit dieser Arbeitsweise zeigt sich in der Argumentationsmethode, die sich auf bekannte liturgische Texte aus dem christlichen Osten stützt. Mit ihnen zeigte er den Glauben an die leibliche Aufnahme Mariens in den Himmel auf. Er führt diese Texte im Sinne einer Theologie an, die sich auf den Grundsatz *lex orandi lex credendi* beruft. Diese liturgische Grundausrichtung der ostkirchlichen Tradition lässt sich durch die ganze Kirchengeschichte hindurch als Motivationsfaktor für dogmatische Formulierungen nachweisen. Der liturgisch-überlieferungsgeschichtliche Aspekt lässt sich bei jedem einzelnen der Ökumenischen Konzilien deutlich herausarbeiten.⁸ Die frühe Kirche betrachtet die Liturgie als eine mündliche Überlieferung der Offenbarung, die auch im kirchlichen Leben und seinem Brauchtum weitergegeben wird. Als Gewährsmann für diese Ansicht kann Basilius von Cäsarea herangezogen werden. In seiner Abhandlung über den Heiligen Geist bezeichnet er die ungeschriebene Tradition als Dogma. Die geschriebene hingegen, welche er Kerygma nennt, finde sich in der Heiligen Schrift und in den Werken der Kirchenväter. Beide, Dogma und Kerygma, würden die apostolische Tradition bilden. Darin wird deutlich, dass es nach Aussage des Basilius in der Feier der Liturgie nicht bloß um die Frage des Ritus und der Zelebrationsweise geht. Es gilt vielmehr, aus dem Dogma die Liturgie erstehen zu lassen.⁹ Liturgie ist also gefeiertes Dogma, weshalb sie in der Tat untrennbar zur Überlieferung des christlichen Glaubens gehört, weil sie auf einzigartige Weise die Grundsubstanz des Glaubens bewahrt und in einen

⁷ Vgl. BOHÁČ, Dr. Mikuláš Russnák. *Život a dielo so zreteľom na liturgické dielo*, 6.

⁸ Vgl. dazu ausführlich SCHULZ, Die ältesten liturgischen Überlieferungen des Ostens, 11.

⁹ Vgl. BASILIUS VON CAESAREA, *Spir.* XVII, 54d–55e; ed. BLUM, 98f.

authentischen Vollzug umsetzt.¹⁰ Der Glaube ist in der ostkirchlichen Tradition letztlich liturgisch grundgelegt. Gebetspraxis und Dogmatik beeinflussen sich gegenseitig.¹¹ „In den Ostkirchen gilt die Gottesdienstfeier als der Höhepunkt des Christ-Seins, des kirchlichen Handelns und des spirituellen Lebens.“¹²

Um Russnáks byzantinisch-katholisches Profil mit einer genuin ostkirchlichen Argumentationsweise für das Dogma der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel deutlich hervorzuheben, muss an dieser Stelle ein kurzer Exkurs zur sogenannten „Privilegienmariologie“ eingeschoben werden. Er soll als Kontrastfolie zur in der byzantinischen Tradition wurzelnden Argumentation Russnáks dienen.

Exkurs: Privilegienmariologie

Zwischen west- und ostkirchlicher Glaubenstradition bestehen viele bedeutsame Punkte einer prinzipiellen Übereinstimmung, sind sie doch durch zahlreiche Gemeinsamkeiten verbunden, auch in Bezug auf den Glauben an Marias Jungfräulichkeit, Gottesmutterschaft und Verehrung.¹³ Aber seit dem 12. Jh. bis in die Mitte des 19. Jh.s und besonders in Zusammenhang mit der Verkündigung der letzten beiden marianischen Dogmen 1854 und 1950 entwickelte sich in der westlichen Mariologie eine eigene Richtung, die von den Privilegien oder „Herrlichkeiten“ (Alfons von Liguori) Mariens handelt.¹⁴ Schon im Barock bildete sich in der Dogmatik ein eigenständiges mariologisches Traktat heraus, das den Blick auf die Person Marias an sich lenkte. Aus den systematischen Schlussfolgerungen der Theologen wurde auf bestimmte triumphalistische Privilegien Marias geschlossen, weshalb

¹⁰ Vgl. GAMBER, Kraft aus dem Ursprung, 65.

¹¹ Vgl. ALFEYEV, Geheimnis des Glaubens, 202f.

¹² GROEN, Liturgie, 15. Dies erinnert an die Aussage des Zweiten Vatikanischen Konzils, dass die Liturgie der Höhepunkt, dem das Handeln der Kirche zustrebt, und zugleich die Quelle, aus der all ihre Kraft strömt, ist (vgl. SC 10). Liturgie ist ihrem Wesen nach zunächst gefeiertes Dogma. Was wir glauben, feiern wir in der Liturgie. In diesem Sinn ist das Wort von Papst Johannes Paul II (1978–2005) zu verstehen, dass jede Reform der Liturgie eine Reform der Kirche nach sich zieht: „Es besteht in der Tat eine sehr enge und organische Verbindung zwischen der Erneuerung der Liturgie und der Erneuerung des ganzen Lebens der Kirche.“ JOHANNES PAUL II., Vicesimus Quintus Annus, Nr. 4 und 5, online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/de/apost_letters/1988/documents/hf_jp-ii_apl_19881204_vicesimus-quintus-annus.html [26.02.2021].

¹³ Vgl. PETRI, Maria und die Ökumene, 329.

¹⁴ Vgl. BEINERT, Art. Maria, Mutter Jesu. II. Historisch-theologisch, 1321f.

diese Denkrichtung auch als Konklusionstheologie bezeichnet wird. Die biblisch-heilsgeschichtliche, christologische, ekklesiologische wie theologisch-anthropologische Einbindung Marias trat dadurch in den Hintergrund. Pointiert – geradezu überspitzt – ausgedrückt lässt sich die Privilegienmariologie dergestalt zusammenfassen, dass letztendlich vor allem die Verkündigung der marianischen Dogmen der Unbefleckten Empfängnis und der Aufnahme in den Himmel so wahrgenommen wurden, als handle es sich dabei um besondere Auszeichnungen Marias als „Privatfrau“, ohne Einbindung in einen größeren theologischen Zusammenhang.

In der ostkirchlichen Tradition jedoch blieb Maria immer streng christologisch und heilsgeschichtlich eingebunden. Für orthodoxe Gläubige bildet die Gottesgebälerin zusammen mit Johannes dem Täufer die Krönung und den Höhepunkt der alttestamentlichen Frömmigkeit. Sie ist die letzte und größte der gerechten Männer und Frauen des Alten Bundes; zugleich ist sie das verborgene Herz der apostolischen Kirche (vgl. Apg 1,14). Die Lehre von den Privilegien Mariens scheint sie aus diesem Alten Bund herauszulösen und sie ausschließlich in den Neuen Bund hineinzustellen.¹⁵ „Nach der lateinischen Lehre hat sie einen anderen Stand als die übrigen Heiligen des Alten Testaments, dadurch wird ihre Rolle als ‚Verbindungsglied‘ beeinträchtigt.“¹⁶

Neue Impulse empfing die Mariologie im Westen schließlich durch das Zweite Vatikanische Konzil. Dabei ist der Entschluss der Konzilsväter im Oktober 1963 bemerkenswert, das Kapitel über Maria in die Dogmatische Konstitution über die Kirche *Lumen Gentium* einzugliedern (LG 52–69) und kein selbstständiges Konzilsdokument zu veröffentlichen. Die Mariologie wurde dadurch wieder stärker in der Ekklesiologie verankert und heilsgeschichtlich behandelt. Dazu kommentierte Joseph Ratzinger im Jahr 2000 ausführlich, auch indem er ausdrücklich eine exklusive Privilegienmariologie ablehnt:

Ganz allmählich zeigt es sich im Verlauf der Entwicklung, dass die Kirche in Maria antizipiert, in Maria Person ist und dass umgekehrt Maria nicht als isoliertes Individuum verschlossen in sich selber steht, sondern das ganze Geheimnis der Kirche in sich trägt. Die Person ist nicht individualistisch geschlossen und die Gemeinschaft nicht kollektivistisch *apersonal* verstanden; beides geht untrennbar ineinander über. Das gilt schon von der apokalyptischen Frau, wie sie im 12. Kapitel der Geheimen Offenbarung erscheint: Es geht nicht an, diese Figur exklusiv individualistisch auf Maria

¹⁵ Vgl. WARE, Der Aufstieg zu Gott, 107.

¹⁶ Vgl. WARE, Der Aufstieg zu Gott, 107.

zu beschränken, weil in ihr das ganze leidende und im Leiden fruchtbare Gottesvolk, altes und neues Israel zusammengeschaut ist; aber es geht auch nicht an, Maria, die Mutter des Erlösers, aus diesem Bild reinlich herauszuhalten. So ist in der Übergänglichkeit zwischen Person und Gemeinschaft, wie wir sie in diesem Text finden, schon das Ineinander von Maria und Kirche vorweggenommen, dass sich dann in der Vätertheologie allmählich entwickelt und vom Konzil endlich wieder aufgegriffen worden ist. Dass später beides auseinanderfiel, dass Maria als ein mit Privilegien überschüttetes und uns dadurch unendlich fern gerücktes Individuum dargestellt, die Kirche wiederum *apersonal* und rein institutionell gesehen worden ist, hat der Mariologie wie der Ekklesiologie gleichermaßen geschadet. Darin wirken sich die Trennungen aus, die das westliche Denken zusehends vollzogen hat und die durchaus ihre guten Gründe haben. Aber wenn wir die Kirche und Maria recht verstehen wollen, müssen wir hinter diese Trennungen zurückzukehren lernen, um das überindividuelle Wesen der Person und das überinstitutionelle Wesen der Gemeinschaft gerade dort zu verstehen, wo Person und Gemeinschaft von der Kraft des Herrn, des neuen Adam her, wieder zu ihren Ursprüngen zurückgeführt werden. Die marianische Sicht der Kirche und die ekklesiale, heilsgeschichtliche Sicht Marias führen uns letztlich zu Christus und zum trinitarischen Gott zurück, weil hier nun sichtbar wird, was Heiligkeit bedeutet, was Einwohnung Gottes im Menschen und in der Welt ist, was wir unter ‚eschatologischer‘ Spannung der Kirche zu verstehen haben. So rundet erst das Marienkapitel die konziliare Ekklesiologie und bringt uns wieder an ihren christologischen und trinitarischen Ausgangspunkt.¹⁷

Für die vorliegende Studie ist schließlich die Fragestellung relevant, inwiefern die Apostolische Konstitution *Munificentissimus Deus*¹⁸ von dieser privilegienmariologischen Sichtweise geprägt ist. In ihr ist ausdrücklich von den „*praerogativa*“ Mariens und vom „*privilegium*“ der Aufnahme in den Himmel die Rede (MD 3). In MD 5 wird zudem festgehalten, dass die Jungfrau Maria durch ein einzigartiges Privileg, nämlich durch die Unbefleckte Empfängnis, die Sünde besiegt habe, deshalb nicht dem Gesetz der Verwesung des Grabes unterworfen sei und nicht auf die Erlösung ihres Leibes bis

¹⁷ RATZINGER, Die Ekklesiologie der Konstitution *Lumen Gentium*, 130.

¹⁸ Online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19501001_munificentissimus-deus.html [26.02.2021]. Die nachfolgende Nummerierung folgt aus Gründen der Nachvollziehbarkeit der englischen Version, die lateinische Ausgabe bietet keine Absatzzählung.

zum Ende der Zeiten zu warten habe. Dieser Gnadenvorzug Mariens wird unter anderem aus der kindlichen Liebe Jesu Christi zu seiner Mutter, der unvergleichlichen Würde der Gottesmutterschaft und der hervorragenden Heiligkeit geschlussfolgert (MD 25). Sicherlich wird dabei auch auf die biblische Grundlegung hingewiesen (MD 38f.). Die leibliche Aufnahme in den Himmel wird explizit als „suprema suorum privilegiorum corona“ (MD 40) bezeichnet, bevor in MD 44 das eigentliche Dogma festgehalten wird. Allein diese kurzen Schlaglichter mögen genügen, um aufzuzeigen, dass *Munificentissimus Deus* ganz den Geist einer Privilegienmariologie der damaligen Zeit atmet.

Rusznák als Vertreter einer Privilegienmariologie?

Vor dem Hintergrund der vorgestellten theologischen Argumentationsweise der sogenannten Privilegienmariologie soll nun der Blick zurück auf Rusznáks Studie gelenkt werden. Mit ihr argumentiert er auf Basis byzantinischer liturgischer Texte für die Dogmatisierung des Glaubens an die leibliche Aufnahme Mariens in den Himmel. Es stellt sich die Frage, ob Rusznák deshalb als Vertreter einer Privilegienmariologie angesehen werden muss und ob er dadurch, beeinflusst von typisch westkirchlicher Denkweise, sein genuin ostkirchliches Profil verliert.

Allein auf Basis der Studie zur leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel zu argumentieren, ist für dieses Unterfangen schwierig. Denn einen Großteil des Textes machen die von Rusznák angeführten Zitate aus den byzantinischen liturgischen Texten aus. Einzig im ersten Abschnitt finden sich längere lateinische Textpassagen von Rusznák selbst.¹⁹

Deshalb soll für eine umfassendere Analyse der Blick auf Rusznáks Traktat „Mariologie I“ gelenkt werden, in das er seine Studie 1936 schließlich eingefügt hat. Schon anhand beispielhafter Überschriften der einzelnen Kapitel lässt sich ein Gesamtbild entwerfen, dass bei einer Einschätzung Rusznáks hilft. Im zweiten Teil der „Mariologie I“ sind die §§ 10–26 unter der Überschrift *Praerogativae et excellentiae SSmae Virgini Mariae datae in se spectatae*²⁰ zusammengefasst. Dass sie „in se“ betrachtet werden sollen, verweist deutlich auf einen privilegienmariologischen Zugang. Die §§ 10–16 behandeln die Unbefleckte Empfängnis²¹, wobei vor allem § 12 *Explicatio*

¹⁹ Vgl. BOHÁČ, Nanebovzatie presvätej Bohorodičky v byzantských liturgických textoch, 6.

²⁰ Vgl. RUSSNÁK, Mariologia I, 69.

²¹ Vgl. RUSSNÁK, Mariologia I, 69–129.

definitionis dogmaticae und § 16 *Argumentum rationis theologicae* als Beispiele einer Konklusionstheologie angeführt werden mögen. Ebenso systematisch argumentiert Russnák in den §§ 17–20 und 25, wenn er die „plenitudo“ der verschiedenen Gnadengaben der Jungfrau Maria aufzeigt.²² In dieselbe Kategorie fallen sicherlich die §§ 21–23, welche die Jungfräulichkeit Marias „ante partum“, „in partu“ und „post partum“ nachweisen wollen.²³ Schließlich muss auch die dreifache Bestimmung der „relatio“ Marias zu Gott Vater, Sohn und Heiligem Geist in § 26 zu dieser Denkweise gerechnet werden.²⁴ Russnák erweist sich hier ganz vom systematischen Denken westlicher Theologie geprägt.

Jedoch fügt er nach diesen systematischen Betrachtungen einen zweiten Teil an, der unter der Überschrift *Praesignia Sanctissimae Virginis Mariae respectu salutis aliorum donata*²⁵ steht. Die Privilegien Marias werden also nicht nur „in se“ betrachtet, sondern gnadentheologisch „respectu salutis aliorum“ eingeordnet. Russnák selbst weist auf diese doppelte Perspektive hin: „Diximus Sanctissimam Virginem Mariam privilegiis decoratam fuisse tum in persona sua, tum respectu aliorum.“²⁶ Diese zweite Zugangsweise umfasst die §§ 27–39, wobei Russnák auch eine biblisch-heilsgeschichtliche Einordnung vornimmt. Er verweist auf die Verkündigung (§ 28), die Aufopferung Jesu im Tempel (§ 29) und den Tod am Kreuz (§ 30). Ferner wird in diesem Teil seine bevorzugte Methodik deutlich, wenn er in § 35 aufzeigt, wie „ex libris liturgicis“ argumentiert werden kann.²⁷ Die Überschrift von § 27 steht wie ein programmatisches Leitwort über dem ganzen Abschnitt: *Praestantia SSmae Virg. Mariae, qua ad salutem generis humani refertur*.²⁸

Russnák ist also ganz Kind seiner Zeit. Auf der einen Seite ist seine theologische Argumentationsweise von der westlich-systematischen Theologie geprägt. Auf der anderen Seite ist er fest in seiner eigenen byzantinischen Tradition und ostkirchlichen Glaubenspraxis verwurzelt. Er verfasst seine mit großer Systematik vorgebrachte „Mariologie I“ in lateinischer Sprache, zitiert aber bewusst die liturgischen Texte den byzantinischen Ritus. Die-

²² Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 129–160 und 177–182.

²³ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 160–175.

²⁴ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 189–195.

²⁵ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 196.

²⁶ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 196.

²⁷ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 225 – 230.

²⁸ Vgl. RUSSNÁK, *Mariologia* I, 196.

se bemerkenswerte Verschmelzung macht das eigenständige byzantinisch-katholische Profil Russnáks aus.

Schnittpunkte zwischen Russnáks Studie und *Munificentissimus Deus*

Sicherlich kann nicht nachgewiesen werden, inwieweit Russnáks Studie die Endgestalt der Konstitutionsbulle *Munificentissimus Deus* von Papst Pius XII. beeinflusst hat. Dennoch soll nachfolgend aufgezeigt werden, wo es in der Argumentationsweise zwischen der marianischen Studie Russnáks und der Bulle des Papstes Parallelen gibt.

In MD 6–9 sind die zahlreichen Bittgesuche und Wünsche für die Verkündigung des *Assumptio*-Dogmas aus der ganzen Welt, von zahlreichen bedeutenden Theologen, Universitätsfakultäten und anderen kirchlichen Lehranstalten sowie Bischöfen, ganzen Diözesen und einzelnen Pfarreien erwähnt.²⁹ Diese Bewegung habe nach der Verkündigung des Dogmas der Unbefleckten Empfängnis und dem Ersten Vatikanischen Konzil beständig zugenommen. Russnáks Studie steht in diesem Prozess, wurde sie doch bereits 1932 von Bischof Gojdič nach Rom gesandt.

MD 15–19 kommt auf das kirchliche Brauchtum und die liturgischen Traditionen bezüglich der Aufnahme Mariens in den Himmel zu sprechen. In MD 16 wird die Liturgie dabei als Lieferantin von Beweisen und Zeugnissen für Glaubenswahrheiten charakterisiert. Hier wird zumindest implizit auch der für Russnák prägende Grundsatz *lex orandi lex credendi* festgehalten. Von besonderer Bedeutung ist MD 18. Dort ist ausdrücklich von den östlichen Liturgien die Rede. „In der byzantinischen Liturgie wird die leibliche Aufnahme Marias nicht nur beständig mit der Gottesmutterwürde in Verbindung gebracht, sondern auch mit anderen Gnadenvorzügen, vor allem mit ihrer jungfräulichen Mutterschaft, die durch einen besonderen Ratschluss der göttlichen Vorsehung vorausbestimmt war: ‚Dir hat Gott, der Herr des Alls, verliehen, was die Natur übersteigt: wie er dir in der Geburt die Jungfräulichkeit bewahrt hat, so hat er im Grabe deinen Leib unversehrt

²⁹ Wilhelm Hentrich und Rudolf Walter von Moos sammelten und bearbeiteten die am Heiligen Offizium in Rom eingegangenen Petitionen zur Lehre von der leiblichen Aufnahme Mariens in den Himmel. Vgl. Stierli, Art. Rudolf Walter von Moos, online abrufbar unter: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009966/2009-01-07/> [01.03.2021]. In ihrer Anthologie ist auch Russnáks marianische Studie enthalten. Vgl. Hentrich / Moos, *Petitiones I*, 770–779.

erhalten und ihn durch göttliche Übertragung mitverherrlicht.“³⁰ Das vorgebrachte Zitat aus dem Menäon wird auch von Russnák in seiner Studie aufgeführt.³¹

Eine weitere Gemeinsamkeit zwischen Russnáks mariologischer Studie und *Munificentissimus Deus* besteht darin, dass in beiden Schriftstücken Johannes von Damaskus als patristische Quelle angegeben wird. MD 21 zitiert ebenso wie Russnák aus der zweiten Homilie über die Entschlafung Mariens, wenn auch jeweils eine andere Textstelle.

Wenn auch sicherlich keine direkte Abhängigkeit zwischen Russnáks Studie und dem päpstlichen Schreiben bewiesen werden kann, so können doch zumindest einige Schnittpunkte zwischen beiden Schriftstücken festgestellt werden. Möglicherweise ließe sich auf diesem Befund die weiterführende These aufstellen, dass im Prozess der Vorbereitung der Dogmenverkündigung auch die aus den katholischen Ostkirchen eingegangenen Petitionsschreiben Berücksichtigung fanden.

Ertrag für die katholisch-orthodoxe Ökumene

Gewiss stand die Orthodoxie den beiden letzten von Pius IX. und Pius XII. definierten Dogmen kritisch gegenüber, obwohl die in ihnen enthaltenen Lehren der ostkirchlichen Tradition nicht völlig fremd sind, sondern grundsätzlich ebenso bezeugt werden. Der Grund für die Ablehnung mag wohl nicht in der Sache selbst liegen,³² sondern in den Gegebenheiten und Umständen, die mit der Verkündigung der Dogmen unmittelbar zusammenhängen: mit der Auffassung der Erbsündenlehre oder der päpstlichen Unfehlbarkeit, die in einer unterschiedlichen Ekklesiologie begrün-

³⁰ „Atque in Byzantina Liturgia corporea Mariae Virginis Assumptio non modo cum Dei Matris dignitate etiam atque etiam conectitur, sed cum aliis quoque privilegiis, peculiarique ratione cum virginea eius maternitate, singulari Providentis Dei consilio praestituta: Tibi rex rerum omnium Deus ea, quae supra naturam sunt, tribuit; sicut enim in partu te virginem custodivit, sic et in sepulcro corpus tuum incorruptum servavit, et per divinam translationem conglorificavit“ MD 18.

³¹ Vgl. Hentrich / Moos, *Petitiones* I, 777.

³² Für das Dogma von der Unbefleckten Empfängnis muss dies allerdings differenzierter betrachtet werden. Im Hintergrund steht nämlich die Problematik der Erbsündenlehre, die als ein großer Streitpunkt zwischen der orthodoxen und der katholischen Kirche ausgemacht werden kann. Der russische Theologe Sergei Bulgakow lehnte die Lehre von der Unbefleckten Empfängnis beispielsweise mit aller Schärfe ab. Vgl. WEIDNER, Das Dogma von der Unbefleckten Empfängnis in der russischen Kirche.

det liegt.³³ Dennoch herrscht die grundsätzliche Übereinstimmung, „dass Maria immer in Verbindung mit dem Heilswirken Gottes in und durch Jesus Christus gesehen werden muss. Als Mutter Jesu und als Gestalt des Neuen Testaments wird man an ihr und an der Frage nach der Bedeutung des über sie im Neuen Testament Gesagten nicht vorüber kommen. Außerdem besteht wohl die Übereinstimmung darin, dass Maria ganz auf die Seite der Menschheit gehört, dass sie Geschöpf Gottes ist wie wir alle und dass sie alles, was sie ist und was sie im Zusammenhang mit dem Heilswirken Gottes zu tun hatte, der Gnade Gottes verdankt.“³⁴

Russnák argumentiert in seiner marianischen Studie aus einer byzantinisch-katholischen Perspektive heraus. Er verwendet die liturgischen Texte der eigenen ostkirchlichen Glaubenstradition und mit Johannes von Damaskus den ostkirchlichen Kirchenvater schlechthin, um den Glauben an die leibliche Aufnahme Mariens in den Himmel herauszustellen. Gilt die Verkündigung des Dogmas 1950 in päpstlicher Unfehlbarkeit vorschnell als Akt einer triumphalistisch-marianischen Privilegentheologie und als Kerngehalt des römisch-katholischen Glaubens, so nimmt Russnáks Studie in dem der Dogmenverkündigung vorangegangenen Entstehungsprozess eine Sonderposition ein. Sie bringt eine dezidiert ostkirchliche Stimme ein und argumentiert aus der byzantinisch-liturgischen Tradition heraus. Dadurch wird eine Neueinschätzung der Dogmenverkündigung möglich und es eröffnen sich Anknüpfungspunkte für die Ökumene mit den Kirchen der byzantinischen Tradition.

„Trotz der gemeinsamen Glaubensüberzeugung lehnt die orthodoxe Kirche das Dogma ab mit folgender Begründung: die Definition eines Glaubenssatzes kann nur durch die Gesamtkirche erfolgen. Die biblischen Aussagen reichen zudem nicht aus; die Aufnahme Mariens ist ein Mysterium; auch wenn es geglaubt und in den Mysterienfeiern der Kirche festlich begangen wird, entzieht es sich einer Definition.“³⁵ Von orthodoxer Seite wird kritisiert, dass das Dogma keine biblische Grundlage besitzt, auch in

³³ Vgl. PETRI, Maria und die Ökumene, 329.

³⁴ Vgl. PETRI, Maria und die Ökumene, 355.

³⁵ HEISER, Maria in der Christus-Verkündigung, 302. Ihre Hochschätzung vor dem Mysterium der leiblichen Aufnahme Mariens bringt die Orthodoxie dadurch zum Ausdruck, dass sie sich mit dem sogenannten Marienfasten vom 1. bis 14. August auf das Hochfest vorbereitet. „In der Anbetung des Herrn und der Verehrung Mariens an diesem größten Fest der Gottesgebälerin sind die orthodoxen Christen dem Geheimnis der Erlösung näher, als jede Definition ermöglicht.“ Ebd. Dieses Marienfasten gehört auch zur Glaubenstradition der Eparchie Prešov.

Widerspruch zu MD 38.³⁶ So stellt sich die Frage, was neben der Heiligen Schrift als Grundlage der Glaubensüberzeugung gelten kann. Eine Antwort bietet der Liturgiewissenschaftler Alexander Schmemann in seiner Abhandlung über die Gottesgebälerin: „Liturgie ist der bedeutende – wenn nicht ausschließliche – Ort der Mariologie in der orthodoxen Kirche.“³⁷ Trotz der dichterischen und hymnischen Sprache der liturgischen Texte führen sie ausdrucksstark die Heilsgeheimnisse vor Augen.³⁸ Die Argumentationsweise Russnák folgt diesem Anliegen, die Mariologie aus den liturgischen Texten heraus zu entwerfen.

Ferner macht Lothar Heiser in seiner streng christologisch orientierten Rede von Maria deutlich, dass das Festtagstroparion zeige, wie sehr Maria in der ostkirchlichen Tradition in das Erlösungsmysterium eingefügt ist.³⁹ „Die Würde, die ihr in der Verklärung zukam, wird nicht isoliert betrachtet. Sie gründet in ihrer Gottesmutterschaft und zielt hin auf die Vollendung der Gläubigen.“⁴⁰ Maria ist nicht quasi als Göttin mit speziellen Privilegien zu verehren, sondern als Mittlerin zum Unerreichbaren, Unnahbaren.⁴¹ Auf äußerst zutreffende Weise fasste Konstantinos Kallinikos diese ostkirchliche Position zusammen: Maria „ist nicht der Herr, sondern die Magd des Herrn. Sie ist nicht der König, sondern der Thron des Königs. Sie ist nicht selbst Licht, die Sonne, sondern der Mond, der die Sonne widerspiegelt. Sie ist nicht das Ufer, sondern die Brücke, die zum Ufer führt, nicht die Retterin, sondern die Leiterin zum Retter. Viele Namen hat sie, aber ihr bezeichnendster ist Hodegetria[⁴²], denn spezielles Werk der Gottesmutter ist es, die Seelen zu Christus zu führen.“⁴³

Diese Charakterisierung widerspricht explizit einer von der westlichen theologischen Tradition geprägten Privilegienmariologie. Dass Russnák beide Perspektiven in seiner Person vereint, macht ihn quasi zu einer Schnittstelle zwischen ost- und westkirchlichem Zugang. Russnák's Ertrag

³⁶ „Alle diese Beweise und Erwägungen der heiligen Väter und Theologen stützen sich letzten Endes auf die Heilige Schrift.“

³⁷ SCHMEMMANN, Die Mutter Gottes, 81.

³⁸ SCHMEMMANN, Die Mutter Gottes, 82.

³⁹ Vgl. HEISER, Maria in der Christus-Verkündigung, 303.

⁴⁰ Vgl. HEISER, Maria in der Christus-Verkündigung, 303.

⁴¹ Vgl. KALLINIKOS, Art. Koimesis, 599.

⁴² Der klassische Ikonentypus Hodegetria (ὁδηγήτρια) stellt Maria als „Wegweiserin“ dar.

⁴³ Der klassische Ikonentypus Hodegetria (ὁδηγήτρια) stellt Maria als „Wegweiserin“ dar.

für die Ökumene liegt in seiner Fähigkeit, die ostkirchliche Theologie für lateinische Theologen verständlich zu übertragen, ohne den Rahmen seines eigenen theologischen Denkens und seine genuine Glaubenstradition zu verlassen. Das kann als Kristallisationspunkt für ein besseres theologisches Verständnis und ein klareres ökumenisches Gespräch zwischen der katholischen und der orthodoxen Kirche dienen.

Resümee

Der vorliegende Artikel beschäftigte sich mit der mariologischen Studie über die Entschlafung Mariens (1931) des slowakischen griechisch-katholischen Theologen Mikuláš Russnák (1878–1954) und bot Antworten auf die Frage nach einer griechisch-katholischen Interpretation des *Assumptio*-Dogmas an.

Nach einer kurzen historischen Einordnung wurde Russnáks byzantinisch-katholische Argumentationsweise auf Basis der Liturgie vorgestellt. Ein Exkurs zur Privilegienmariologie diente als Kontrastfolie, um Russnák als genuin griechisch-katholischen Theologen auszuweisen. Zwar ist er auf der einen Seite von westlich-systematischer Theologie geprägt, doch auf der anderen Seite ebenso tief verwurzelt in seiner eigenen byzantinischen Tradition und ostkirchlichen Glaubenspraxis. Die Beschäftigung mit Russnáks mariologischer Studie bildete schließlich den Ausgangspunkt für eine Analyse und Neubewertung der Dogmenverkündigung in *Munificentissimus Deus*. Es ist möglich, dass darin auch Positionen der katholischen Ostkirchen eingeflossen sind. Schließlich wurde der Ertrag der Positionen Russnáks für den katholisch-orthodoxen Dialog erarbeitet. Er besteht in der systematischen Darstellung ostkirchlicher Theologie im Rahmen westlicher Argumentationsweise.

Nach der Beschäftigung mit der mariologischen Studie Russnáks kann behauptet werden, dass es sich um ein Werk eines slowakischen Theologen mit lateinischem Kopf und byzantinischem Herzen handelt. Die Frage, inwiefern sich diese Charakterisierung in seinen anderen Werken widerspiegelt, steht für weitere Forschungsarbeiten offen. Es bleibt zu hoffen, dass in Zukunft die wissenschaftliche Beschäftigung mit dem griechisch-katholischen Theologen fortgesetzt wird.

BIBLIOGRAPHY

ALFEYEV, H.: Geheimnis des Glaubens. Einführung in die orthodoxe dogmatische Theologie (Studia oecumenica Friburgensia; 43), Münster 2019.

- BASILIIUS, VON C.: *De Spiritu Sancto* (Blum, Manfred: Über den heiligen Geist [Sophia; 8], Freiburg 1967).
- BEINERT, W.: Art. Maria, Mutter Jesu. II. Historisch-theologisch, in: *LThK* 6, Freiburg 2006, 1321f.
- BOHÁČ, V.: Dr. Mikuláš Russnák. Život a dielo so zreteľom na liturgické dielo, Prešov 2002.
- BOHÁČ, V.: Nanebovzatie (Uspenie) presvätej Bohorodičky v byzantských liturgických textoch, Prešov 2004.
- GAMBER, K.: Kraft aus dem Ursprung für den Weg der Kirche in die Zukunft (*Studia patristica et liturgica*; 20), Regensburg 1988.
- GROEN, B. J.: Liturgie, in: ders. / Gastgeber, Christian (Hgg.), *Die Liturgie der Ostkirche. Ein Führer zu Gottesdienst und Glaubensleben der orthodoxen und orientalischen Kirchen*, Freiburg 2012.
- HEISER, L.: Maria in der Christus-Verkündigung des orthodoxen Kirchenjahres (Sophia; 20), Trier 1981.
- HENTRICH, W. – MOOS, R. W.: (Hgg.): *Petitiones de assumptione corporea B. V. Mariae in caelum definienda ad sanctam sedem delatae I und II*, Rom 1942.
- JOHANNES PAUL II.: Vicesimus Quintus Annus, online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/de/apost_letters/1988/documents/hf_jp-ii_apl_19881204_vicesimus-quintus-annus.html [26.02.2021].
- KALLINIKOS, K.: Art. Koimesis, in: BÄUMER, R. – SCHEFFCZYK, L. E (Hgg.), *Marientlexikon*. Band 3, Regensburg 1988, 598f.
- PETRI, H.: Maria und die Ökumene, in: BEINERT, W. – PETRI, H. (Hgg.), *Handbuch der Marienkunde*, Regensburg 1984.
- PIUS XII.: *Deiparae Virginis Mariae*, online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/-pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_01051946_deiparae-virginis-mariae.html [26.02.2021].
- PIUS XII.: *Munificentissimus Deus*, online abrufbar unter: http://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19501101_munificentissimus-deus.html [26.02.2021].
- RATZINGER, J.: Die Ekklesiologie der Konstitution *Lumen Gentium*, in: HORN, S. – PFNÜR, V.: (Hgg.): *Weggemeinschaft des Glaubens. Kirche als Communio*. Festgabe zum 75. Geburtstag, Augsburg 2002.
- RUSSNÁK, M.: *Mariologia I*, Prešov 1936.
- SCHMEMANN, A.: *Die Mutter Gottes (Neue Kriterien; 11)*, Freiburg 2011.
- SCHULZ, H. J.: Die ältesten liturgischen Überlieferungen des Ostens. Ihre theologische Bedeutsamkeit und ihr Fortwirken in der Orthodoxie und in den altorientalischen Kirchen, in: NYSSSEN, W. – SCHULZ, H. J. – WIERTZ, P. (Hgg.), *Handbuch der Ostkirchenkunde*. Band II, Düsseldorf 1989.
- STIERLI, J.: Art. Rudolf Walter von Moos, online abrufbar unter: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009966/2009-01-07/> [01.03.2021].
- WARE, K.: *Der Aufstieg zu Gott. Glaube und Leben nach ostkirchlicher Überlieferung*, Freiburg 1983.
- WEIDNER, H.: Das Dogma von der Unbefleckten Empfängnis in der russischen Kirche, in: *Der Christliche Osten* 8 (1953), 95–98.

Rodzina w kulturze Polskiej. Ideal wychowawczy w średniowieczu

Iveta Jankurová – Aleksander Zawadzki – Marek Kwiatosz

Abstract: Contemporary cultural transformations are taking place very rapidly. The pace of change and its multidirectionality in terms of attitudes, values or norms are unprecedented in human history. Such changes also concern the modern family, which is defined as a community of persons, the most important form of social life, a fundamental group for each society, a centre of transmission of life and culture of life, having a decisive importance in shaping the social personality of man. Tradition, customs and religious norms have so far defined socially expected ways of life. The family and all those types of social behaviour which were directly connected with it, its stability and religious dimension, formed the natural and obvious world of social life, the basic reality of culture, which once and for all became a symbolic frame of reference both when in his adult life man creatively developed family experiences and when he contradicted them. The aim of this article is a multi-dimensional analysis of the institution of the family in the historical contexts of the Middle Ages.

Key words: Family. Culture. Education. Society. Values.

Według Józefa Młyńskiego, rodzina od samego początku swojego istnienia, zanim rozwinęła się socjologia jako dyscyplina unaukowiona, należała do najbardziej podstawowych instytucji we wszystkich społeczeństwach. Nic dziwnego, gdyż każdy z nas jako przedstawiciel homo sapiens jest i żyje w rodzinie tak zakorzeniony, iż przyjmuje ją jako coś oczywistego. Rodzimy się w rodzinie, pierwszą socjalizację przyjmujemy w rodzinie, pierwsze dostosowanie się do życia w społeczeństwie łączymy z rodziną, pierwszą też instytucjonalizację przeżywamy również w rodzinie.

Wychowanie natomiast, to ukierunkowanie młodego człowieka do życia w społeczeństwie i ukształtowanie w nim wartości, osobowości i postaw społecznych. Wychowanie ma prowadzić do usamodzielnienia się jednostki. Według Feliksa W. Bednarskiego, wychowanie to: „usprawienie człowieka, a więc jego umysłu, woli i ciała, polega na zdobywaniu i utrwalaniu sprawności zwanych cnotami, gdyż cnota jest to sprawność w dobrym postępowaniu. Jedne z nich doskonaliły nas w stosunku do samego celu

ostatecznego, tzn. do Boga; inne zaś w stosunku do środków niezbędnych do jego osiągnięcia”¹.

„Ideal wychowania należy rozumieć jako pewien opis, wizję czy wyobrażenie doskonałego człowieka”². Jest porównywany do wzoru idealnej osoby, do której dąży rodzina wychowująca swoje potomstwo. Wychowanie zależy od tego, w jakim środowisku dorasta dziecko. Każdy ma inne wyobrażenie idealnego wychowania.³ Dlatego nie można stwierdzić co konkretnie będzie wyznacznikiem ideału. Każde społeczeństwo ma inną hierarchię wartości. Proces ten musi przebiegać stopniowo i być realizowany każdego dnia, niemożliwe jest osiągnięcie ideału w krótkim czasie. Wychowujący powinien realizować pośrednie cele wpływające na dziecko, niekiedy są to etapy długoterminowe, które potrzebują więcej czasu i wysiłku, aby przyniosły zamierzone efekty. Dużą rolę w wychowaniu ma też poziom wiedzy i zaangażowania rodziców, a także społeczeństwa⁴.

Ramy czasowe średniowiecza przyjmujemy od V do XV w. Za początek epoki uznaje się upadek Cesarstwa zachodniorzymskiego, a za koniec zdobycie Konstantynopolu przez Turków.

Najważniejsze zagadnienia epoki to: teocentryzm, dualizm, uniwersalizm oraz feudalizm. Teocentryzm to światopogląd panujący w średniowieczu mówiący o tym, że Bóg jest w centrum zainteresowania, jest najważniejszą wartością. Dualizm jest to podzielenie świata na dwie sfery: sacrum i profanum. Dualizm mówi również o tym, że człowiek jest złożony z wiecznej duszy i śmiertelnego ciała. Uniwersalizm natomiast występował tam, gdzie dotarło chrześcijaństwo, w miejscach tych kultura ulegała ujednoliceniu. Polegało to na tym, że była jedna religia, jeden język i wspólne wzorce osobowe. Feudalizm to system społeczno-polityczny, w którym społeczeństwo było zhierarchizowane i podzielone na stany. Najbardziej uprzywilejowane było duchowieństwo i rycerstwo. Dlatego też symbolami średniowiecza są krzyż i miecz.

Dzieciństwo w średniowieczu było zależne od rodziców. Traktowano je jako ułomność i niedoskonałość. Na ten etap życia wpływ miał głównie ojciec, który posiadał władzę nad swoim potomstwem. Mógł je sprzedać,

¹ M. Łuszczynska, *Na straży ordo. Hierarchiczne uporządkowanie życia społecznego w myśli wieków średnich*, Lublin 2019, s. 260.

² A. M. de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Kraków 2018, s. 102.

³ P. Tirpák, *Rodinná výchova*, Prešov, 2018, s. 41 – 42.

⁴ R. Skrzypniak, *Ideał wychowawczy – wsparcie czy zagrożenie dla aksjologii rodziny*, „Nauczyciel i Szkoła” nr 53/2013, s. 137 – 139.

maltretować, czy nawet zabić. Status Wiślicki z 1374 roku ograniczył prawa ojca. Pomimo to sieroty i dzieci odrzucone nie miały żadnych praw i traktowano je jak przedmiot. Dzieci nieślubne także były pogardzane. Miały bardzo okrojone prawa, mogły być więzione bez osądu i nie dziedziczyły majątków po rodzicach. Tylko w niektórych przypadkach mogły dostać spadek po matce. W sztuce pomijano dzieciństwo, obraz dziecka był ukazywany jako pomniejszony dorosły. Ze względu na dużą śmiertelność dzieci, rodzice nie przywiązywali dużej wagi do potomstwa, ponieważ mogli w ich miejsce spłodzić kolejne. Dopiero po osiągnięciu pewnego wieku, rodzice przywiązywali się do swoich pociech⁵.

Wyszktałcenie w średniowieczu chciał przejąć umacniający się Kościół, który pragnął nawracać barbarzyńskie ludy. Kościół odrzucał starożytny model wychowania w cielesności. Duchowni zwracali uwagę na to, by rodzice wychowywali dzieci moralnie, a rozwój umysłowy potrzebny był do zrozumienia prawd wiary⁶. Zmiany w wykształceniu zaczęły być widoczne za panowania Karola Wielkiego, który wprowadził reformę karolińską w dziedzinie nauki i oświaty. Była ona skierowana do lepszego wykształcenia duchowieństwa.

Pierwsze szkoły jakie powstały po reformie karolińskiej, to szkoły parafialne zakładane przy każdej parafii. Chłopcy, którzy służyli przy mszach świętych, uczyli się języka łacińskiego, czytania, śpiewania i odmawiania modlitw. Była to nauka bardzo trudna i nie przynosząca dużych efektów, ponieważ podopieczni uczyli się wszystkiego na pamięć bez zrozumienia.

Szkoły parafialne były najniższym stopniem edukacji nie uczono w nich siedmiu sztuk wyzwolonych. Dopiero w szkołach katedralnych czy klasztornych szkolnictwo było oparte na siedmiu sztukach wyzwolonych, „uczono najpierw czytania i pisania, gramatyki łacińskiej ułatwiającej poprawne mówienie i pisanie. Tymi umiejętnościami musiał odznaczać się każdy duchowny. Po opanowaniu gramatyki łacińskiej przystępowano do nauki retoryki (...)”⁷.

Ideale wychowania zauważamy w wychowaniu rycerskim, ale oprócz niego możemy też wyróżnić wychowanie mieszczańskie, duchowne i chłopskie. Młodzi rycerze byli zazwyczaj uczeni przez swoich ojców, okres wychowania był podzielony na dwa etapy. Pierwszy etap zaczynał się, gdy chłopiec miał 7 do 14/15 lat, wtedy czynił funkcję pazia. Po skończeniu tego etapu

⁵ A. Szarkowska, *Dziecko w kontekście historycznym*, s. 111 – 114.

⁶ K. Koprowski, *Ideale wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 172.

⁷ K. Koprowski, *Ideale wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 173.

szkolenia dostawał tytuł giermka i prawo noszenia własnego miecza. Drugi etap zaczynał się, gdy miał 14/15 lat, wtedy zostawał przydzielony konkretnemu rycerzowi, któremu pomagał w turniejach i uroczystościach. W wieku 21 lat giermek mógł zostać pasowany na rycerza w trakcie ważnych uroczystości. Po tym wydarzeniu mógł posiadać własny majątek i ożenić się⁸.

Mieszczanie byli podzieleni na dwa stany: kupców i rzemieślników. Wychowanie dzieci rzemieślników było ukierunkowane w stronę konkretnego zawodu i pracy zarobkowej. Rzemieślnicy byli nauczani w domu mistrza, w którym pod okiem majstra uczyli się swojego rzemiosła. Ich nauka była podzielona na stopnie wtajemniczenia od terminatora poprzez czeladnika, aż do mistrza⁹.

Na wychowanie chłopów największy wpływ miała rodzina, która uczyła kultury i tradycji. Ważnym elementem była zamożność rodziny i sytuacja polityczna w kraju. Chłopom często brakowało pieniędzy i czasu na posłanie swoich potomków do szkoły. W domu niestety brakowało odpowiednich wzorców, rodzice nie zawsze potrafili czytać, czy pisać. Jednak to społeczeństwo i rówieśnicy mieli wpływ na wychowanie. Dzieci były podporządkowane swojemu ojcu, który decydował o codziennych obowiązkach jak i o drodze życiowej potomka¹⁰.

Wychowanie duchowieństwa odbywało się w klasztorach. „Polegało na kształceniu zakonnym, w którym dominowała modlitwa, nauka czytania i pisanie oraz praca”¹¹. Możemy wyróżnić dwa rodzaje szkół kościelnych: klasztorne i katedralne. „Szkoly klasztorne zakładane przez opatów klasztoru (...), funkcjonowały na początku średniowiecza, ich celem było przygotowywanie przyszłych duchownych”¹². Szkoły klasztorne zostały wyłączone z użytku po powstaniu uniwersytetów. „Szkoly katedralne – zakładane przez biskupów, okres ich rozkwitu to XI i XII wiek; obejmowały dwa stopnie nauczania: pierwszy trivium (trzy drogi) – niższy stopień, na którym nauczano łaciny, w niewielkim stopniu dialektyki, retoryki.”¹³ „Drugi quadrivium (cztery drogi) – najwyższy stopień kształcenia, obejmujący naukę arytmety-

⁸ K. Koprowski, *Idealy wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 173 – 174.

⁹ Zob. PWN: wychowanie cechowe, wychowanie mieszczańskie, <http://stareaneksy.pwn.pl/pedagogika/?id=261> (dostęp: 08.12.2021).

¹⁰ Zob. K. Kabacińska-Łuczak, K. Ratajczak, *Dziecko chłopskie w czasie profanum – konteksty edukacyjne (średniowiecze – epoka nowożytna)*, „Biuletyn historii wychowania”, nr 36/2017, s. 7 – 32.

¹¹ K. Koprowski, *Idealy wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 174 – 175.

¹² K. Koprowski, *Idealy wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 174 – 175.

¹³ K. Koprowski, *Idealy wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 174 – 175.

ki z astronomią, geometrii z geografią, muzyki¹⁴. Ukończenie siedmiu sztuk wyzwolonych pozwalało rozpocząć naukę na uczelniach wyższych.

W późniejszym okresie średniowiecza zaczęły powstawać uniwersytety zakładane przez króla i papieża. Na uniwersytetach głównie wykładali duchowni. Aby studiować trzeba było ukończyć dwa etapy szkoły katedralnej, wtedy został nadawany tytuł bakałarza, który umożliwiał rozpoczęcie edukacji na wyższym poziomie, by uzyskać tytuł mistrza. Istniały cztery wydziały: teologia, medycyna, prawo kanoniczne i rzymskie. Każdy kierunek trwał 2 lata. Składały się z wykładów, ćwiczeń i dysput¹⁵. Główną metodą nauczania była scholastyka. Polegała ona na prowadzeniu dyskusji na postawiony problem. W Europie możemy wyróżnić dwa typy uniwersytetów: Boloński i Paryski. Uczelnia Bolońska została założona w 1088 roku i zrzeszała studentów, którzy wśród siebie wybierali rektora, sami kontrolowali system nauczania i opłacali wykładowców. Później uczelnia przekształciła się w instytucję miejską i wykładowców opłacało miasto. Uniwersytet Paryski powstał w 1257 roku, wykładowcy wybierali rektora spośród siebie, a zwierzchność nad uczelnią miał kanclerz, który miał silną władzę. Był on wybierany przez biskupa.

We wczesnym średniowieczu mówiąc o mieszczanach, duchowieństwu czy chłopach, mówimy o mężczyznach. To oni w głównej mierze uczęszczali do uniwersytetów i do szkół klasztornych czy katedralnych. Kobieta wtedy była podwładna mężczyźnie i od niego zależała sytuacja ekonomiczna i prawna¹⁶. Głównym zadaniem kobiet było wychowywanie potomstwa i opieka nad domem. W okresie od XII w. nastąpił wzrost znaczenia kobiet, przez rosnącą rolę Kościoła, zaczęły uczęszczać do klasztorów, w których uczyły się pisać i czytać. Niekiedy mężczyzna przejmował obowiązki kobiety i opiekował się dziećmi. Duże znaczenie miało to do jakiej rodziny męża trafiła kobieta. Jeśli była to mała rodzina to małżeństwo było stabilne i otwarte na nowe możliwości, jednak gdy małżonka trafiła do dużej rodziny, gdzie w jednym domu mieszkało parę pokoleń to teściowa była na pierwszym planie, a żona była traktowana jak służąca¹⁷.

¹⁴ K. Koprowski, *Ideale wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 174 – 175.

¹⁵ K. Koprowski, *Ideale wychowawcze na przestrzeni dziejów*, s. 176.

¹⁶ Zob. M. Łuszczczyńska, *Na straży ordo. Hierarchiczne uporządkowanie życia społecznego w myśli wieków średnich*, Lublin 2019, s. 261-262.

¹⁷ Zob. R. Kamprowski, *Miejsce i rola kobiety w rodzinie na przestrzeni wieków. Od Antyku po I wojnę światową. Zarys problematyki*, „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM”, nr 4/2011, s. 35-37.

Konkludując, we wczesnym średniowieczu dzieci były nie zawsze były traktowane dobrze przez rodziców, brakowało miłości i zaangażowania. Traktowano je przedmiotowo, pomijano w sztuce i ograniczono prawa. Edukacja w średniowieczu była zdominowana przez Kościół. Po reformie Karola Wielkiego zaczęły powstawać pierwsze szkoły dla młodzieży. Pierwsze tworzone przy parafiach. Uczono głównie chłopców, którzy służyli przy ołtarzu. Później powstały szkoły klasztorne i katedralne, gdzie dzieci uczyły się siedmiu sztuk wyzwolonych. W początkach szkolnictwa do placówek byli posyłani chłopcy, dopiero w późniejszym okresie zaczęto przyjmować również dziewczęta. Następnie powstawały pierwsze uniwersytety zrzeszające studentów. Wyróżniamy dwa główne typy uczelni: paryskie i bolońskie. W tej epoce każda warstwa społeczna miała odmienne ideały wychowania. Możemy zauważyć, że dzieci rycerzy były wychowywane ku wartościom takim jak: odwaga, męstwo, honor. Wśród mieszczan ważne było mistrzowskie wykonywanie swojego zawodu, a nauka polegała na dosoleniu rzemiosła. Chłopi zaś przekazywali swojemu potomstwu rytm pracy zgodny z przyrodą i kalendarzem prac w polu, a także istotna wydawała się być kultura chrześcijańska i obyczaj panujące na wsi.

BIBLIOGRAFIA

- KABACIŃSKA-LUCZAK, K. – RATAJCZAK, K.: *Dziecko chłopskie w czasie profanum – konteksty edukacyjne (średniowiecze – epoka nowożytna)*, „Biuletyn historii wychowania”, nr 36/2017.
- KAMPROWSKI, R.: Miejsce i rola kobiety w rodzinie na przestrzeni wieków. Od Antyku po I wojnę światową. Zarys problematyki, „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM”, nr 4/2011.
- KOPROWSKI, K.: Ideały wychowawcze na przestrzeni dziejów. In: <https://tcn.pwszta.edu.pl/wp-content/uploads/2018/02/o8.pdf>
- ŁUSZCZYŃSKA, M.: *Na straży ordo. Hierarchiczne uporządkowanie życia społecznego w myśli wieków średnich*, Lublin 2019. In: <https://journals.umcs.pl/g/article/download/7236/6602>.
- PWN: *Wychowanie cechowe, wychowanie mieszczańskie*. In: <http://stareaneksy.pwn.pl/pedagogika/?id=261> (dostęp: 08.12.2021).
- SKRZYPNIAK, R.: Ideał wychowawczy – wsparcie czy zagrożenie dla aksjologii rodziny, „Nauczyciel i Szkoła” nr 53/2013.
- SZARKOWSKA, A.: *Dziecko w kontekście historycznym*. In: <https://docplayer.pl/5152021-Dziecko-w-kontekście-historycznym.html>
- TCHORZEWSKI, A. M.: *Wstęp do teorii wychowania*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, 2018.
- TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : GTF PU, 2018.

Virtuálna a zmiešaná realita – nádeje i riziká

Miroslav Lettrich

Abstract: *The article deals with the issue of the advent of virtual and mixed reality technologies and asks what changes can bring to our lives and society. It tries to clarify what we have to understand by these terms, describes their positives, but also draws attention to possible negatives. And it appeals to media education in the field of these new technologies.*

Key words: *Virtual reality. Augmented reality. Mixed reality. Education. Media education.*

Cieľ príspevku a predstavenie témy

Cieľom príspevku je poukázať na prínosy, ale predovšetkým riziká a nebezpečenstvá, ktoré do nášho života prináša rozšírená a virtuálna realita. Osobitne si chceme všimnúť výzvy, ktoré z toho plynú pre mediálnu edukáciu.

V roku 1985 napísal profesor komunikácie na University of New Hampshire Joshua Meyrowitz knihu *No sense of Place. The impact of Electronic Media on Social Behavior*¹, ktorá dnes patrí medzi klasické diela v oblasti mediálnych štúdií. V troch prípadových štúdiách opisuje, ako sa vplyvom elektronických médií (predovšetkým televízie) menia dovtedy zaužívané koncepty pohľadu na postavenie muža a ženy, prežívanie detstva a vnímania politického lídra. V dôsledku vplyvu elektronických médií sa narušil tradičný rozdiel medzi jednotlivými úlohami, rolami a povinnosťami, ktoré v živote vykonávame. Média, ako na to už upozornil ďalší klasický teoretik médií Marshall McLuhan predstavujú rozšírenie zmyslov človeka a v prípade tých elektronických môžeme naozaj hovoriť o stieraní niektorých hraníc, napríklad priestoru a času. Prostredníctvom televízie môžeme byť zdanlivo všade, a to bez toho, aby sme opustili priestor vlastnej obývačky. Ale potom správne hovorí Meyrowitz, že „*Jestliže jsme ovšem všude, pak*

¹ Kniha, ktorá pôvodne vyšla vo vydavateľstve Oxford University Press, vyšla v roku 2006 aj v českom preklade vo vydavateľstve Univerzity Karlovej v Prahe, vydavateľstve Karolinum.

*vlastne nejisme nikde*² Samozrejme, sociálne zmeny o ktorých Meyrowitz píše, majú určite mnoho faktorov a premenných, ale nikto nebude protestovať proti tvrdeniu, že jedným z ich významných činiteľov sú aj elektronické médiá.

Rozvoj internetu, rozmach sociálnych sietí prinášajú radikálnu zmenu nášho spôsobu života. Súčasnosť nám prináša a blízka budúcnosť nám prinesie ďalšie významné faktory, ktoré zmenia náš svet. Jedným z nich je nástup virtuálnej alebo zmiešanej reality. Nestálo by za to načrtnúť, aké prínosy, ale aj riziká nám môže virtuálna a zmiešaná realita priniesť?

Veľkolepý opis budúcnosti

Daniel Geey je právnik, ktorý sa zaoberá športovým právom. V roku 2019 napísal knihu *Dohodnuté!* (v anglickom origináli *Done deal*), ktorá opisuje zákulisie futbalu, najmä v otázkach transferov, zmlúv a vysielacích práv. V jednej časti veľmi plasticky opisuje možnú budúcnosť sledovania športového prenosu takto: „Predstavte si to. Zápas sa má práve začať a vy si nasadíte virtuálnu helmu. Prenesiete sa na Anfield, kde dav začal práve spievať ‘You’ll Never Walk Alone’. Stojíte na tribúne Main Stand, a pomaly otáčate hlavu, aby ste videli Kap v plnom nasadení. Nepozeráte zápas v dvoch dimenziách v televízii alebo na tablete, ale sedíte na skutočnom sedadle, otáčate hlavou, aby ste videli, kto je pred vami a za vami a začínate sledovať zápas, ktorý práve začína. Ste na štadióne v deň zápasu – ale to je len pre začiatočníkov. Čo ak chcete vidieť konkrétne štatistiky o hráčovi, vidieť konkrétny pohyb hráča alebo byť na mieste, kde sa práve na ihrisku nachádza? Digitálna informácia „overlay“ alebo vrstvenie na obrazovke sa stáva štandardom. Toto „základné“ zobrazenie by mohlo byť kombinované s videami gólov, ktoré padli v iných zápasoch, a obsahom sociálnych sietí bežiacim naboku vašej obrazovky, čo vám umožní poslať správy priateľom alebo vidieť, čo tweetoval komentátor. Vo svete rozšírenej reality budú zvuky štadióna hlasnejšie a budú sa meniť v závislosti od toho, ktorým smerom otočíte hlavu. Kluby sa čoskoro môžu ocitnúť v pozícii, že budú predávať sezónne vstupenky rozšírenej reality. Bežní vysielatelia, ako napríklad Sky a BT, dosť intenzívne investujú do týchto technológií, aby sa stali realitou. Je to budúcnosť – a pravdepodobne za menej ako päť rokov to bude pravdepodobne hlavná ponuka vysielania. Tímy a ligy majú húfy zahraničných fanúšikov, ktorí sa nemôžu dostať na zápas, ale chcú mať z futbalu autentickjší zážitok. Rozšírená realita a jej podobné tech-

² MEYROWITZ, J.: *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha : Karolinum, 2006. s. 109.

nológie majú potenciál zmeniť spôsob, akým budú fanúšikovia prežívať šport naživo.“³

Je to vskutku veľkolepý opis, v ktorom autor bestselleru o zákulisí futbalu ponúka pohľad na budúcnosť sledovania športu, pri ktorom má v budúcnosti hrať hlavnú úlohu, okrem samotných športovcov, aj zmiešaná realita.

Čo je vlastne reálne?

Pri diskusii o realite a virtualite však hneď v úvode narážame na dôležitý filozofický problém: čo je vlastne reálne a čo nie? Je reálne všetko, čo môžeme vnímať zmyslmi? Pretože tie nám vedia ako reálne aj rôzne klamy, ktoré nie sú skutočnosťou, ale ilúziou. A naopak, mnohé z toho, čo dokážeme vnímať vo virtuálnej realite nám môže pripadať skutočné, bude to však opäť len ilúzia skutočnosti. Lucia Mendelová, autorka knihy *Realita virtuálna* tento problém pri diskusii o virtuálnej realite vníma: „Pred dvomi rokmi som mala možnosť prednášať na konferencii s názvom „To skutočné na skutočnosti“ v múzeu digitálneho umenia v Karlsruhe. Táto filozofická konferencia zameraná na film sa v čase plnom trendových slov ako virtuálna, rozšírená a zmiešaná realita celkom pochopiteľne zamerala na neľahkú otázku, čo je vlastne to „reálne“ na realite z hľadiska nových médií. Základnou tézou príspevku, ktorý sa provokačne zaoberal tým „skutočným na virtuálnej realite“, bolo, že virtuálna realita nie je „menej skutočná“ ako fyzikálna realita, naopak, stáva sa jej pevnou súčasťou – a to má svoje dôsledky. Vo chvíli, keď vstúpite do virtuálneho sveta, ocitnete sa súbežne vo virtualite i v realite.“⁴ Mendelová pripomína, že „virtuálna a rozšírená realita totiž nie sú len fascinujúce, ale aj desivé médiá zajtrajška, o ktorých sa musíme rozprávať už dnes.“⁵

Čo je to vlastne virtuálna realita? Realita je niečo, čo je skutočné, fikciu môžeme definovať spolu s François Jostom, preberúc definíciu Laroussea ako „*vytváření, či vymýšlení imaginárních neredálných věcí*“⁶ V tej istej knihe je nájdeme parafrázu Umberta Eca, ktorý sa údajne v roku 1983 vyjadril, že budúcnosť televízie bude spočívať v rušení hranice medzi skutočnosťou a fikciou.⁷

³ GEEY, D.: *Dohodnuté!* Bratislava : Ciatedella, 2019. s. 317 – 318.

⁴ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 22.

⁵ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 8.

⁶ JOST, F.: *Realita/fikce – říše klamu*. Praha : Akademie muzických umění, 2006. s. 8.

⁷ JOST, F.: *Realita/fikce – říše klamu*. Praha : Akademie muzických umění, 2006. s. 9.

Zdá sa teda, že problém virtuálnej reality je aj filozofickým hľadaním odpovede na otázku, čo je to vlastne realita? Veď otázka reality sa ťahne dejinami myslenia už od nepamäti, stačí spomenúť starovekého Platóna a jeho učenie o jaskyni. Tento príspevok si však nekladie za svoj cieľ riešiť tento zaujímavý filozofický problém. Aj on však ukazuje, že s realitou a virtualitou to nebude také jednoduché. V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť činnosť ľudského mozgu, ktorý bez toho, aby sme si to uvedomovali, dokáže upravovať vnímanie udalostí tak, aby ich prispôbil obvyklým očakávaniam. Naš mozog jednoducho netoleruje prerušenie koherentnosti. V prípade potreby napríklad dokáže korigovať asymetriu medzi jednotlivými vnemami.⁸

Čo je virtuálna a rozšírená realita?

Lucia Mendelová píše: „V technickom kontexte pojem ‚virtuálne‘ označuje niečo, čo nie je skutočné alebo je len zdanlivé“⁹ A vtipne, ale zároveň pravdivo pripomína, že azda prvé médium, ktoré nás vytrhlo z reality a úplne ponorilo do iného sveta, boli rozprávkové knihy. Pretože práve ony spôsobujú to koncentrované pohltie určitou aktivitou, teda efekt, ktorý majú aj virtuálna či fiktívna realita na svojich konzumentov.¹⁰

Autori príspevku Virtual reality and Education (Virtuálna realita a vzdelávanie), ktorý vyšiel v žurnáli Research on Education and Media uvádzajú definíciu virtuálnej reality z internetovej encyklopédie Wikipedia: Virtuálna realita „replicates an environment that simulates the physical presence in places in the real or imaginary world, allowing users to interact in that world“¹¹ Teda virtuálna realita je replikáciou prostredia, ktoré simuluje fyzickú prítomnosť na miestach skutočného alebo imaginárneho sveta, čo umožňuje používateľom interagovať v tomto svete.

Okrem virtuálnej reality však rozlišujeme aj rozšírenú (alebo zmiešanú) realitu. Pokiaľ by na jednom konci úsečky bola fyzická realita a na druhom zasa virtuálna realita, niekde uprostred by sme hovorili o rozšírenej (zmie-

⁸ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 64.

⁹ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 14.

¹⁰ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 62.

¹¹ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: Virtual realities and education. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 60.

šanej) realite. V nej je „fyzikálny svet v reálnom čase dopĺňaný o virtuálne, počítačom vytvárané obsahy, teda objekty a informácie“¹²

Ako zariadenia virtuálnej reality fungujú?

Skúsenosť virtuálnej reality môže byť stvárnena cez obrazovky počítačov, či televízorov. Avšak oveľa hlbší pocit vnorenia možno dosiahnuť pomocou náhlavných displejov (takzvaných Head Mounted Displays - HMD), čo sú zariadenia, ktoré umožňujú stereoskopické videnie v 360 stupňovom prostredí. Medzi príklady takýchto displejov patria napríklad Oculus Rift alebo Samsung Gear VR.¹³ Spomenutý hlbší pocit vnorenia pochopiteľne súvisí so zapojením zmyslových vnemov a z nich najmä zraku, pretože je tým najsilnejším. A práve takáto telesná skúsenosť reálneho zážitku je to, čo pobytu vo virtuálnej realite dáva pocit skutočného.¹⁴ A samozrejme, už sú rozšírené aj ďalšie spôsoby, ako zvýšiť interaktivitu vo virtuálnom svete, napríklad použitie dotyku. To sa zvyčajne deje s bežnou počítačovou klávesnicou alebo myšou alebo pomocou pokročilejších rozhraní, ako sú napríklad pripojené rukavice umožňujúce prenos hmatových informácií, napríklad pri hrách, lekárskech alebo vojenských aplikáciách.¹⁵

V súčasnosti sú ešte zariadenia virtuálnej a zmiešanej reality veľké a neforemné. Je ale zrejme len otázkou času, kedy sa stanú čoraz viac nenápadnejšie. A tak môžeme očakávať, že náhlavné displeje vystriedajú najprv decentné okuliare a neskôr kontaktné šošovky a čo bude nasledovať potom, sa nechajme prevapíť.

Ako upozorňuje Mendelová, už „súčasný systém virtuálnej a rozšírenej reality zahŕňajú senzory na skenovanie prostredia v reálnom čase, zaznamenávajú a vytvárajú priestorový zvuk, sú schopné rozoznávať fyzikálne objekty, ich pozíciu, ako aj pozíciu užívateľov a užívateľiek, môžeme ich ovládať hlasom či pohybom rúk.“¹⁶

¹² MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 26.

¹³ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: *Virtual realities and education*. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 60.

¹⁴ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 15.

¹⁵ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: *Virtual realities and education*. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 61.

¹⁶ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 28.

Aké sú pozitíva použitia virtuálnej alebo zmiešanej reality?

Joseph Psotka z Výskumného inštitútu behaviorálnych a spoločenských vied Armády Spojených štátov píše: „Predstavte si, že by ste deťom umožnili zažiť a preskúmať svet atómových a chemických štruktúr; neporušený ekosystém; historické rekonštrukcie; hry Shakespeara, tak konkrétne, ako teraz skúmajú svoje ihriská a dvory.“¹⁷ Psotka dokonca volá po tom, aby sa vzdelávanie presunulo „z triedy do neformálnych prostredí, domov a najmä na internet.“¹⁸ Je zástanca takej zásadnej transformácie vzdelávania, ktorá by v oveľa väčšej miere využívala platformy počítačových hier založených na virtuálnej či zmiešanej realite.

Aj vyššie spomenutá štúdia Virtuálna realita a vzdelávanie uvádza množstvo príkladov využitia virtuálnej, alebo zmiešanej reality vo vzdelávaní, a to v najrôznejších oblastiach od prírodných až po spoločenské vedy. Dôležitá je najmä zážitkovosť takéhoto vzdelávania, ktorá zanecháva v protagonistoch hlbokú emocionálnu stopu. Prípadové štúdie dokonca naznačujú vyššiu efektivitu učenia v prípade využitia virtuálnej, či zmiešanej reality.¹⁹

Virtuálna či zmiešaná realita sa využíva aj v armádnom priemysle a v oblasti medicíny. V armádnom priemysle sa pochopiteľne začala používať najprv, už od šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia.²⁰ Využitie zmiešanej reality môžeme očakávať v mnohých bežných situáciách života, napríklad pri navigačných službách a podobne. Okrem toho, ako dokazuje ukážka z knihy Daniela Geey na začiatku tohto príspevku, veľkým poľom využitia zmiešanej reality je oblasť športu a zábavy.

Riziká, ktoré by sme nemali podceňovať

Napriek mnohému pozitívnemu využitiu virtuálnej a zmiešanej reality je potrebné, aby sme už dnes upozorňovali na možné riziká a v budúcnosti pozorne analyzovali dôsledky, ktoré nám využitie virtuálnej a zmiešanej reality prinesie. Dovoľme si predpovedať, že ich nebude málo. Pomenujme aspoň niektoré.

¹⁷ PSOTKA, J.: *Educational Games and Virtual Reality as Disruptive Technologies*. Educational Tech-nology & Society, 2013, roč. 16, č. 2. s. 76.

¹⁸ PSOTKA, J.: *Educational Games and Virtual Reality as Disruptive Technologies*. Educational Tech-nology & Society, 2013, roč. 16, č. 2. s. 69.

¹⁹ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: *Virtual realities and education*. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 65.

²⁰ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: *Virtual realities and education*. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 61.

Stieranie rozdielu medzi realitou a fikciou

Pripomeňme ešte raz výrok Umberta Eca spomenutý vyššie, že budúcnosť televízie bude spočívať v rušení hranice medzi skutočnosťou a fikciou. A taktiež víziu Josepha Psotku o presune vzdelávania do domáceho prostredia a na internet, to všetko s využitím virtuálnej alebo zmiešanej reality. Má táto vízia aj nejaké riziká? Nazdávame sa, že určite má.

Britský seriál *Black mirror* sa zamýšľa nad nečakanými dôsledkami rozvoja informačných technológií v našom živote v súčasnosti alebo blízkej budúcnosti. Jedna z jeho častí popisuje situáciu dvoch mužov, ktorí spoločne hrávajú počítačovú online bojovú hru v prostredí virtuálnej reality. Jeden z nich v hre vystupuje ako atraktívna žena, druhý ako mladý muž. Zápletka nastane, keď do vzájomného bojového súboja vstúpi rozmer sexuálnej príťažlivosti avatarov oboch hráčov. Táto situácia tak intenzívne vstúpi do ich životov, že začne narušať fungovanie ich reálnych partnerských vzťahov. Je tento filmový obraz len fikciou? Alebo predstavuje aj reálne riziko? Strata zmyslu pre realitu a ponáranie sa do virtuálnych vzťahov však už v súčasnosti predstavuje problém pre súčasnú mladú generáciu.

Martin Dolejš je český psychológ z Katedry psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Oblasťou skúmania jeho výskumného tímu je rizikové správanie v období adolescencie. Za rizikové správanie považuje okrem iného aj patologický vzťah k počítačovým hrám a online realite.

O jeho výskume som sa dozvedel z článku Jaroslavy Koničkovéj na internetovom portáli o vzdelávaní a sebarozvoji eduworld.sk. Článok má názov *Ako sa zmenili 11 - 15 ročné deti? Výskum hovorí, že neveria v dobro, rastie ich agresivita a najpodstatnejšie sú technológie*. Dolejšov výskum preukazuje, že za radikálnou zmenou detí sú technológie. Dolejš poukazuje na zmenu závislostí dnešných detí: alkohol a cigarety vystriedala závislosť na technológiách.²¹ Závislosti sa teda zmenili v dôsledku zmeny prostredia, v ktorom prežívajú voľný čas. Momentálne sú najradšej doma a dôležitý je pre ne virtuálny svet. Dolejš upozorňuje, že je to preto, lebo je pre deti jednoduchšie a aj príťažlivejšie. Môžu v ňom kedykoľvek meniť svoju identitu. Keď sa im nepáči jedna, za pár minút ju môžu zameniť za inú. Dolejš uvádza možné riziká: oslabená schopnosť života v realite, narušená schopnosť nadväzovať reálne sociálne kontakty, strata zmyslu pre zodpovednosť a samostatnosť, či rastúca agresivita.

²¹ DOLEJŠ, M. – OREL, M.: *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. s. 33.

Dolejš síce eviduje pokles výskytu niektorých foriem rizikového správania, ako napr. užívanie tabaku, alkoholu aj niektorých drog, na druhej strane však v sledovanej populácii rastie agresívne správanie.²² Dolejš charakterizuje súčasnú generáciu českých adolescentov nasledovne: Nazýva ju generáciou Z, pre ktorú má svoje špecifikum najmä užívanie informačných technológií. Nie je viazaná na domáci počítač, pretože informačné technológie využíva kedykoľvek a kdekoľvek. „Generace Z je tedy známá pro život online a v rychlém tempu, které představuje okamžité sdílení myšlenek a poznatků“²³ Dolejš upozorňuje, že táto generácia vyrastá v prostredí úplnej straty istôt a to ju významne posúva k silnému individualizmu. Riziká vidí predovšetkým v závislosti na internete, počítačových hrách a nebezpečenstvo vidí aj v online kriminalite či kyberšikane.²⁴

Otázka zdieľania dát a straty súkromia

Už viackrát citovaná štúdia Virtual realities and education za najväčšiu hrozbu používania virtuálnej alebo zmiešanej reality považuje otázku straty súkromia. „Hlavným problémom je, že zariadenia AR sa stávajú veľmi výkonnými a sú schopné analyzovať prostredie v reálnom čase. Aj na verejných miestach sa môžu vyskytnúť oblasti, kde by malo byť zaručené určité súkromie“²⁵

S dôležitosťou otázky straty súkromia súhlasí aj Mendelová, ktorá si všima licenčné podmienky jedného z najväčších poskytovateľov prostriedkov virtuálnej reality.²⁶ Podľa aktuálne platných licenčných podmienok spoločnosť Oculus z 11. októbra 2020 spoločnosť využíva nasledovné informácie:²⁷

Informácie, ktoré užívateľ poskytuje pri vytvorení užívateľského konta (meno, e-mail, telefónne číslo, dátum narodenia, informácie o platbe, či nákupoch v spoločnosti, informácie o dodávke zakúpeného tovaru vrátane

²² DOLEJŠ, M. – OREL, M.: *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. s. 34.

²³ DOLEJŠ, M. a kol.: *Agresivita u českých adolescentů*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. s. 14.

²⁴ DOLEJŠ, M. a kol.: *Agresivita u českých adolescentů*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. s. 14.

²⁵ CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: *Virtual realities and education*. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. s. 62.

²⁶ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuální*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 22-23.

²⁷ Licenčné podmienky sú dostupné na tomto odkaze: <https://www.oculus.com/legal/privacy-policy-for-oculus-account-users/> [2021-01-14].

adresy, ale aj ďalšie informácie - napríklad poskytnuté informácie o vlastnom výzore a fyzických vlastnostiach, fotografie alebo aj vlastný zvukový obsah).

Ďalšou skupinou zbieraných informácií, sú tie, ktoré sa týkajú využívania služieb virtuálnej reality (napríklad obsah zážitkov vo virtuálnej realite, podrobnú špecifikáciu prístroja a jeho používania, informácie o presnej polohe zariadenia, IP adresu, údaje o vašej bezdrôtovej sieti, informácie o pohyboch a stavbe vášho tela, komunikáciu s inými užívateľmi). Spoločnosť zbiera aj informácie, ktoré boli poskytnuté takzvaným tretím stranám.

To všetko je teda poriadne veľké okno súkromia otvorené dokorán! Pre úplnosť je potrebné doplniť, že sociálna sieť Facebook v roku 2014 odkúpila spoločnosť Oculus VR, ktorá je lídrom v technológii virtuálnej reality. Facebook si dal za úlohu, že z virtuálnej reality vytvorí masové médium. Facebook je firmou, ktorá si „*buduje monopol na komunikáciu, internetové sociálne médium, zbiera a analyzuje dáta o svojich užívateľoch a užívateľkách a predáva ich ďalej. Vytvára z nich predikčné modely a pomocou úprav algoritmov dokáže ľuďom ovplyvňovať náladu či motivovať ich k voľbám.*“²⁸

Otázka ochrany súkromia a zdieľania dát je pre Mendelovú natoľko závažnou, že vyzýva, aby sa čas, ktorý nám ešte zostáva využili „*na vyriešenie základných otázok dát, privátnej sféry, bezpečnosti a diskusie o tom, ako by naša budúcnosť v metaverze – teda v spoločne zdieľanom virtuálnom svete – mala a mohla vyzerat*“²⁹ Situácia je podľa nej dokonca taká vážna, že otázkou už „*nie je to, či so zberom dát principiálne súhlasíte alebo nie, ale to, do akej miery máte vôbec možnosť rozhodnúť, ktoré dáta zdieľať chcete a ktoré nie*“³⁰

Výrazná manipulovateľnosť

S otázkou zdieľania a zberu dát veľmi úzko súvisí ich analýza, a to až do takej miery, že v budúcnosti vďaka nej bude možné predpovedať naše správanie a potreby, skôr než si ich uvedomíme my sami. Mendelová píše o významnej medzere v našom vnímaní, ktorá tvorí čas od zachytenia podnetu a jeho uvedomenia si. A práve tento časový priestor, oblasť takzvaného nevedomého poznania „*je veľmi ľahko zraniteľná oblasť vedomia, ktorá*

²⁸ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 85.

²⁹ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 97.

³⁰ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 23.

je prístupná manipulácii“³¹ Virtuálna a rozšírená realita sa môžu zameriavať práve na tento priestor. Hovorí sa dokonca o takzvanom afektívnom kapitalizme, ktorý je „zameraný práve na danú „chýbajúcu polsekundu“, počas ktorej sú médiami nepozorovane „podsúvané“ vedomiu isté myšlienky a odkazy. Pôsobenie na oblasť mimo uvedomovaného vnímania zasiahne zmyslovú, avšak nie uvedomenú telesnú skúsenosť, takže keď sa objaví znovu v rovine vedomia, vyvolá akési déjà vu a túžbu po opakovaní“³² Taktiež „údaje o tom, kam a kedy sa pozeráte, budú cenným artiklom poskytujúcim základ analýzy vašich súčasných preferencií a z nich odvoditeľných predpovedí o budúcich preferenciách“³³

Fyzické a duševné zdravie

Niečo z oblasti duševného zdravia sme už spomenuli vyššie pri výskume psychológa Martina Dolejša. Ako riziká ponorenia sa do virtuálneho sveta uvádza „oslabenú schopnosť života v realite, narušenú schopnosť nadväzovať reálne sociálne kontakty, stratu zmyslu pre zodpovednosť a samostatnosť, či rastúcu agresivitu“

No obavy sa týkajú nielen duševného, ale aj telesného zdravia. Niektoré výrobky virtuálnej reality uvádzajú varovania spotrebiteľov, že ich dlhodobé používanie môže spôsobovať vedľajšie účinky na zdravie, ako napríklad kinetóza, dezorientácia a strata rovnováhy.³⁴

Záver

Dá sa predpokladať, že virtuálna či zmiešaná realita v budúcnosti ešte výraznejšie zasiahne do našich životov. V mnohých oblastiach bude prínosom. No napriek tomu je potrebné vnímať aj riziká a nebezpečenstvá týchto nových technológií. Ako píše Mendelová „napriek tomu, že tieto technológie je možné využívať zmysluplne, s rešpektom a pozitívne, je tento komplexný mechanizmus technológií, kultúry a komercie v prvom rade o percepčných klamoch, o slabostiach ľudského

³¹ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 69.

³² MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 69.

³³ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 36.

³⁴ LAWSON, B. D.: *Motion sickness symptomatology and origins. Handbook of virtual environments: Design, implementation, and applications*, CRC Press.

vnemového aparátu a schopnostiach z nich ťažiť. Je to skúmanie efektívneho ovplyvňovania a zbierania ešte väčšieho množstva ešte presnejších dát“³⁵

Pochopiteľne, je nevyhnutné, aby už dnes boli tieto technológie predmetom mediálnej edukácie nielen detí a mládeže, ale aj širokej populácie v rámci celoživotného vzdelávania.

BIBLIOGRAFIA

- CURCIO, I. – DIPACE, A. – NORLUND, A.: Virtual realities and education. In: *Research on Education and media*. Roč. 8, č. 2, 2016. ISSN: 2037-0830.
- DOLEJŠ, M. a kol.: *Agresivita u českých adolescentů*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-244-5022-3.
- DOLEJŠ, M. – OREL, M.: *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako predikátor tohoto chování*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-244-5252-4.
- GEEY, D.: *Dohodnuté!*. Bratislava : Ciatedella, 2019. ISBN 978-80-81821-42-4.
- JOST, F.: *Realita/fikce – říše klamu*. Praha : Akademie muzických umění, 2006. ISBN 80-7331-056-2.
- KONÍČKOVÁ, J.: *Ako sa zmenili 11 - 15 ročné deti? Výskum hovorí, že neveria v dobro, rastie ich agresivita a najpodstatnejšie sú technológie*. Dostupné na internete: <Link: <https://eduworld.sk/cd/jaroslava-konickova/4609/ako-sa-zmenili-11-15-rocne-deti-vyskum-hovori-aj-to-ze-neveria-v-dobro-rastie-ich-agresivita-a-najpodstatnejšie-su-technologie>>.
- LAWSON, B. D.: Motion sickness symptomatology and origins. *Handbook of virtual environments: Design, implementation, and applications*, s. CRC Press. ISBN: 978-14-6651-18-59.
- MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. ISBN 978-80-89916-79-5.
- MEYROWITZ, J.: *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-0905-3.
- PSOTKA, J.: Educational Games and Virtual Reality as Disruptive Technologies. *Educational Technology & Society*, Roč. 16, č. 2.

³⁵ MENDELOVÁ, L.: *Realita virtuálna*. Krásno nad Kysucou : Absynt-Kalligram, 2019. s. 34.

Refleksja nad ekologią kulturową w świetle encykliki Laudato si'

Maciej Ostrowski

Abstract: *The author performs analysis and comments on excerpts from the encyclical „Laudato si’” by Pope Francis, which concern cultural ecology (especially passages from 143 to 146). Cultural ecology being a part of „integral ecology” is also related to „human ecology” (ecologia humana). Pope does not create a definition of cultural ecology, but describes it by presenting examples drawn from everyday life. A human has created both material and non-material culture being his wealth, which builds his identity and community of the human common home (oikos). It consists of customs, lifestyle and components of urban environment (buildings, streets, parks, monuments etc.), to name a few. Further, cultural crisis is a part of broad ecological crisis. Some cultures are threatened with extinction due to the globalisation process and undermining cultural diversity. What is more, a problem of exhaustion of social resources arises. The reason of this situation is, inter alia, contemporary consumerist culture. Furthermore, there is an ecological threat to cities. Not only air pollution and noise but also overpopulation, density of urban housing development and architectural chaos become a risk to urban space. After the encyclical, the author of the article formulates practical conclusions concerning solution of the ecological problem, which are culture of care for a human and created by him throughout history material and non-material culture. He pays attention to the problem of city planning, which should enhance quality of life and arouse sense of „being at home”.*

Key words: *Pope Francis. The encyclical „Laudato si’”. Ecology. Cultural ecology. Identity.*

Papieska encyklika Laudato si jest dokumentem zbierającym w całość i rozwijającym nauczanie Kościoła ostatnich dekad na temat kwestii ekologicznej¹. Niewątpliwie stanowi ona krok naprzód w budowaniu koncepcji ekologii szeroko rozumianej, czyli jak to nazwał sam papież, ekologii integralnej. Ekologia od początku jej pojawienia się jako samodzielnej dziedziny nauki przeżywała dynamiczny rozwój i ulegała ewolucji. Początkowo pojmowano ją jako jedną z nauk przyrodniczych. Jednakże z czasem

¹ Ojciec Święty Franciszek, Encyklika Laudato si', W trosce o wspólny dom, 24 maja 2015, polski tekst Wydawnictwo M, Kraków 2015.

uświadamiano sobie, że ma ona powiązania z wieloma innymi obszarami ludzkiego życia. Stąd też w miarę lat wyodrębniały się różne jej działy bądź gałęzie, by wymienić przykładowo: jedno o nachyleniu przyrodniczym (autoekologia, synekologia, ekologia populacyjna, ewolucyjna, agroekologia, ekologia leśna) inne mające charakter humanistyczny (ekologia społeczna, a szczególnie ekologia ludzka bądź ekologia człowieka - *ecologia humana*)². Naszym celem nie jest dyskusja nad słusznością takich czy innych podziałów a tym bardziej samej definicji ekologii. Podajemy je tylko jako zobrazowanie skomplikowanego i wielokształtnego problemu. Papież Franciszek zachęca do integralnego spojrzenia na ekologię, uwzględniającego całą gamę odcieni, by nie stracić holistycznego spojrzenia na otaczające nas środowisko i miejsce w nim człowieka. Z drugiej strony, jak się wydaje, chodzi mu o to, by nie zgubić istotnych korzeni zagadnienia. Wszelka dyskusja w obszarze ekologii musi uwzględnić człowieka a w szczególności jego dobro. W rozdziale trzecim papież zwraca zatem uwagę na „ludzki pierwiastek kryzysu ekologicznego”. Natomiast w czwartym rozdziale traktującym o ekologii integralnej, encyklika wymienia szczegółowe problemy, które zarazem ujmuje jako działy ekologii: ekologię środowiskową, gospodarczą, społeczną, kulturową, wreszcie ludzką ekologię życia codziennego.

W niniejszym artykule chcielibyśmy podjąć jeden z szczegółowych wątków ekologii rozumianej integralnie i uwzględniającej czynnik ludzki. Mianowicie chodzi o refleksję nad środowiskiem kulturowym człowieka. Używając języka encykliki, skoncentrować się nad kwestią ekologii kulturowej. Sympozja „Sacrum i przyroda”, skupiając się od wielu lat nad tematyką ekologiczną, eksponują wyraźnie dwa jej wątki. Jeden związany z przyrodą i relacją do niej człowieka. Drugi z środowiskiem kultury, która jest wytworem człowieka. Zarazem kulturą, która stanowi środowisko kształtujące tegoż człowieka. Można powiedzieć, że ciągle podejmowane jest zagadnienie ekologii w ujęciu integralnym i poszukiwanie odpowiedzi, jak głębiej rozumieć ekologię ludzką.

Nie będziemy rozpisywać się szczegółowo nad definicją ekologii kulturowej, a tym bardziej dyskutować nad słusznością samego pojęcia i jego

² Na temat ekologii ludzkiej ukazało się obszerne studium: S. Jaromi, *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, Kraków 2004; por. także *Ekologia* https://pl.wikipedia.org/wiki/Ekologia#R.C3.B3.C5.BCne_podej.C5.9Bcia_do_definicji_ekologii (25.04.2016).

zawartości³. Chcielibyśmy jedynie podjąć próbę komentarza do fragmentu papieskiej encykliki. W szczególności zaś, na gruncie teologii praktycznej, zapytać o pastoralne implikacje problemu.

Czy papież definiuje ekologię kulturową?

Franciszek nie zajmuje się wykładem na temat ekologii kulturowej. Nato miast – zgodnie ze spotykanym w jego dokumentach stylem – objaśnia to pojęcie na konkretnym przykładzie budowy miasta. Jego porównanie można odnieść *mutatis mutandis* do innych miejsc, które zorganizował człowiek i żyje w nich. Spróbujmy zatem zinterpretować fragment encykliki zawarty w punkcie 143. Miasto jest konglomeratem licznych budowli współistniejących i instytucji współdziałających ze sobą. Nie można go jednak postrzegać w oderwaniu od mieszkańców. To właśnie mieszkańcy tworzą miasto – specyficzne środowisko ludzkie. Wytworzyli oni na przestrzeni dziejów dziezictwo, na które składają się wiele elementów: historia, dzieła artystyczne, architektoniczne, język - cała ludzka kultura. Jest to nie tylko kultura przeszłości, ale ciągle trwająca, dynamiczna czyli budująca się wśród żywych ludzi. To ludzie uformowali w mieście im właściwe warunki życia. Składają się na nie m. in. domy i bloki mieszkalne, mieszkania z ich wyposażeniem, ulice, place, miejsca spotkań i rozrywki, instytucje usługowe, instytucje edukacyjne, sieć komunikacyjna itp. Część z tych elementów powstała ze względu na określone interesy: ekonomiczne, edukacyjne, usługowe bądź rekreacyjne. Ale w tym konglomeracie istnieją też elementy, które trudno zaliczyć do takich. Być może że są one wytworem bezinteresowności, fantazji bądź abstrakcyjnej wyobraźni mieszkańców. Jako przykład można podać zbiory pamiątek w mieszkaniach, urządzenie przydomowego ogródka, tablice pamiątkowe, rzeźby, dekoracje w publicznych miejscach itp. Zauważamy, że z tym otoczeniem mieszkańcy miasta są związani nie tylko funkcjonalnie ale także uczuciowo. Nie zawsze jest dla nich ważne, czy miasto jest piękne, estetyczne w sensie harmonijnej architektury bądź schludności. Nie zawsze jest dla nich najważniejsze, czy pozwala ono zaspokoić wszystkie material-

3 Jednym z twórców „ekologii kulturowej” był Julian Haynes Steward (1902 – 1972), Amerykanin, antropolog kulturowy. Rozumiał przez nią środowiskowe uwarunkowania kultury (warunki naturalne, liczebność populacji, poziom techniczny). „Ekologię kulturową charakteryzowało pojmowanie kultury w aspekcie środowiska naturalnego. Kultura jest odpowiedzią na naturę oddzieloną od człowieka, ale determinowaną przez naturę (natura wymaga czegoś od nas-ludzi, a my odpowiadamy zachowaniami kulturowymi)”. https://pl.wikipedia.org/wiki/Julian_Steward (27.04.2016).

ne potrzeby. Ale jest to „ich miasto”, „ich otoczenie”, środowisko „własne”, w którym czują się „u siebie” i z którym się utożsamiają.

Co ciekawe, papież zauważa, że nie da się owego środowiska ludzkiego stworzyć w sztuczny sposób, nawet gdyby miało się to dziać według ekologicznego ideału, teoretycznie zaplanowanego. Zapewne znaleźlibyśmy we współczesnym świecie próby tworzenia takich ośrodków. Architekci pracują nad projektami miast (środowisk), które w każdym elemencie byłyby przyjazne człowiekowi. Posługując się językiem z interesującej nas dziedziny, miast ekologicznych. Papież mówi wręcz, że w takim mieście „nie zawsze chciałoby się żyć”. Bo być może, choć technicznie idealne, byłoby ono odbierane właśnie jako sztuczne a zatem obce człowiekowi, nie wpisujące się w naturalny sposób w jego egzystencję. Natomiast miasto utworzone w procesie historii i żywej kultury przez ludzi, mieszkańców - jak pisze dalej Franciszek - „zachęca do uczestnictwa”. To znaczy zaprasza, by w nim dalej żyć, bo ono jest, jak powiedzieliśmy wyżej, „nasze” („moje”). Ono jest częścią egzystencji zamieszkałych tam ludzi. Papież mówi w kolejnych zdaniach, że ono utworzyło oryginalną tożsamość i dalej ją warunkuje.

Ekologia jest nauką o relacji człowieka do środowiska oraz relacji środowiska do człowieka a zarazem o zależnościach istniejących wśród członków tego środowiska (czy to będą ludzie czy inne byty). Gdy zatem mamy dyskutować nad wzajemnym odniesieniem człowiek - środowisko, musimy popatrzeć na to środowisko w sposób integralny. Trzeba w nim uwzględnić wszystkie wymienione wyżej elementy, także składniki szeroko rozumianej kultury. W encyklice pojawia się jako jedno z kluczowych pojęć tożsamości. Papież wiąże je z kwestią ekologiczną. Tożsamość zarazem jest charakterystyczna dla problem kultury. Zatem w kontekście tematu naszego artykułu poświęćmy temu pojęciu kilka zdań.

Pojęcie tożsamości

Tożsamość definiuje się jako zespół charakterystycznych cech osoby (grupy, przedmiotu) umożliwiających jej rozpoznanie pośród innych. A zatem porównanie z innymi, albo też odróżnienie od innych. Tożsamość mówi o zachowywaniu pewnej ilości cech stałych, mimo nieuchronnych zmian w egzystencji osoby (bądź grupy). Termin ten jest bliski pojęciu identyfikacji⁴. Identyfikacja wskazuje na przynależność jednostki do grupy, związek jednostki z grupą. Identyfikacja stanowi ważną fazę w dojrzewaniu

⁴ M. Jeżowski, Tożsamość, w: Encyklopedia katolicka, Lublin 2013, t. 19, s. 946-947; por. też <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/tozsamosc.html> (26.02.2016).

ludzkiej osobowości. Na społecznym polu, gdy mówimy o osobie ludzkiej, identyfikacja jest procesem utożsamiania się jednostki z grupą społeczną; przyjmowania przez osobę jako własnych celów i wartości grupy społecznej⁵. Tożsamość w odniesieniu do osoby ludzkiej oznacza świadomość samego siebie, zdawanie sobie sprawy z bycia sobą, z własnych cech⁶. Tożsamość jest też bliska pojęciu jedności bądź jednoczenia. Osoby lub grupy utożsamiające się ze sobą, zbliżają się do siebie i budują między sobą bliskie więzi. Jest to między innymi jedność przekonań, zasad postępowania, form życia itp. Zbliżając się do siebie, kreują spójną całość. Stąd też blisko do pojęcia wspólnoty.

Wyróżnia się rozmaite rodzaje tożsamości⁷. Jest nią między innymi tożsamość społeczna. Polega ona na umiejscawianiu się jednostki (jednostek) w danej rzeczywistości (bądź grupie) społecznej, przypisywaniu sobie cech wyróżniających, które decydują o przynależności do danej grupy społecznej, np. podobnych przekonań, działań, sposobów rozumowania. Cechy te z jednej strony odróżniają tę grupę od innych grup, z drugiej strony budują wspólnotę swoich członków. Jedną z odmian tożsamości społecznej jest tożsamość kulturowa. Polega ona na względnie trwałej identyfikacji osób lub grup ludzi ze specyficznym układem kulturowym tworzonym między innymi przez wspólne idee, przekonania, wierzenia, obyczaje, język bądź przyjęte normy postępowania.

Innym typem jest tożsamość narodowa. Polega ona na poczuciu odrębności wobec innych narodów, ale zarazem na poczuciu jedności konkretnego narodu. Tę jedność tworzą świadomość wspólnego pochodzenia (więzy krwi) i historii, wspólny język, dziedzictwo kulturowe, symbole, jak też terytorium kraju zamieszkania. Pewną odmianą tożsamości narodowej jest tożsamość regionalna. Odnosi się ona do konkretnie określonego terytorium geograficznego, jego specyficznych cech kulturowych bądź społecznych a nawet etnicznych i topograficznych.

Szczególną uwagę należy poświęcić tożsamości religijnej⁸. Jest ona specyficznym przejawem wskazanej wyżej tożsamości społecznej. Ale jest

⁵ Por. J. Mariański, *Identyfikacja*, Encyklopedia katolicka, Lublin 1993, s. 1404.

⁶ <http://pl.wiktionary.org/wiki/to%C5%BCsamo%C5%9B%C4%87#pl> (26.02.2015).

⁷ Por. Tożsamość <http://pl.wikipedia.org/wiki/To%C5%BCsamo%C5%9B%C4%87> (26.02.2015).

⁸ Por. W. Prężyna, M. Grygielski, *Tożsamość chrześcijańska*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, Lublin – Kraków 2002, s. 1254-1258.

też komponentem tożsamości osobowej⁹. Tożsamość religijna opiera się w pierwszym rzędzie na przyjęciu przez grupę religijną określonych, konkretnych zasad bądź przekonań dotyczących wiary, co prowadzi do zacieśniania religijnej wspólnoty. W wypadku chrześcijan jest to wejście we wspólnotę Kościoła.

Jak łatwo zauważyć, idąc za tokiem myśli papieża Franciszka, kwestię tożsamości można łączyć ze sprawą ekologii, zwłaszcza interesującej nas ekologii kulturowej. Inaczej ujmując, można mówić o tożsamości językiem ekologii. Otoczenie kulturowe, w którym bytuje i rozwija się człowiek tworzy specyficzne środowisko. Wszystkie jego element wzięte razem stanowią własny „oikos”¹⁰, z którym człowiek czuje się jak we własnym domu. Jest przez ten dom kształtowany. W nim człowiek odczytuje sam siebie i odkrywa własne korzenie.

Kryzys ekologiczny a kryzys kulturowy

W komentowanej encyklice papież zauważa, że obok kryzysu w środowisku naturalnym (przyrodniczym) pojawia się coraz drastyczniej zagrożenie dziedzictwa historycznego, artystycznego i kulturowego (n. 143). W innym miejscu tegoż dokumentu pisze: „nie ma dwóch odrębnych kryzysów, jeden środowiskowy, a drugi społeczny, ale istnieje jeden złożony kryzys społeczno-ekologiczny” (n. 138). Można *mutatis mutandis* powiedzieć o jednym kryzysie kulturowo-ekologicznym.

W czym przejawia się wskazany kryzys. To przede wszystkim, według cytowanej encykliki, „homogenizacja kultury” i osłabienie różnorodności kulturowej, która stanowi skarb ludzkości (n. 144). Procesy globalizacyjne charakterystyczne dla współczesnego świata nie dotyczą wyłącznie sfery ekonomicznej. Coraz głębiej wnikają w samą tkankę społeczną i przekształcają jej kulturę. Różnorodność kulturowa społeczeństw jest jednym z bogactw świata. Można tę kwestię dobrze objaśnić na przykładzie turystyki. Turyści odwiedzając różne regiony świata mają okazję poznania obcych kultur, zarówno w ich wymiarze materialnym, jak i duchowym. Kontakt

⁹ Głęboką teologiczną analizę kwestii tożsamości przeprowadza J. Ratzinger w artykule „Utożsamianie się z Kościołem”, w: *Kościół – znak wśród narodów*, Opera omnia, t. VIII/1, Wyd. KUL, Lublin 2013, s. 163-176. Wykazuje, że utożsamienie się z Kościołem zasadza na odnalezieniu przez człowieka (chrześcijanina) własnej tożsamości. Gruntuje się ona na opowiedzeniu się za Chrystusem, „który utożsamił się z nami”.

¹⁰ Greckie pojęcie οἶκος (*oikos*) oznacza dom. Pojęcie ekologia pochodzi od złożenia οἶκος (*oikos*) + λογία (*logia*), czyli dosłownie jest to nauka o domu, w którym egzystuje człowiek.

z obcymi kulturami stanowi szansę własnego ubogacenia a także przeniesienia poznanych wartości na własny grunt i ich asymilację. W ten sposób tworzy się solidarność i braterstwo między społeczeństwami. Z drugiej strony, podczas zetknięcia z obcym dziedzictwem powstaje szansa docenienia i poniekąd odkrycia na nowo skarbu własnej kultury¹¹. Taka sytuacja byłaby idealna. Jednakże zauważa się pewne niebezpieczeństwo. Na skutek coraz silniejszych kontaktów i wymiany może nastąpić ekspansja jednych kultur, zwłaszcza z krajów wyżej rozwiniętych, połączona z degradowaniem innych kultur. Jak wyraził się dokument inny Stolicy Apostolskiej: „niszczenie substancji identyfikującej kulturę oraz zasobów ważnych dla życia”¹². Zwykle jest to związane z tym co można nazwać równaniem do silniejszego. Zanikają zatem niektóre lokalne kultury, które cieszyły się nawet wiekowymi tradycjami. Równocześnie powstają wspólne dla wielu regionów, nieraz bardzo odległych od siebie, formy kultury. Ujednolica się styl życia, ludzkich zachowań, budownictwa a nawet zasad moralnych i przekonań religijnych.

Procesy te mają różnorodne podłoże. Niekiedy jest to poczucie wyższości jednych narodów - zwłaszcza bogatych - z drugiej powstawanie kompleksów niższości wśród biedniejszych i słabszych. Można to zjawisko opisać jako neokolonializm kulturowy. Sytuacje te wiążą się często z ekonomicznymi interesami. Za ujednoliceniem stoi wysoki zysk pochodzący ze sprzedaży własnych produktów innym krajom świata. Dobrym przykładem jest także to co dziś nazywa się makdonaldyzacją¹³. Ma ona głównie ekonomiczny ale także etyczny grunt. Liczy się materialny zysk a gubi się człowiek z jego niepowtarzalną oryginalnością. Zysk związany np. z taną globalną produkcją jednakowych dóbr, równocześnie powodujący zanik unikalnych produktów lokalnych.

Papież zwraca uwagę na pewne specyficzne zjawisko, jakim jest narzucanie pojęcia jakości życia. Nie rzadko zdarza się promowanie pewnych wzorów egzystencji, które jakoby miały zapewnić człowiekowi satysfakcję, zadowolenie a nawet zdrowie. Owo oddziaływanie jest tak silne, że człowiek czuje się sfrustrowany, gdy nie osiągnie reklamowanych dóbr. Budzi się w nim

¹¹ Por. np. Jan Paweł II, *Turystyka w służbie pokoju i dialogu między cywilizacjami, Oredzie na XXII Światowy Dzień Turystyki 2001*, n. 3, w: *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, opr. M. Ostrowski, Kraków 2003, s. 42-48.; *Papieska Rada ds. Migracji i Podróżnych, Wskazania dla duszpasterstwa turystycznego*, tamże, s. 132-182, n. 9 i 12.

¹² *Wskazania dla duszpasterstwa...*, dok. cyt., n. 13.

¹³ M. Chudzik, *Zjawisko makdonaldyzacji według Georgea Ritzera*, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/31200> (6.05.2016).

zazdrość wobec tych którzy owe dobra posiadają. Nie zastanawia się nawet, czy one rzeczywiście zaspokoją jego istotne potrzeby. Takim przykładem jest rozniecanie w człowieku głodu konsumpcji coraz to nowych osiągnięć techniki bądź wygod życia. Franciszek eksplikuje dalej, że ową jakość życia trzeba „rozumieć w obrębie świata symboli i zwyczajów właściwych każdej grupie ludzi” (n. 144). Nie jest bowiem prawdą, że dobra wytworzone w ramach obcej kultury będą w pełni służyły dobru osób żyjących w innej kulturze. Można postawić bardzo prozaiczne pytanie, które zarazem będzie ilustracją problemu. Czy wszystkie dobra tzw. nowoczesnej cywilizacji Zachodu przeszczepiane na grunt narodów żyjących na innych kontynentach, będących na innym etapie rozwoju, przyczynią się do ich prawdziwego rozwoju? Czy też będą tylko realizacją interesów określonych kręgów biznesowych? Czy taki wpływ nie zburzy wręcz lokalnych tradycji i nie przyczyni się do rozkładu społecznej tkanki. Innym prozaicznym, choć nieco odmiennym przykładem zaczerpniętym z naszych miast, który może jeszcze wyraźniej ukazuje związek omawianej sprawy z kwestią ekologiczną, jest promowanie gremialnego pobytu w wielkich centrach handlowych. Wiele rodzin i grup młodzieży obiera je jako miejsca spędzania wolnego czasu. Równocześnie rodzi się pytanie, czy brak wolnej przestrzeni, bliskości z naturą, ruchu na świeżym powietrzu jest odpowiednim „ekologicznym” stylem wypoczynku? Czy raczej służy ekonomicznym interesom firm handlowych.

W kolejnym akapicie encykliki, czytamy słowa, które mogą być dalszym komentarzem do wskazanych wyżej sytuacji. Mianowicie papież podkreśla, że istnieją formy nadmiernego wyzysku, które mogą wyczerpywać „zasoby społeczne, które pozwoliły na trwanie takiego stylu życia, jaki przez długi czas wspierał tożsamość kulturową oraz sens istnienia i współżycia” (n. 145). Zwykle ekolodzy traktują o zasobach przyrody, które mogą zostać wyczerpane przez nadmierną eksploatację jej bogactw. W środowisku świata istnieją jednak dobra wyższego rzędu. Należą do nich zasoby społeczne. Mówiliśmy o nich obszernie we wcześniejszych fragmentach naszego artykułu. Do tych zasobów społecznych należą wielorakie dobra kultury wytworzone przez społeczność ludzką na przestrzeni historii. Doprowadzanie do zaniku jakiegokolwiek kultury powoduje niepowetowane straty w społecznym środowisku. Można powiedzieć, że odrywa ją od swych korzeni, które nadają sens egzystencji, a nawet doprowadza do wewnętrznego rozbicia społecznej wspólnoty. Społeczność, która ztraca swoją tożsamość, staje się społecznością zdegradowaną i wymierającą.

Papież powie wręcz, że zanik pewnej kultury wytworzonej przez ludzi w jakimś regionie świata „może być równie albo jeszcze bardziej poważny jak wyginięcie gatunku zwierząt lub roślin”. A dalej mówi o hegemonistycznym stylu życia związanym z określonym sposobem produkcji, który może być równie szkodliwy jak zniszczenie ekosystemu (c.d. n. 145). Z pewnością nawiązuje tu do katolickiej nauki społecznej, która wypowiada się jednoznacznie, że kryzys ekologiczny jest w pierwszym rzędzie kryzysem moralnym¹⁴. To człowiek przez nieodpowiedni, nacechowany egoizmem i konsumpcjonizmem styl życia powoduje nieład w środowisku. Kultura wytworzona w wielu zwłaszcza bogatszych regionach świata preferuje konsumpcjonizm, gasząc równocześnie w człowieku naturalne odruchy zachowane jeszcze w niejednych społecznościach, które określa się niesprawiedliwie jako stojące na niższym etapie rozwoju. A są nimi solidarność, otwartość na przybyszów, gotowość do dzielenia się z innymi, gościnność itp. Spirala konsumpcji rozkręcana coraz bardziej w bogatych społeczeństwach powoduje, że człowiek zbyt często nie jest zdolny do ograniczeń i wyzyskuje dobra naturalne wyłącznie dla siebie, nie licząc się z potrzebami innych ludzi oraz przyszłych pokoleń. W swoich działaniach nie uwzględnia, że określone sposoby produkcji przynoszące szybkie i wysokie zyski, w konsekwencji wyczerpują i degradują środowisko. Papież zresztą w innym punkcie encykliki wyraźnie wskazuje, że u podstaw ekologicznego kryzysu leży „konsumpcyjna wizja człowieka wspierana przez maszynę dzisiejszej zglobalizowanej ekonomii” (n. 144). Trzeba zatem jasno skonstatować, że za kryzys ekologiczny jest w dużej mierze odpowiedzialna konsumpcjonistyczna kultura.

Tu nasuwa się jeszcze głębsza refleksja sięgająca sfery religijnej. Coraz wyraźniej widać, że przyczyną kryzysu ekologicznego jest odrzucanie Boga. Istnieje prosty mechanizm. Skoro nie ma Boga, nie ma życia poza tym światem. Człowiek nie mający pozaziemskich perspektyw, chce do maksimum wykorzystać czas życia i dobra materialne, które ofiaruje mu ten świat. Staje się mu obojętne dobro ponadczasowe.

Architektura miast

Podczas naszych analiz dotyczących ekologii kulturowej warto zwrócić na szczególony a jednak o dużym znaczeniu element kultury. Jest nim architektura przestrzenna ludzkich osiedli, szczególnie miast. Można zapytać,

¹⁴ Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą – Pokój z całym stworzeniem*, Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 1990 r., n. 6-7.

czy stanowią one środowisko sprzyjające jakości życia mieszkańców. Obserwuje się w nich przeludnienie, ściśnięcie na niewielkim obszarze dużych populacji, brak przestrzeni życia i kontaktu z elementami naturalnej przyrody (zieleń, widok, powietrze). Pojawia się poważny problem miejskiego smogu¹⁵. Z drugiej strony zabudowuje się miasta w sposób uniemożliwiający ich prawidłowe przewietrzanie. Franciszek pisze także o tych problemach: „Zauważamy dziś na przykład niekontrolowany i przesadny rozrost wielu miast, w których życie stało się niezdrowe nie tylko z powodu zanieczyszczenia wynikającego z emisji toksycznych spalin, ale także miejskiego chaosu, problemów transportu oraz skażenia wizualnego i hałasu. [...] Istnieją dzielnice, które pomimo że zostały niedawno wybudowane, są zapchane i zabałaganione bez dostatecznych terenów zieleni. To niewłaściwe, aby mieszkańcy naszej planety żyli przytłoczeni coraz bardziej betonem, asfaltem, szkłem i metalami, pozbawieni fizycznego kontaktu z naturą” (n. 44). Papież widzi zatem problem ekologii w miastach w szerokim kontekście kulturowym. Mówi nie tylko o tradycyjnych elementach skażenia środowiska, jak zanieczyszczone powietrze bądź hałas, ale skażenie wizualne i brak kontaktu z żywą przyrodą. Rozwinięcie tego zagadnienia wymagałoby osobnego artykułu. My ograniczymy się jedynie do kilku uwag.

Wydaje się, że chaos wizualny, brak kontaktu choćby z namiastkami naturalnej przyrody są czynnikami wywierającymi negatywny wpływ na egzystencję człowieka. Człowiek bowiem jest formowany we wszystkich sferach swego życia, także przez piękno i harmonię otoczenia. Kształtuje go kontakt z żywą przyrodą poprzez naturalne elementy w niej zawarte, np. doskonałość kształtów i proporcji, barwy, dźwięki, zapachy, majestatyczność, czystość powietrza bądź ciszę. Elementy te stają się o czynnikami sprzyjającymi rekreacji sił fizycznych i duchowych¹⁶.

W wielu, zwłaszcza bogatszych krajach świata, pojawia się poważny kryzys demograficzny. Poszukuje się jego przyczyn. Czy w tej dyskusji uwzględnić element jakości życia rodzin, w szczególności warunków egzystencji, które sprzyjają przyjęciu potomstwa i jego wychowania? Chodzi mię-

¹⁵ W ostatnich latach pojawiła się cenna inicjatywa społeczna „polski alarm smogowy”. Podejmuje ona monitoring zanieczyszczeń miast, wskazuje na jego przyczyny i szuka rozwiązań. Niewątpliwie przyczynia się do obudzenia rzeczowej dyskusji na temat rzeczonego problemu. Inicjatywa posiada swoją stronę internetową <http://www.polskialarmsmogowy.pl/>

¹⁶ Na ten temat por. M. Ostrowski, *Rekreacyjne i estetyczne motywy ochrony przyrody*, w: *Mówić o ochronie przyrody. Zintegrowana wizja ochrony przyrody*, pod red. M. Grzegorzcyk, J. Perzanowskiej, Z. Kijasa, Z. Mirka, Kraków 2002, s. 57-70.

dzy innymi o przestrzeń ruchu i zabawy dzieci, o światło słoneczne, czyste powietrze w którym się wychowują. Intuicja podpowiada, że ograniczenie takich warunków może mieć negatywny wpływ na decyzję przyjęcia dzieci. Warto byłoby przeprowadzić badania, które zweryfikowałyby tę hipotezę.

I znowu, jak się zdaje, u podstaw wskazanych problemów jawi się postawienie zysku ekonomicznego ponad dobro człowieka. Zysk ten każe nie liczyć się z jakością życia człowieka. Zabudowuje się każdy skrawek ziemi, gdyż jest ona droga. Pewna grupa ludzi uwłaszczyła się na tej ziemi. Rzadko przypomina się prawdę, że na mocy stworzenia przez Boga ziemia jest własnością wszystkich ludzi. Każdy zatem ma prawo dostępu do jej dóbr. Nawiązując do przytoczonych już mocnych słów Franciszka, ekologowie alarmują gdy zagrożone są niektóre gatunki zwierząt lub roślin, a nie widzą, że zagrożony jest sam człowiek. Czyżby zachowanie takich ekologów wynikało z braku wykształcenia, czy też stoją za tym jakieś interesy materialne bądź polityczne? Zostawmy to pytanie bez odpowiedzi.

Duszpasterskie wnioski - „Kultura troski”

Celem naszego artykułu nie jest jedynie wskazanie ekologicznych zagrożeń. Nie jest to z pewnością także celem analizowanej papieskiej encykliki. W podsumowaniu konieczne jest sformułowanie choćby wybranych pozytywnych wniosków praktycznych, które służyłyby rozwiązywaniu problemów powstałych w obszarze ekologii kulturowej. Oczywiście papież podkreśla, że w rozwiązywaniu kryzysu ekologicznego, w równej mierze obok analizy sytuacji środowiska przyrody, trzeba zająć się rzetelną analizą sytuacji człowieka, jego rodziny, pracy oraz kontekstu urbanistycznego w którym żyje (n. 141). A zatem głęboką analizą szeroko rozumianego środowiska kulturowego człowieka.

Wśród propozycji rozwiązywania ekologicznego problemu, Franciszek proponuje „kulturę troski” przenikającej całe społeczeństwo (n. 230). W pierwszym rzędzie chodzi mu o zainteresowanie zwykłymi problemami ludzkimi oraz zainteresowanie osobami biednymi i wykluczonymi. Jest to według papieża realizacja miłości społecznej i miłosierdzia. Z troskanie zatem w jakich warunkach żyje człowiek. Zainteresowanie podnoszeniem jakości jego życia. Powinno to stanowić, jak się wyraził w encyklice, jedną z integralnych części duchowości chrześcijanina. Jak się zdaje, można tę kwestię interpretować szerzej. Kultura troski to także pozytywne i twórcze nastawienie do środowiska naturalnego i środowiska kulturowego człowieka. W kontekście naszych analiz, chodzi o zadbanie o zachowanie i dal-

szą egzystencję kultury materialnej i niematerialnej, która otacza człowieka. Papież mówi nie tylko o utrzymaniu „zabytków z przeszłości” ale trosce o rozwój kultury ciągle żyjącej, dynamicznie rozwijającej się i kształtującej człowieka także dziś, kulturze „zachęcającej do uczestnictwa” (n. 143). Oczywiście jawi się tu trudny problem takiego przedstawiania i pielęgnowania kultury, która nie jest czymś dalekim, obcym, mało interesującym dla współczesnego człowieka, zwłaszcza młodego, lecz prezentowaniem jej jako czegoś frapującego, wciągającego i budzącego zainteresowanie. Czegoś, w czym człowiek widzi wartość dla siebie i dzisiaj chciałby też w tym uczestniczyć. Czyli, jak się wyraził papież, kultury zapraszającej do uczestnictwa.

Franciszek, we właściwym sobie stylu, przytacza bardzo konkretne rozwiązania. Zachęca istniejące liczne stowarzyszenia społeczne, by podejmowały stałą troskę o środowisko miejskie, w którym żyjemy. Chodzi o zajęcie się miejscami publicznymi, w których na co dzień przebywamy, „aby chronić, odnowić, ulepszyć lub upiększyć coś, co należy do wszystkich”. Chodzi nie tylko o zadbanie o budowlę, jak się to określa wysokiej kultury, stanowiące znaczące dziedzictwo historyczne, ale o to to co nas otacza na co dzień, w zwykłym życiu. Franciszek wymienia: budynki, fontanny, zaniedbane zabytki, place bądź pomniki krajobrazowe. I tu dalsza, ciekawa refleksja papieża. Zauważa on, że właśnie te prozaiczne elementy otoczenia mają wpływ na budowanie lokalnych międzyludzkich relacji, a wręcz budują „nową lokalną tkankę społeczną” (n. 232)¹⁷. Każdy z ludzi zapewne nosi w sobie doświadczenia swojej „małej ojczyzny”: domu rodzinnego, sąsiedztwa, wraz ze wszystkimi jej elementami (grono zabaw, wspólnych rozrywek czy rozmów, budynki, mieszkanie z jego wyposażeniem, ogród czy ulica, widok z okna itd.). To wszystko stanowiło wcześniej i stanowi nadal spe-

¹⁷ „Nie wszyscy są powołani, by bezpośrednio uprawiać politykę. W społeczeństwie kwitnie jednak niezliczona różnorodność stowarzyszeń zaangażowanych na rzecz dobra wspólnego, troszczących się o obronę środowiska naturalnego i miejskiego. Zajmują się na przykład miejscami publicznymi (budynkami, fontannami, zaniedbanymi zabytkami, pomnikami krajobrazowymi, placami), aby chronić, odnowić, ulepszyć lub upiększyć coś, co należy do wszystkich. Wokół nich rozwijają się lub odnawiają więzi i rodzi się nowa lokalna tkanka społeczna. W ten sposób wspólnota wyzwala się z konsumistycznej obojętności. Oznacza to także kultywowanie wspólnej tożsamości oraz zachowywanie i przekazywanie historii. W ten sposób troszczymy się o świat i jakość życia najbiedniejszych. Łączy się z tym poczucie solidarności, będącej jednocześnie świadomością życia we wspólnym domu, który powierzył nam Bóg. Te wspólne działania, kiedy wyrażają miłość, która daje siebie, mogą się stać intensywnym przeżyciem duchowym” (Laudato si, n. 232).

cyficzny „oikos”, który na różny sposób kształtuje człowieka, zapisuje się w jego uczuciach i przeżyciach, buduje jego człowieczeństwo i etos a nawet religijność⁴⁸. Do niego człowiek chętnie powraca. Papież idzie jeszcze dalej. Widzi w tych prozaicznych składnikach życia lokalnych społeczności elementy, które kształtują wspólną tożsamość oraz przyczyniają się do zachowywania i przekazywania historii. Budują one także ludzką solidarność. Nie jest to jednak tylko solidarność „horyzontalna”, jak się wyraził „świadomość życia we wspólnym domu”. Ta świadomość pomaga bowiem odkrywać, że ten dom powierzył nam Bóg (c.d. n. 232). Jesteśmy zatem rodziną Bożą żyjącą w jednym domu świata. Można się spodziewać, że w ten sposób rośnie także poczucie wspólnoty jednej wiary. Franciszek rozwija dalej ciekawą myśl. Owe zewnętrzne działania (ochrona, zabezpieczenie materialnych elementów otoczenia) sprzyjają rozwojowi wzajemnej miłości. Mogą wręcz sprzyjać intensywnym doznaniom w duchowej sferze (c.d. n. 232). Zatem, jak już wcześniej zauważyliśmy, tworzą specyficzną duchowość. W kontekście naszych analiz moglibyśmy nazwać ją duchowością ekologiczną.

Skonstatujmy: opisywana w *Laudato si'* „kultura troski” sytuuje się w ekologii kulturowej. Wskazuje ona także na elementy tworzące szeroko rozumiane środowisko ludzkie. W ten sposób sprzyja urzeczywistnianiu ekologii ludzkiej.

BIBLIOGRAFIA

- CHUDZIK M.: *Zjawisko makdonaldyzacji według Georgea Ritzera*, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/312000> (6.05.2016).
- JAN PAWEŁ II.: *Pokój z Bogiem Stwórcą - Pokój z całym stworzeniem*, Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 1990 r.
- JAN PAWEŁ II.: Turystyka w służbie pokoju i dialogu między cywilizacjami, Orędzie na XXII Światowy Dzień Turystyki 2001, w: *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, opr. M. Ostrowski, Kraków 2003.
- JAN PAWEŁ II.: Turystyka w służbie pokoju i dialogu między cywilizacjami, Orędzie na XXII Światowy Dzień Turystyki 2001, w: *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, opr. M. Ostrowski, Kraków 2003.
- JAROMI S.: *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, Kraków 2004.
- JEŻOWSKI J.: Tożsamość, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2013, t. 19.
- MARIAŃSKI J.: *Identyfikacja*, *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1993.

⁴⁸ W doświadczeniach ludzkich zapisują się np. spotkania na nabożeństwach majowych bądź różańcu przy „naszej” kapliczce. Proste przeżycia religijne stanowią fundament dla dalszej rozbudowy wiary, bardziej świadomej czy też ugruntowanej intelektualnie.

- OSTROWSKI M.: Rekreacyjne i estetyczne motywy ochrony przyrody, w: *Mówić o ochronie przyrody. Zintegrowana wizja ochrony przyrody*, pod red. M. Grzegorzczak, J. Perzanowskiej, Z. Kijasa, Z. Mirka, Kraków 2002.
- PAPIESKA RADA DS. MIGRACJI I PODRÓŻNYCH.: Wskazania dla duszpasterstwa turystycznego, w: *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, opr. M. Ostrowski, Kraków 2003.
- PRĘŻYNA W. – GRYGIELSKI M.: Tożsamość chrześcijańska, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, Lublin – Kraków 2002.
- RATZINGER J.: Utożsamianie się z Kościołem, w: *Kościół – znak wśród narodów*, Opera omnia, t. VIII/1, Lublin 2013.

Slovo, jazyk a reč – axiómy vzdelávania a mediálnej výchovy

Gabriel Paľa

Abstract: *Language and speech are means of communication because they serve to communicate with each other. Communication means a complex network of symbolic processes in society, through which the production and exchange of meanings takes place. Language is man's greatest achievement, it is the thing that sets him apart from other animals. He uses words as a tool to control his own behavior and the behavior of others. An important feature of this speech tool is its social nature, social character.*

Keywords: *Word. Language and speech. Education. Media culture.*

Jazyk i reč sú prostriedky (nástroje) komunikácie, pretože slúžia na vzájomné dorozumievanie sa. Komunikácia znamená komplexnú sieť symbolických procesov v spoločnosti, prostredníctvom ktorých sa uskutočňuje produkcia a výmena významov. Prakticky všetka ľudská skúsenosť a všetky prejavy sú medializované pomocou symbolických systémov. Najdôležitejším z týchto systémov je jazyk. Väčšina spoločností, aj keď nie všetky, si vyvinula systémy písania a počítania, ktorých ovládnutie sa stalo dôležitou súčasťou civilizácie. Jazyk je systém znakov, reč je hovorená podoba jazyka, skladajúca sa zo slov, viet a súvetí.¹

Jazyk je najväčšia vymoženosť človeka, je to vec, ktorá ho odlišuje od ostatných živočíchov. Slová používa ako nástroj na ovládanie vlastného správania i správania iných. Významným znakom tohto rečového nástroja (média, prostriedku) je jeho spoločenská povaha, spoločenských charakter. Veď predovšetkým pomocou reči a jazyka si ľudia navzájom oznamujú svoje myšlienky, city a zámery. Veľký význam jazyka pre sociálnych vedcov spočíva práve v tom, že reč je najbežnejšou formou spoločenského styku. Jazyková komunikácia umožňuje vzájomnú výmenu informácií a skúseností. Táto vzájomná výmena, vzájomné porozumenie, uľahčuje zasa spoločnú činnosť, umožňuje vytváranie spoločenstiev (sociálnych skupín) a spoloč-

¹ Porov. KRAUS, J.: *Rétorika v európskej kultúre*. Praha : Academia, 1998, s. 46.

ností, ako aj vznik kultúry a odovzdávanie kultúrneho dedičstva z generácie na generáciu.² Slová plnia v komunikácii rôzne funkcie, ktoré sa prejavujú troma rôznymi spôsobmi, a to slová ako: symboly, vlastnosti a objekty.

1. *Slová ako symboly (znaky).* Slovo sa považuje za symbol (znak), čiže za vec, ktorá zastupuje alebo znázorňuje iný objekt. Predmet reprezentovaný slovným symbolom môže byť jednotlivá vec, ale aj zložitý komplex. Rovnako abstraktná vec – bolesť, cit. Predmetom znaku môže byť aj iný znak. Napríklad písmeno c v krúžku znamená „copyright“ a copyright znamená autorské právo. Slovo zastupuje to, na čom sme sa dohodli, že bude zastupovať. Medzi slovom a predmetom nie je nijaký nevyhnutný vzťah. Tento vzťah je iba výsledkom spoločenskej konvencie (dohovoru). Hociktorý predmet môžeme označiť hociakým z veľkého počtu rôznych slov napriek tomu, že niektoré slová sa svojim znením zdajú byť pre určité predmety primeranejšími ako iné. Keď už raz spoločnosť odsúhlasila vzťah medzi určitým slovom a predmetom, stáva sa tento vzťah pre ľudí psychologicky nevyhnutným.³

2. *Slová ako vlastnosti objektov.* Experimenty s deťmi ukázali, že deti často vnímajú vlastnosť predmetu ako neodňateľnú súčasť znaku. Vlastnosť ako veľkosť, farba alebo tvar sa vníma ako súčasť predmetu, patrí k predmetu. Preto vznikli väzby – biely ako sneh, vysoký ako jedľa, tvrdý ako skala a pod. Sémantika poukazuje na to, že poznanie priameho a nevyhnutného vzťahu medzi vecou a slovom, medzi predmetom a jeho pomenovaním, spôsobuje mnoho problémov v myslení i komunikácii. Tvorcovia reklamy a propagandy vedia, že názvy a slová sú neodňateľnými atribútmi (vlastnosťami) predmetov, ktoré sa v reklame a propagande dajú účinne využívať.

3. *Slová ako objekty.* Slová sú súčasťou reálneho sveta človeka. Vníma ich tak, ako keby skutočne existovali. Jednou z príčin častého nepochopenia funkcie slov v našom správaní je názor, podľa ktorého každé verbálne konanie je „náhradným“ konaním. Avšak z toho, čo doteraz vieme o ľudskom vnímaní slov, je jasné, že slová často vnímame podobne ako všetky ostatné predmety (javy). Veľmi podobným spôsobom reagujeme aj na slová. Po počutí určitého slova alebo vety reagujeme neraz tak, akoby sme reagovali na iný objekt okolitého sveta. Funkcia slova v správaní sa jednotlivca je

² Porov. MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava : SNP, 1989, s. 62.

³ Porov. MCQUAIL, D.: *Úvod do teórie masovej komunikácie*. Praha : Portál, 1999, s. 143.

podobná funkciám ostatných rovnako reálnych predmetov. Na sile slova je postavená činnosť médií. Preto sa človek učil a učí túto silu slov využívať.⁴

Nie je slovo ako slovo

Význam určitých slov si človek osvojuje učením, minulosťou skúsenosťou. Zásluhou rozdielnych minulých skúseností môžu mať rovnaké slová celkom odlišné významy. Rozdielne interpretácie významu určitých slov sú často dôsledkom rôznych kultúr alebo subkultúr (v rámci určitej kultúry). Napríklad Margeret Meadowá (známa americká sociálna psychologička) už dávno zistila, že muži a ženy odlišne chápu slová ako „matka“, „láska“ a „manželstvo“. Aj skúsenosti rôznych etnických a spoločenských skupín našej spoločnosti sú také rozdielne, že mnohé slová dostávajú osobitný význam. Napríklad slovo „práca“ môže mať celkom odlišný význam pre manažérov, robotníkov, učiteľov alebo Rómov. Pre určitú (nižšiu) spoločenskú skupinu môže práca symbolizovať nepríjemný, ale nevyhnutný prostriedok na zaistenie potravy a bývania, pričom samotná práca nie je pre ňu ani zaujímavá, ani príťažlivá. Avšak pre príslušníkov inej skupiny (napr. inteligencie, manažérov) môže „práca“ symbolizovať prostriedok k takým cieľom, ako je zvýšenie vlastného spoločenského postavenia, rozvoj vlastných schopností a pod. Ešte väčšie ťažkosti prináša rozdielna interpretácia významu slov v komunikácii príslušníkov rôznych národných kultúr. Napríklad vo Veľkej Británii je slovo „kompromis“ dobrým slovom. O každom kompromisnom riešení sa hovorí uznanlivo, a to často aj vtedy, ak druhá strana získa viac ako polovicu výhod. Kým v Británii kompromis znamená dosiahnutie výhodného riešenia, v Amerike znamená obyčajne zlé, nevýhodné riešenie, pri ktorom obyčajne strácajú obe strany.

Je potrebné vziať do úvahy aj fenomén zvaný príčinná funkcia slova. Je to potvrdenie toho, že slovo môže mať rovnako reálne účinky ako skutok, to znamená, že je možné pôsobiť pomocou slov. Z tejto viery v účinnosť slova vznikol nový fenomén pod názvom propaganda. Termín propaganda je však odvodený od latinského *propagare*, čo znamená „rozširovať, štepiť“. Neskôr tento termín označoval rozširovanie ideí, predovšetkým kresťanskej viery (*propaganda fide*) a teda mal pozitívny zmysel. Negatívny zmysel slova propaganda sa začal udomáčňovať v momente zneužitia politickej moci. Dnes tento pojem môžeme definovať ako „proces kontroly informácií, riadenia verejnou mienkou a predpisovanie vzorov správania sa.“ Iná definícia hovorí: „*Propaganda je zámerný a systematický pokus stvárať chápanie, manipu-*

⁴ Porov. MISTRÍK, J.: *Jazyk a reč*. Bratislava : Mladé letá, 1999, s. 91.

*lovať zmyslaním a bezprostredným správaním s úmyslom dosiahnuť reakcie, ktoré budú zhodné so zámermi propagátora.*⁵

Vybrané aspekty mediálnej (ne)kultúry

Kultúra masových médií vo veľkej miere závisí od tvorcov mediálnych obsahov a ich prijímateľov, ktorých výmennou komoditou sa stáva ponúkaná, resp. prijímaná informácia ako sústava slov. Slovo ako také samo o sebe nemôžeme nazvať zlým, alebo nemravným, nekultúrnym. Zlým, nemravným, nekultúrnym je posolstvo - význam, ktoré sústava slov nesie. Mediálna kultúra je široký pojem a nespadá sem iba umenie, ale široká škála rozhlasových a televíznych programov, ktoré nie všetky majú umelecký charakter, ako napr. publicistické relácie o kultúre či politické programy s nádychom zábavy, čo spolu tvorí akýsi kultúrny kód presahujúci rámec umenia. Sem patrí i spôsob prejavu, jazyk a štýl jednotlivých programov a celý rad ďalších otázok mediálnej tvorby. Ukazuje sa, že stav mediálnej kultúry (možno aj celej mediálnej tvorby) ovplyvňujú faktory pôsobiace zvonku, ktoré sú čitateľné podľa týchto prejavov: meškanie za európskymi trendmi, kríza hodnotových kritérií, boj o príjemcu, preferovanie zábavných programov, súperenie o čo najvyšší zisk z vysielania.⁶

Súčasná spoločnosť je konzumnou spoločnosťou a je založená na nepretržitej spotrebe. To platí aj pre mediálnu kultúru. V konzumnej spoločnosti ide o čo najrýchlejšie použitie tovaru, aby mohol byť nahradený novým, modernejším, alebo módnejším. Mediálna kultúra má zjavný sklon k zveličovaniu, škandalizovaniu a šokovaniu. V tomto smere sú práve masovokomunikačné prostriedky potenciálnymi nástrojmi zvýšenia konzumu, pretože sú determinátormi moderného trendu – módy, navrhovateľmi snov cez reálne obrazy, ktoré sa silno dotýkajú sveta zmyslov a robia jednotlivca často až bezmocným. Zvlášť u mladého človeka, ktorý sa formuje. Dalo sa s tým však rátať, pretože tak ako v individualistickej spoločnosti, tak aj v spoločnosti anonymnej masy sa vytvárala kultúra buď slepo egoistická, alebo umelo kolektívna pod značným tlakom ideológie. Svet obrazov má možno dnes veľkú dematerializujúcu moc bez hlbšieho reálneho vzťahu k reálnym predmetom. A odtiaľ je malý krôčik k tomu, aby sa zdanie javilo ako

5 Porov. ILOWIECKI, M. – ZASEPA, T.: *Moc a nemoc médií*. Bratislava : Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, spoločné pracovisko TU a VEDY, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 18.

6 Porov. ŽILKOVÁ, M.: *Vývojové trendy mediálnej kultúry*. http://www.unipo.sk/files/docs/pf_katedry/svk/dokument_748_536.doc (13.04.2008).

reálne a realita bola zdanlivou.⁷ Ďalším charakteristickým znakom je upo-
náhľanosť doby, v ktorej stíhame často len titulky, alebo zachytíme infor-
mácie, ktoré preferujú strany, ktorej noviny patria. To vedie ku skresleným
informáciám, k zúženému pohľadu. Reálnou chybou dnešných dní je sku-
točnosť, že mnohí ľudia si myslia, že pravda je nedosiahnuteľná. Preto, keď
sa pýtajú čo je pravda, vlastne ani nečakajú odpoveď, ale obracajú pohľad
k väčšine.⁸ Mediálna kultúra priviedla dnešného človeka k tomu, že sa rad-
šej pozerá na televíziu, ako číta, radšej nahráva, registruje, ako píše, radšej
surfuje po internete, ako študuje literatúru v knižnici. Kultúra obrazu, virtu-
álna kultúra vytlačila kultúru slova.

Vplyv médií je tak zložitou otázkou, že sa v súčasnosti nezriedka ozývajú
hlasy, ktoré jednak považujú masové médiá za kľúčový prvok dnešnej doby,
no na druhej strane sú názory, že moc (vplyv) masových médií je zdanlivá
a reálny život sa úplne odlišuje od mediálnej reality, ktorá doň zasahuje iba
okrajovo. Na čo najpresnejšie určenie vplyvu masmédií je teda potrebné hľa-
diť optikou konkrétneho média v konkrétnej situácii. Na médiá ako celok
je možné hľadiť iba s istým nadhľadom a odstupom, pričom hodnotiace
výstupy bývajú v tomto prípade odlišné.

Vo všeobecnosti je vplyv médií na človeka v niekoľkých rovinách. Média
vplývajú na človeka v oblasti mentálno-konzumnej (keď sa naše túžby stá-
vajú potrebami), relaxačnej (keď človeku vnucujú vlastnú formu zábavy
a oddychu), navigačnej (médiá zneužívajú pud davovej psychózy vo svoj
prospech), názorovej (vytváranie názorovej uniformity), hodnotovej (pri-
pisovanie ľudských hodnôt momentálnemu trendu, napr. mladý, bohatý,
úspešný, populárny, vplyvný,... a následné prispôsobovanie sa týmto hodno-
tám.)⁹ Média však vplývajú na človeka aj v rovine intelektuálnej, morálnej,
estetickú a náboženskú. V rovine intelektuálnej, keď rozumom prijíma súdy
a vytvára si úsudky na základe prijateľného. Dieťa vie málo odlišiť ilúziu od sku-
točnosti. Preto je táto rovina obzvlášť nebezpečná hlavne v reklamách, alebo
v TV programoch s násilnou tematikou. V rovine morálnej, keď človek zva-
žuje svoje konanie. Človek rozumom prehodnotí veci a vôľou po nich sia-
ha. Tu zohráva dôležitú úlohu emocionálna stránka osobnosti. Dieťa je opäť
vystavené silnému emocionálnemu tlaku prostredia, ktorý má rozhodujúci

7 Porov. ZASEPA, T.: *Médiá v čase globalizácie*. Bratislava : LÚČ, 2002, s. 124.

8 Porov. LACA, P.: *Masmédiá a ich morálna hodnota*. Prešov : A.M. LOGOS. 2003, roč.
4, č. 4, s. 12 – 13.

9 porov. [http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/3-Krajnak_](http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/3-Krajnak_doc.html)
doc.html

vplyv na utváranie si vlastných hodnôt (napr. televízia predstaví vraha ako osloboditeľa) V rovine estetickú, keď človek túži po kráse a harmónii. Hlavne v pubertálnom veku sa našim deťom predstavujú televízne vzory v extravagantnom oblečení, vo vulgárnych prejavoch, v umení bez krásy a harmónie, ktoré skôr uráža, ako napína, a ktoré nemá takmer nič spoločné so spoločenskými normami. V rovine náboženskej, kde človek prehodnocuje svoje postoje a skutky vzhľadom na svoju vieru. Človek je od prírody náboženský. Táto rovina je rozhodujúca a preniká predchádzajúce tri. Práve v tomto čase sa stretávame so skutočnosťou, keď sa náboženský fanatizmus zmenil pod vplyvom premývania mozgov na masových vrahov. Preto by viera nemala zaostávať za rozumom a naopak.¹⁰

Spoločenské komunikačné prostriedky svojim pôsobením na jednotlivcov, ale i masy, značne ovplyvňujú ich myslenie, cítenie a konanie. V tomto prípade môžeme v širšom slova zmysle hovoriť o mediálnej kultúre.¹¹ Nemyslíme tým na kultúrne prejavy prostredníctvom médií, ale na vplyv médií na spoločnosť. Vývoj nových technológií ovplyvňuje vedu a výskum, pochopteľne aj prostredie, v ktorom človek žije. Revolučné zmeny, ktoré nie sú len technického charakteru, nastali aj v komunikačných technológiách. Človek je na základe týchto zmien stále častejšie „bombardovaný“ obrazmi z rôznych častí sveta, ktoré majú ako pozitívny, tak aj negatívny charakter.

V spoločnosti plnia masmédiá dôležité informačné, zábavné, ideové, socializačné a výchovno-vzdelávacie funkcie. Každé z médií (televízia, tlač, video, DVD a pod.) má dôležitú úlohu pri sprostredkovaní informácií, správ, rôznych náučných a zábavných programov, pričom sa využívajú slová, obraz a zvuk. Obohacujú tak zážitkovú sféru ľudskej osobnosti a súčasne umožňujú osvojovať si poznatky z rozličných oblastí. Ich vzdelávacia a výchovná funkcia je nesporná.¹² Komunikácia v súčinnosti učiteľ – médiá – žiak, má nepochybne svoje opodstatnenie a vedie k správne mu využívaniu médií vo výchove. Dá sa povedať, že novým výchovným činiteľom v rodinách je v súčasnej dobe televízny prijímač či počítač, ktorý výrazne ovplyvňuje rodinný život. Samozrejme, že aj televízia alebo internet sa dajú využiť ako výchovný činiteľ. Správna voľba programu môže byť obohacujúca, ak si po sledovaní programu nájdeme v rodine čas na diskusiu o danom progra-

¹⁰ porov. http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/3-Krajnak_doc.html

¹¹ Porov.: STOLÁRIK, S.: Média v službe kultúry života. In: *Orbis communicationis socialis* 2002. Prešov : GBF PU v Prešove, 2002, s. 47.

¹² Porov. PRIBULA, M.: *Stručná introdukcia do katolíckej edukácie*. 2005, s. 72 – 74.

me alebo www stránke. Na škodu je samozrejme fakt, ak televízia a internet nahrádza rodiča, alebo vyplňa voľný čas detí a mládeže. Vážnym deficitom dnešnej doby je, že rodičia veľmi malou mierou participujú na reštrikcii mediálneho vplyvu, zvlášť pri sledovaní televízie. Prvým predpokladom správneho využitia médií – televízie vo výchove je práve spoločné sledovanie televízie. Preto sa v ďalšej časti dotkneme niekoľkých problémových oblastí zatiaľ najpoužívanejšieho média dnešnej doby, a to televízie, aj keď jej veľkým konkurentom je svet internetu.

Úžasne rýchlo dosiahnuteľný a ovládateľný vynález zmenil podstatu masovej komunikácie. Spojenie zvuku a obrazu v malej skrinke získalo nielen nadvládu nad tradičnými komunikáciami, akými boli divadlo alebo film, ale tiež nad rozhlasom a knihou. Používať televíziu je totiž jednoduché, človek v podstate ani nepotrebuje vedieť čítať alebo písať. Pretože ide skutočne o masovo rozšírené médium audiovizuálneho vyjadrovania, stali sa výskumným objektom prvých psychologických mediálnych štúdií prirodzene deti, ktoré čaru televízie nemôžu odolať. Pochopiteľne sa v tejto súvislosti vynorilo veľa otázok. Ako používajú deti televíziu? Ako sú televíziou ovplyvňované? Nepodliehajú vytváraniu stereotypov? Ktoré programy sú vhodné alebo nevhodné pre deti? Nie sú príliš závislé na televízii? Akú vzdelávaciu a výchovateľskú funkciu predstavuje televízia v živote detí predškolského veku až do obdobia dospievania a dospelosti?¹³ Tieto otázky sú na mieste aj v prípade iných médií, televízia je však v súčasnosti prototypom v správaní sa k mediálnym produktom. Televízia totiž ponúka uskuutočnenie, sen, ktorý sa stal skutočnosťou na obrazovke, a tam sú upriamené aj naše túžby.¹⁴ Obraz má na človeka väčší vplyv ako akýkoľvek iný prostriedok komunikácie, lebo je vždy figuratívny, má telo, dotýka sa zmyslov, ktoré sú vždy v službe túžob tela. Zdanie je realita a realita je zdanlivá. Televízia, ktorá produkuje obrazy, je teda fundamentálnou fikciou. Má veľkú moc – pozeráme film aj napriek tomu, že vieme, že skutočnosť je iná, priťahuje našu pozornosť. Vieme, že tento svet nejestvuje, nechávame ho jestvovať vo svojich túžbach. A aká je naša odozva, akú moc má nad nami tento produkt? Nekritické prijímanie nadmerného počtu obrazov s podceňovaním

¹³ Porov. ČERNOUŠEK, M.: Psychologie médií. In: *Psychologie dnes*.4/2002, <http://www.portal.cz/scripts/detail.asp?id=1066> (2006-01-18).

¹⁴ Porov. ZASEPA, T.: *Médiá v čase globalizácie*. Bratislava : LÚČ, 2002, s. 97.

úlohy slova v rozvoji človeka vedie k hrozným následkom v jeho osobnosti. Prehlbuje sa len bezduchá spotreba, pasivita a útek pred tvorivou aktivitou.¹⁵

V dobe, keď sa k nám dostávajú informácie rôzneho druhu a veľmi rýchlo, mládež, ktorá je v užívaní nových technológií zbehlá, je nimi rýchlo a účinne ovplyvnená. Počnúc rozprávkami, pokračujúc filmami, reality show, končiac počítačovými hrami a prístupom na internet, je na mládež vyvíjaný obrovský tlak a často sa im núkajú pochybné vzory ľudí a ich názory. Päťročný Róbert z Filakova prežil skok z 5. poschodia len zázrakom. Rodičia i lekári boli zdesení, keď im po prebratí z bezvedomia oznámil, že chcel iba lietať ako Batman z populárneho amerického filmu. Ten ovládol kiná a televíziu pred pár rokmi a pritom nebol určený deťom. Aj keď... mnohé televízne seriály určené špeciálne deťom, majú na ne negatívny vplyv. Pred časom boli „v kurze“ Pokémoni. Objavovali sa nielen v televízii, ale aj na tričkách, žuvačkách, nálepkách. Mysle detí boli masírované nielen v mediálnej oblasti, ale zasahovali do rôznych oblastí detského sveta.¹⁶ Sekcia ľudských práv a menšín upozorňovala, že seriál prezentoval prvky násilia a odborníci z oblasti medicíny tvrdili, že rýchle striedanie farieb a svetla môže vyvolať epileptické záchvaty. Ďalší upozorňovali na to, že pokémoni predstavujú predovšetkým biznis a s ním spojenú túžbu vlastniť.¹⁷

Podobných mediálnych brakov sme mali možnosť vidieť na obrazovkách našich televízií veľké množstvo. Zasahovali a zasahujú deti, mládež, dospelých a aj tých „skôr narodených“ úplne nepripravených. Jasný a agresívny komerčný zámer týchto titulov sa nezastavil pred ničím. Nepomáhali ani pokuty dohliadajúcich inštitúcií, ktoré dosahovali astronomické hodnoty. Komerčný zámer rátať, tak povediac, aj s takýmito stratami. Relácia *Slovensko hľadá SuperStar* bola svojho času najznámejšou reality show na Slovensku. Poznali ju v tej dobe až dve tretiny obyvateľov - 66%. Vyplýva to z prieskumu, ktorý urobila spoločnosť TNS SK na reprezentatívnej vzorke 1 021 respondentov v roku 2005. *Mojsejovcov* poznalo 50% opýtaných, a na treťom mieste figuroval *Pošta pre teba* so 16,8%. Nasledoval *Miliónový tanec*, ktorý pozná takmer štvrtina ľudí, ďalej *Dievča za milión* a *Vilomeniny*. Žiadnu reality show podľa prieskumu nesledovalo iba takmer 10% res-

¹⁵ Porov. HORŇÁKOVÁ, S.: *Vplyv násilia v elektronických médiách na deti a mládež a potreba mediálnej výchovy k mediálnej gramotnosti* (doktorská práca). Lublin : Katolíckí Universtet Lubelski, 2001, s. 48 – 50.

¹⁶ TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : GTF PU, 2008, s. 115.

¹⁷ Porov. ELIÁŠOVÁ, A.: *Čo kazí naše deti*. <http://www.casopiszdavie.sk/index.cfm?module=articles&page=ArticleShow&ArticleID=442> (2006-02-06).

pondentov. Reláciu Je to možné? sledujú štyria z desiatich opýtaných. *Zámenu manželiek, Svadbu snov* tretina ľudí.¹⁸ Pred časom bola v kurze *Supermodelka*. Tragické však je, že aj rodičia niektorých zúčastnených dievčat obhajujú prechádzku veľmi stroho a vyzývavo oblečených dievčat po pódiu a pred kamerami.

V kontexte iných pripravovaných, či realizovaných reality show (ako napríklad reality show o najrýchlejšiu spermii, alebo program, v ktorom skúsení učitelia sexu učia mladé páry, ako dosiahnuť kvalitný sexuálny zážitok), sa nám ponúka otázka, či vôbec existujú hranice, ktoré sa reality show nepokúsia prekročiť.¹⁹ Človek je nepochybne tvor zvedavý a nie je to zlé. Sú však hranice, za ktoré svoju zvedavosť nesmieme pustiť, hranice určené slobodou iného človeka. V reality show vlastne ide o akýsi pohľad cez kľúčovú dierku, ktorou je kamera a dokonca môžeme zasiahnuť do osudu iného človeka – spomínanými esemeskami, a tým si naplníme akúsi nenaplnenú túžbu po moci, po túžbe ovládať iného človeka. Iste, môžeme namietat, že človek, ktorý sa v reality show ocitol, je tam na základe vlastného rozhodnutia a prijal pravidlá. A dokonca, má za to zaplatené.²⁰ A o to práve ide. Peniazmi dnes ohodnocujeme ľudskú slobodu, dôstojnosť, intimitu. A to je nepochybne zvrátenosť sveta, v ktorom žijeme, a ktorý priamo či nepriamo pôsobí na nás všetkých a mládež, ktorá je cieľovou skupinou predovšetkým v tejto práci. A čo reality show, kde sa prezentuje talent? Pokiaľ ide skutočne o talent a nie o vytvorenie produktu či umelo vytvorenej „hviezdy“, ktorá bude produkovať zisk? Pre naplnenie života sa človek musí rozvíjať v mnohých oblastiach – etickej, estetickej, intelektuálnej a náboženskej. Ak by to reality show rešpektovali, diskusia o nich nie je potrebná. Otázkou je, nakoľko a či vôbec rešpektujú existujúce reality show človeka v plnosti jeho bytia.²¹

Identifikácia s výpoveďami moderátorov či celebrit je v mnohých prípadoch fikciou, ilúziou o ich životoch, o vyslovenej „pravde“. Potvrdzuje to aj český publicista Ivan Klíma, zamýšľajúci sa nad významom informácií, ktoré sa k nám dostávajú zo sveta a po častom predkladaní sa nám zdajú dôležité. Mnohé časopisy sa zaoberajú človekom, ktorý strelil gól, model-

¹⁸ Porov. *SuperStar je najznámejšou*. http://koktail.pravda.sk/sk_superstar.asp?r=sk_superstar&c=A050429_145503_sk_superstar_p20 (15. 11. 2006).

¹⁹ Porov. POLÁKOVÁ, M.: *Mediálna edukácia ako ochrana mládeže. Bakalárska práca*. Prešov : GTF PU, 2005, s. 24.

²⁰ Porov. ZASEPA, T.: *Mediá v čase globalizácie*. Bratislava : LÚČ, 2002, s. 45.

²¹ Porov. DROBNÝ, J.: *Pár poznámok k „reality show“*. In: *Zrno*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, roč. 16, č. 6, s. 22.

kou, spevákom, ktorému práve vyšlo prvé, celkom banálne CD, zabávačom, ktorý na nás sype v rámci zábavy krčmové vulgarity. A my ich začneme považovať za významných. Nie preto, čo urobili, aké hodnoty vyznávajú, akým spôsobom žijú, ale preto, že „objavujú“. Tak vzniká celebrita, ako náhrada za skutočnú elitu. Odvtedy, čo ju ľudia začnú považovať za celebritu, chcú počuť jej názory na nepodstatné témy, ale i tie závažné. Aj keď si nemyslí nič originálne ani podstatné, alebo si často nemyslí vôbec nič, aj jej najbanálnejšie odpovede prenikajú do mysle ľudí. Postupný úpadok celebrit vyvrcholil v nedávnych denných (a nočných) televíznych prenosoch, ktoré sledovali dobrovoľných väzňov v jedálni, spálni, v kúpeľni i na záchode prepychovej vily. Tam sa mohlo dobre jesť, piť, súložiť, hovoriť neslušne a rozprávať o ničom. Fanúšikovia sa bijú o podpis od ľudí, ktorí nepredviedli nič viac, iba svoje tváre, banalitu, prázdne debatovanie a vytrvalosť, s ktorou sa usilovali o svoju odmenu. Milióny. Najvyššia hodnota, ktorú tieto celebrity uznávajú. Uvedomuje si teda divák čo je cieľom života? Čo je najvyšším šťastím? Vôbec nie láska, múdrosť, poctivosť, slušnosť, zmysluplná práca, priateľstvo, vzájomná úcta, solidarita, ale milión, stať sa milionárom. Celebrity stelesňujú hodnoty konzumnej spoločnosti. No mali by sme si uvedomiť, že skutočné hodnoty stelesňujú úplne iní ľudia. Nepachtia sa za tým, aby boli videní, média teda o nich väčšinou mlčia. Títo ľudia sa „neobjavujú“, ale často ich stretávame v našom každodennom živote. Hrozí, že pohltení potrebou sledovať celebrity, minieme ich bez povšimnutia.²² Dokonalá ilúzia. Zdegradovala pojem celebrita, teda osobnosť, ktorá niečo dokáže, a tým pádom sa aj „objavuje“. Tento fakt je veľmi nebezpečný.

Mediálna kultúra vykresľuje mladosť ako cieľ, nie ako prechodné obdobie k dospelosti, v ktorom sa vyžaduje bremeno zodpovednosti, odbornosti a mravnej disciplíny aj pri výchove detí a manželstve. Tento typ kultúry vyradil z platnosti estetický objekt a miesto neho postavila reklamu. Alexis de Tocqueville poukazuje na moderného človeka, ktorého sa zmocňuje vášň blahobytu až tak, že zabúda na iné ľudské aspirácie.²³

²² Porov. KLÍMA, I.: Celebrity. In: *Xantypa*. Příbram : Kovohutě Příbram Nástupnicka, a. s, 2006, roč. 12, č. 2, s. 89. ; ILOWIECKI, M. – ZASĘPA, T.: *Moc a nemoc médií*. 2003, s. 158.

²³ ŠKODÁČEK, I.: *Vplyv médií na afektemotivitu a správanie nedospelých*. <http://www.fmed.uniba.sk/index.php?id=3249>

Závěrečné reflexie

Odborníci v oblasti edukácie upozorňujú, že množstvo informácií, ktoré deti pohlcuje, spôsobuje úpadok všeobecného vzdelania. Dôvodom je neschopnosť zaradiť takto získané informácie do vlastnej poznatkovej štruktúry, chýba interpretačný rámec na posúdenie ich významnosti. Často sa stierajú rozdiely medzi realitou a fikciou, informáciou a zábavou, reklamou a skutočnosťou a pod. To všetko je známe. Otázne ostáva, ako sme pripravení na vstup médií do nášho života, ako vieme s mediálnou ponukou pracovať, či si vieme vybrať to, čo je pre našu informovanosť, ale i oddych a zábavu najvhodnejšie, či dokážeme analyzovať spôsoby podávania informácií a pod. Vo všeobecnosti prevažuje vnímanie médií ako zdroja informácií, ktoré okrem pozitívnych funkcií (rozširovanie poznania, vzdelania...) plnia i funkcie negatívne (myslia sa najmä obsahy, ktoré by mohli ohroziť psychický a morálny vývin detí a mladistvých, predovšetkým obsahy s násilným nábojom podporujúce nenávisť, intoleranciu a pod.).²⁴

Stav mediálnej kultúry a jej percepcia v značnej miere závisia, resp. sa odvíjajú od mediálneho analfabetizmu. Kým príjemca nebude mať aspoň základné informácie o spôsobe, akým sa ním manipuluje, o hodnotových rozdieloch, o významovej vyprázdnenosti zábavných aj iných žánrov, zatiaľ ťažko možno očakávať výraznejšie zmeny. Mediálne vzdelanie celkom abscentuje v slovenskom vzdelávacom systéme a je najvyšší čas ho do škôl zaviesť.²⁵

Z týchto dôvodov nám rezultuje skutočne vážne sa zaoberať problematikou spoločenských komunikačných prostriedkov v školskom systéme. Ide tu o systematické vyučovanie základných poznatkov o médiách, ktorých uplatňovanie v živote každého človeka je bezpodmienečne nutné pre jeho rozlišovanie dobrého a zlého, pre jeho duchovný rast, pre jeho osobné napredovanie ako aj pre jeho osobnú stálosť a ľudskú zrelosť. Ako prostriedok na to, aby sa respondenti vedeli v informačnom hurikáne orientovať, môže byť mediálna výchova v edukačnom systéme nenahraditeľná. Môže totiž viesť k aktívnemu občianstvu, či ak chcete k občianskym zručnostiam a pri vhodnej náplni a metodike aj ku komunikačnej gramotnosti. Inými slovami, tí,

²⁴ Porov. PRIBULA, M. – PALA, G.: *Stručne o komunikácii*. Prešov : PRO COMMUNIO, 2006, s. 75 - 78; HORŇÁKOVÁ, S.: *Vplyv násilia v elektronických médiách na deti a mládež a potreba mediálnej výchovy k mediálnej gramotnosti*. Lublin : KUL, 2002, s. 98-99.

²⁵ Porov. ŽILKOVÁ, M.: *Vývojové trendy mediálnej kultúry*. http://www.unipo.sk/files/docs/pf_katedry/svk/dokument_748_536.doc (13.04.2008)

ktorí ňou prejdú, budú sami schopní podávať a interpretovať informácie – teda komunikovať – spôsobom, aby ich adresáti vnímali informácie tak, ako boli myslené; aby nedeinformovali, ale informovali. Prečo je to dôležité? Pretože práve schopnosť vyjadriť sa presne, jasne a zrozumiteľne robí čoraz väčšiemu počtu ľudí problém. A neschopnosť zrozumiteľne komunikovať môže byť zdrojom nielen zbytočných osobných, ale aj spoločenských napätí. Čím viac nás informácie zahlcujú, tým užitočnejšie je naučiť sa nielen si z ich permanentného návalu vyberať, ale aj porozumieť, čo vlastne vyjadrujú. Inak sa v ich húštine sotva môžeme orientovať bez stresu a tak, aby pre nás boli naozaj užitočné.

Vzhľadom na čoraz nižšiu kvalitu bežného verbálneho prejavu, a žiaľ, aj písaných aj hovorených mediálnych výstupov vo všetkých médiách vrátane tých, ktoré si hovoria profesionálne, však nie je jednoduché poslanstvo niektorých informácií dešifrovať. Ešte ťažšie je rozoznať manipuláciu respondentov ich prostredníctvom. Pri „mediálne nepoučenom“ človeku to môže znamenať istú jeho neslobodu. Ľudia nepotrebujú „vakcínu“ proti médiám – ich význam pre náš život síce netreba podceňovať, ale ani preceňovať. S dobrou metodikou a dobre pripravenými vyučujúcimi sa však práve výchova k schopnosti vedieť sa v húštine médií pohybovať, môže stať tým prvkom vo vyučovacom procese, ktorý bude naozaj – výchovou. A zároveň môže byť účinným prostriedkom na zvýšenie záujmu o materinský jazyk, ktorý je základným stavebným prvkom dorozumievania aj všetkých mediálnych produktov. Okrem iného môže navyše znamenať zvýšenie vzájomného porozumenia a lepšie dorozumenie.

Mediálna gramotnosť neznamená len schopnosť zapnúť televízor a mediálna výchova by nemala smerovať k schopnosti povedzme ako-tak napísať správu. Hoci – byť v mediálnom storočí vybavený aj schopnosťou zvládať vyjadrovacie schopnosti aspoň na úrovni dobrého remesla možno pokladať za nezanedbateľnú pridanú hodnotu. Najmä, ak budeme dúfať, že sa naše verbálne prejavy dostanú z prepadliska, kam sklzáli, opäť na aspoň ako-tak kultúrnu úroveň a v médiách sa opäť začne vyžadovať istá kultúra verbálneho aj neverbálneho prejavu a naozajstná, nielen predstieraná profesionalita.

Rôznorodosť interpretácie pri spracovávaní mediálnych obsahov je zaisť veľmi široká. Aj napriek tomu, že úvodná informácia je pre všetkých rovnaká, jej interpretácia bude vždy jedinečná pre každého recipienta. U detí to platí dvojnásobne. Možno ste počas sledovania médií chceli autorom dať mnohé spresňujúce otázky. Média vám však mnohokrát nielen nedajú

odpoveď, ale nedajú vám ani možnosť pýtať sa. Vedieť si otázky klást' a zároveň si na ne odpovedať, naučiť sa vyhodnocovať informácie okolo seba je práve úlohou mediálnej výchovy.²⁶

Média nie sú vo svojej podstate zlé, zlý je len úmysel užívateľa, ktorý v prospechárskom prostredí hľadá iba vlastný záujem. Dnešný človek žije v prostredí, kde je rozklad hodnotového systému, ktorý pôsobí nepriaznivo na vývoj osobnosti. V závere chcem poukázať na dva aspekty internetu a komunikácie vôbec: „*Za horizontom technického pokroku, po stupienkoch špecifických výziev a mýtov, sa dostávame až k postmodernému axiómu – komunikácia je moc, a postupnému uvedomovaniu si veľkej hodnoty vlastnej informácie: pre mocných sa informácia stáva nástrojom moci, pre mnohých iných však nádejou slobody a možno i rozletu ducha.*“²⁷

BIBLIOGRAFIA

- ČERNOUŠEK, M.: Psychologie médií. In: *Psychologie dnes*. 4/2002, <http://www.portal.cz/scripts/detail.asp?id=1066> (2006-01-18).
- DROBNÝ, J.: Pár poznámok k „reality show“. In: *Zrno*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, roč. 16, č. 6.
- ECO, U. *Meze interpretace*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2004.
- ELIÁŠOVÁ, A.: Čo kazí naše deti. <http://www.casopiszdavie.sk/index.cfm?module=articles&page=ArticleShow&ArticleID=442>
- HORNÁKOVÁ, S.: *Vplyv násilia v elektronických médiách na deti a mládež a potreba mediálnej výchovy k mediálnej gramotnosti* (doktorská práca). Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2001.
- HORNÁKOVÁ, S.: *Vplyv násilia v elektronických médiách na deti a mládež a potreba mediálnej výchovy k mediálnej gramotnosti*. Lublin : KUL, 2002.
- http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/3-Krajnak_doc.html
- ILOWIECKI, M. – ZASĘPA, T.: *Moc a nemoc médií*. Bratislava : Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, spoločné pracovisko TU a VEDY, vydavateľstvo SAV, 2003.
- KLÍMA, I.: Celebrity. In: *Xantypa*. Příbram : Kovohutě Příbram Nástupnícka, a. s, 2006, roč. 12, č. 2.
- KRAUS, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha : Academia, 1998.
- LACA, P.: *Masmédiá a ich morálna hodnota*. Prešov : A.M. LOGOS. 2003, roč. 4, č. 4.
- MCQUAIL, D.: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 1999.
- MISTRÍK, J.: *Jazyk a řeč*. Bratislava : Mladé letá, 1999.
- MISTRÍK, J.: *Stylistika*. Bratislava : SNP, 1989.
- MORAVČÍKOVÁ, M.: *Informácie treba ryžovať*. <http://blisty.cz/aut/2547> (19.05.2008)
- POLÁKOVÁ, M.: *Mediálna edukácia ako ochrana mládeže. Bakalárska práca*. Prešov : GTFPU, 2005.

²⁶ MORAVČÍKOVÁ, M.: *Informácie treba ryžovať*. <http://blisty.cz/aut/2547> (19.05.2008)

²⁷ STERLING, B.: *The Hacker Crackdown*. <http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/#sdfootnote4sym> (17.12.2002).

- PRIBULA, M. – PAĽA, G.: *Stručne o komunikácii*. Prešov : PRO COMMUNIO, 2006.
- PRIBULA, M.: *Stručná introdukcia do katolíckej edukácie*. 2005.
- STERLING, B.: *The Hacker Crackdown*. <http://www.frcth.uniba.sk/new/science/conferences/20020504/#sdfootnote4sym> (17.12.2002).
- STOLÁRIK, S.: Média v službe kultúry života. In: *Orbis communicationis socialis* 2002. Prešov : GBF PU v Prešove, 2002, s. 47.
- SuperStar* je najznámejšou. http://koktail.pravda.sk/sk_superstar.asp?r=sk_superstar&c=A050429_145503_sk_superstar_p20
- ŠKODÁČEK, I.: *Vplyv médií na afektemotivitu a správanie nedospelých*. <http://www.fmed.uniba.sk/index.php?id=3249>
- TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : GTF PU, 2008.
- WINSTON, R.: Komunikácia. In: *Človek*. Bratislava : Ikar, 2005.
- ZASEPA, T.: *Médiá v čase globalizácie*. Bratislava : LÚČ, 2002.
- ŽILKOVÁ, M.: *Vývojové trendy mediálnej kultúry*. http://www.unipo.sk/files/docs/pf_katedry/svk/dokument_748_536.doc (13.04.2008).

Kyberšikana ako jeden zo sprievodných javov vplyvu sociálnych médií na výchovu¹

Michaela Šandalová

Abstrakt: *The ultra-modern period brings a lot of changes in the area of human life. Also, there belong activities in the cyber-world, which don't need to be always socially beneficial either ethical. A lot of scientific studies have solved questions about specific problems related to this period in virtual space so far. Amongst these problems belongs also cyberbullying. This phenomenon can affect the educational activity and the process of creating a young person's identity. Also, it is necessary to examine the consequences mentioned phenomena but accentuate possible ways of its prevention.*

Keywords: *Online risk. The Media. Cyberbullying. Prevention.*

Úvod

Dnešná spoločnosť sa formuje v ultramodernej dobe, ktorej prioritou je anonymizácia jej členov z fyzického priestoru do anonymného. Anonymný, teda virtuálny priestor, nazývaný aj ako kyberpriestor, je pomenúvaný aj ako nová „existenciálna dimenzia“ človeka.²

„Pojem kyberpriestor prvýkrát použil William Gibson v románe *Neuromancer* (New York, Ace Books, 1984). Popisoval „high-tech“ spoločnosť, v ktorej ľudia obývajú virtuálny svet oddelený od pozemského života.“³ Ďalej by sa tento pojem definoval aj ako virtuálny priestor no ďaleko progresívnejšie. Je to svet, ktorý tvoria technológie, svet, ktorý ponúka virtuálnu realitu ľudí bez fyzickej prítomnosti. Patria sem počítačové siete, technológie a internet.

U používateľov a návštevníkov tejto determinácie dochádza k dennému stretu dvoch „ja“ – dvoch osobností človeka. Existuje reálna identita a virtu-

¹ Príspevok je súčasťou riešenia projektu KEGA 014PU-4/2019 s názvom Multimediálna a elektronická podpora mediálnej edukácie formou on-line a e-vzdelávania.

² Porov. GÁLIK, S.: *Kyberpriestor ako nová existenciálna dimenzia človeka*. 1. vydanie. Lódž : Księży Młyn Dom Wydawniczy, 2014. s.1-187.

³ KLIMEK, L. – ZÁHORA, J. – HOLCR, K.: *Počítačová kriminalita v európskych súvislostiach*. 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo právnickej literatúry Wolters Kluwer s.r.o., 2016. s. 17.

álna identita. Prvá definícia „ja“ je hmotná, skutočná identita, v tej druhej sa identita konkrétneho jedinca vytráca.

Na druhej strane pri aktuálnych sociálnych sieťach môžeme sledovať aj úplne opačný trend, keď používatelia vystupujú vo virtuálnom priestore pod svojou reálnou identitou v určitej miere zhodnou s identitou v reálnom prostredí. To so sebou prináša celý rad ďalších etických otázok, ktoré sa vzťahujú k využívaniu sociálnych sietí v dnešnej dobe.⁴ Je potrebné vnímať tieto technické prostriedky a ich dôležitosť aj v tom kontexte, že dnes vyplňajú prakticky celý denný čas človeka, pretože slúžia tak na prácu, ako aj na zábavu.⁵

Je všeobecne známe, že internet, patriaci k médiám, má dve strany, ktoré sa aplikujú v rozličných podobách. A síce – prvá z týchto strán vystupuje ako enormná výpomoc, výdobytok tohto sveta, ktorým si, predovšetkým z časového hľadiska, zjednodušujeme všetky činnosti v profesionálnej, študijnej, vzťahovej, alebo technickej rovine. Stručne a jednoznačne je tento rozmer vyhodnotený ako pozitívny a efektívny nástroj. Opozitom je však druhá strana, ktorá vlastní abnormálne množstvo negatívnych javov vyskytujúcich sa v kyberpriestore a ktoré je nesmierne náročné eliminovať. Do tejto skupiny by sme mohli zaradiť ilegálny software, vírusy, nebezpečné predaje alebo falošné informácie. Ich spoločným menovateľom je *nebezpečný obsah*, ktorý tieto negatívne fenomény obsahujú a ktorý je následne dostupný širokej verejnosti.⁶ Medzi najčastejšie negatívne javy kyberpriestoru však patrí aj činnosť nazývaná kyberšikanovanie, ako jedna z mnohých foriem šikanovania.

Je to práve tento konkrétny negatívny fenomén súčasnej doby, ktorý bude predmetom nášho príspevku. Jeho dosah na jedincov v spoločnosti je skutočne masívny, keďže sa jedná o isté formy správania sa a činnosti v online priestore, ktoré umožnil technologický pokrok súčasnosti. Ide teda o nesmierne aktuálny problém, ktorý je v mnohých ohľadoch stále novým a tvárnym fenoménom.

⁴ Porov. POLAČKO, J.: The Ethics of Social Networking. In: *Revue Internationale des Sciences Humaines et Naturelles*. No.1, 2020, s.107-130.

⁵ Porov. BUDAYOVÁ, Z. – TOPORCER, R.: Sociálne siete, ich využitie a riziká v internetovej komunikácii. In: HREHOVÁ, D. – MIČKO, J. (Eds.): *Vysokoškolská edukácia pre digitálnu spoločnosť a v informačnej spoločnosti*. 2.časť. Vzdelávanie, zručnosti a trh práce. Košice: Technická univerzita v Košiciach, 2019. s.18.

⁶ Porov. ŠALMON, T.: *(Ne)bezpečný internet. Sprievodca pre používateľov internetu od 10 do 99 rokov*. Bratislava : Vydavateľstvo Lindeni v spoločnosti Albatros Media Slovakia, s.r.o. 2021. s. 17-64.

Rizikové správanie v online priestore

„Pre komunikáciu na internete je charakteristický tzv. „disinhibičný efekt“, ktorý chápeme ako stratu zábran. Zväčša ide o prekonanie nesmelosti, ale môže ísť aj o obchádzanie zákazov a tabu.“⁷ Online priestor neustále akceleruje. Obsah, ktorý je sprostredkovaný, prispieva k expandácii rizikového správania. Ide teda o správanie sa jedincov vo virtuálnom svete, ktoré ohrozuje nielen osobu daného človeka, ale aj okolité prostredie a iné osoby, na ktoré môže mať jeho činnosť vplyv.

Od vzniku počiatku existencie internetu sa stretávame s istými rizikovými formami využívania internetu. Jeho primárnou úlohou je vyhľadávanie informácií, avšak aké sú konkrétne rizikové formy obsahu, ktoré nám ponúka? Ide predovšetkým o:

- Vyhľadávanie nevhodného obsahu.
- Riziko vzniku návykového správania a čas strávený na internete.
- Kontakt s neznámymi osobami.
- Účasť v rizikových online skupinách.
- Neuvážené zverejňovanie a rozposielanie osobných údajov a vizuálnych materiálov.

Tieto konkrétne prvky však nepredstavujú jediné negatívna. Zásadnú úlohu a podiel na popísaných rizikových formách majú predovšetkým konkrétne prejavy deviantného správania a konania v prostredí internetu, a teda:

- Šírenie nevhodného obsahu.
- Všetky formy kyberšikanovania.
- Nevhodné sexuálne správanie a mravné ohrozovanie cudzích osôb.
- Všetky formy počítačovej kriminality.⁸

V súčasnosti sú sociálne médiá v istej miere presýtené negatívnym obsahom rôznych príspevkov. Ide o stav, kedy sa rôzne sociálne skupiny stretávajú s urážkami, predsudkami a vyhrážkami v slovnej ale aj v grafickej podobe. Nenávistné prejavy chápeme ako druh komunikácie, pri ktorej sa otvorene alebo nepriamo vyvoláva nenávisť alebo pohoršenie, smerujúce k obťažovaniu či diskriminácii. Takéto online správanie rozdeľujeme do dvoch skupín,

7 POLÁKOVÁ, E.: Mediálna výchova a prevencia kyberšikanovania. In : *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 52, 2018, č.2. Bratislava : Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie. 2018. s. 141.

8 Porov. DULOVICS, M.: *Online rizikové správanie u detí a mládeže a možnosti jeho prevencie prostredníctvom mediálnej výchovy*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici. 2018. s. 5-8.

a to na úmyselné alebo neúmyselné. Ako už z pomenovania jednotlivých skupín vyplýva, ich podstata je ovplyvnená úmyslom toho, kto daný príspevkom, komentár či názor zverejňuje. V prvom prípade sa iniciátor takého konania správa tak, aby dosiahol svoj cieľ – koná teda s konkrétnym úmyslom poškodiť, prípadne rozpútať hádku. V druhom prípade si osoba, ktorá sa takéhoto negatívneho konania dopúšťa, nie je vopred vedomá dôsledkov svojho konania, avšak aj napriek tomu môže jej konanie viesť k rovnakým následkom, ako je tomu v prípade úmyselného konania. Ak berieme do úvahy rozsah a vplyv sociálnych médií, je nutné upozorniť na rastúce nebezpečenstvo dosiahnutia cieľov šírenia nenávisti v online priestore.⁹

Kyberšikana

Agresia a jej prejavy sú bezpochyby fenoménom society tretieho tisícročia. V súčasnosti však agresia dostáva novú podobu, a to predovšetkým práve vďaka podpore moderných technológií, pretože je podporovaná médiami a kyberprostredím. Počet útokov vzrastá a znepokojené sú nie len deti, ale aj dospelí, laická ale rovnako aj odborná verejnosť. Kyberagresia je termín zaužívaný pre útoky vyskytujúce sa v kyberprostredí. V súčasnosti sa vyskytuje na všetkých úrovniach a predstavuje tak medzinárodný problém. Ďalším vyskytujúcim sa javom v kyberpriestore je kybernetická kriminalita, tzv. *kyberkriminalita*, ktorá v súčasnosti v EÚ predstavuje trestný čin.¹⁰ Kyberšikanovanie je synonymom kyberagresie, ktorú ale možno označiť za nadradený pojem, pretože zahŕňa útoky realizované v rámci všetkých vzťahov v kyberpriestore a zároveň ohrozuje fungovanie spoločnosti ako takej, prípadne niektorej z jej jednotlivých častí.¹¹

Kyberšikana sa chápe ako určitá forma zastrašovania, útokov, urážania a obťažovania voči niekomu inému prostredníctvom využívania elektronických prostriedkov. Jedná sa o novú formu, ktorej zámer sa presunul z fyzickej roviny smerom k virtuálnej. Takýto druh šikanovania je plánovaný, anonymný (minimum vecí je k nej potrebných) a trestne stíhateľný. Podľa

⁹ Porov. KOVÁČOVÁ, L., MIŠKOLCI, J., RIGOVÁ, E. : *Diskutuj bez nenávisti. Stratégie na znižovanie nenávistných prejavov v online priestore*. Bratislava : Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť Slovak Governance Institute. 2017. s. 5-7.

¹⁰ KLIMEK, L., ZÁHORA, J., HOLCR, K.: *Počítačová kriminalita v európskych súvislostiach. 1. vydanie*. Bratislava : Vydavateľstvo právnickej literatúry Wolters Kluwer s.r.o., 2016. s. 20 – 23.

¹¹ Porov. HOLLÁ, K. a kol.: *Detekcia kyberagresie – kyberšikanovania a sextingu*. Nitra : Pedagogická fakulta UKF v Nitre. 2017. s. 8 – 11.

technológie, ktorá je k jej realizácii využívaná, možno kyberšikanu rozdeliť na jednotlivé formy, využívajúce následné prostriedky:

- telefonát a SMS,
- e-mail, sociálne siete,
- blog, webstránka,
- diskusie, chaty a komentáre,
- software a malware.¹²

Kyberšikanu môžeme chápať aj ako zámerné a agresívne správanie jednotlivca alebo skupiny, pričom dopad je v určitých prípadoch v extrémnej miere vyšší. Využitím vyššie uvedených nástrojov ju delíme na:

Príame útoky – tomto type agresor napadá obeť online obťažovaním, ohováraním, napodobňuje ju, provokuje ju k reakcii, prenasleduje ju, prípadne využíva ďalšie obťažujúce či ponižujúce formy útokov.

Sprostredkované útoky – agresor nabáda k útokom tretiu stranu, ktorá ma šikanu vykonať namiesto neho. Stáva sa teda iniciátorom, ale priamo na obeť neútočí.

Výskumníci na túto problematiku poskytujú aj ďalšie, hlbšie analýzy a kategorizovania.¹³ V tomto príspevku sa chceme bližšie zamerať na výchovné aspekty v online priestore a možnosti prevencie pred kyberšikanou.

Ako sme už zmieňovali vyššie, kyberšikanovanie je realizované cez informačno-komunikačné technológie a jeho vplyv zintenzívňujú kultúrne tradície a etické systémy. Jednoznačne sa kyberšikanovanie rozmáha v krajinách s ľahkým prístupom k internetu. Vývoj technológií mení spôsob komunikácie detí, adolescentov a dospelých jedincov,¹⁴ čo v konečnom dôsledku znamená nie len to, že súčasné technológie uľahčujú komunikáciu jedincov na veľké vzdialenosti a umožňujú komunikáciu v reálnom čase, ale aj to, že poskytujú možnosti zdieľania akýchkoľvek informácií – a teda aj informácií intímnych a poškodzujúcich obeť kyberšikany.

¹² Porov. ŠALMON, T.: *(Ne)bezpečný internet. Sprievodca pre používateľov internetu od 10 do 99 rokov*. Bratislava : Vydavateľstvo Lindeni v spoločnosti Albatros Media Slovakia, s.r.o. 2021. s. 65 - 73.

¹³ Porov. DULOVICS, M.: *Online rizikové správanie u detí a mládeže a možnosti jeho prevencie prostredníctvom mediálnej výchovy*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bytrici. 2018. s. 31 – 32.

¹⁴ Porov. HOLLÁ, K. a kol.: *Prevencia kyberagresie a kyberšikanovania*. Nitra : Pedagogická fakulta UKF v Nitre. 2017. s. 8 – 9.

Výskumné dáta

V súčasnosti je nevyhnutné a naliehavé nájsť automatizované metódy, ktoré by ľahko detektovali kyberšikanovanie na základe vyhľadávania textov. Mnoho výskumníkov sa venujúcich sa tejto téme aplikuje rôzne prístupy, v dôsledku čoho vzrastá počet štúdií venujúcich sa negatívnemu javu kybernetických útokov. Porovnanie výsledkov medzi štúdiami a ich identifikácia je náročná.¹⁵ Jedna z najnovších štúdií skupiny autorov z Univerzity Santiago de Compostela a z Dublinskej univerzity – *Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities*, mala za cieľ preskúmať vzťah oproti sebe stojacej kyberšikany a bežného správania sa na internete. Výskumná vzorka pozostávala z 3 188 respondentov (49,6% respondentov tvorili chlapci a 50,4% dievčatá) vo veku 12 – 17 rokov, pričom v danej štúdii uplatnili európsky dotazník z oblasti kyberšikanovania. Analýzy sa realizovali pomocou programu SPSS Statistics 24 (štatistický software vyvinutý v IBM, New York, United States – jeden z najpoužívanejších štatistických programov).¹⁶ Výskum bol dobrovoľný a realizoval sa za účasti škôl opytovaných respondentov a súhlasu ich rodičov. Škála otázok bola postavená ako pre účastníkov prieskumu (deti), tak aj na správanie rodičov. Zistilo sa, že:

- 5,2% boli obeť
- 4,5% boli páchatelia
- 4,2% boli obeť kyberšikanovania

Spolu 14% účasti na kyberšikane vo všetkých rolách. Čo sa týka pohlavia respondentov v jednotlivých dimenziách kyberšikany (obeť a páchatelia), nebol zistený žiaden významnejší štatistický údaj, ktorý by poukazoval na vyššiu mieru kyberšikany zameranej alebo iniciovanej zo strany jednotlivých pohlaví. Zaujímavejším údajom je ale veková hranica útočníkov a obetí. Starší účastníci výskumu preukázali vyššiu mieru *páchania* šikany, zatiaľ čo u vekovo nižších skupín bola zistená vyššia miera *viktimizácie*.

V priebehu výskumu autori štúdie dospeli aj k poznaniu, že kyberšikana je aktívne spojená so sextingom, hazardnými hrami ale aj s kontaktovaním cudzincov. Výskum mal 3 konkrétne ciele:

¹⁵ Porov. BAYARI,, R. – BENSEFIA, A.: Text Mining Techniques for Cyberbullying Detection: State of the Art. In : *Advances in science, Technology and Engineering Systems Journal*. Vol. 6. No. 1. Abu Dhabi : CISAM Division, Higher College of Technology. 2021. s. 783.

¹⁶ Porov. ŠPAJDEL, M.: *Spríevodca analýzou rozptylu v psychologickom výskume*. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave. 2020. s. 7.

1. Aktualizovať mieru kyberšikany medzi vzorkou dospievajúcich.
2. Charakterizovať zvyky 3 profilov kyberšikany: na internete, prostredníctvom mobilov, ich rizikové správanie.
3. Dohľad rodičov nad činnosťou detí v online priestore ako určitá forma prevencia pred kyberšikanou.¹⁷

Tabuľka 1. Dozor rodičov zapojením do kyberšikany

Dozor rodičov zapojením do kyberšikany				
Činnosť	Nezúčastňuje sa	Obet'	Páchateľ	Obet' kyberšikany
Ovládajú alebo obmedzujú používanie internetu a mobilných telefónov	30,60%	28,40%	18,20%	20,90%
Vyučujú alebo radia o zodpovednom používaní sociálnych sietí	62,50%	57,40%	39% ²	46,70%

(Zdroj: spracované podľa podľa FEIJOÓ, S. – FOODY, M. - O'HIGGINS NORMAN, J. – PICHEL, R. – RIAL, A.: *Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities*. In: *Psicothema*. p. 201)

Tabuľka 2. Online rizikové správanie zapojením do kyberšikany

Online rizikové správanie zapojením do kyberšikany				
Činnosť	Nezúčastňuje sa	Obet'	Páchateľ	Obet' kyberšikany
Aktívny sexting	6,30%	15,60%	24,50%	24,40%
Pasívny sexting	18%	37,70%	44,10%	56%
Pod tlakom odosiela erotický obsah	6,20%	18,20%	13,40%	21,50%
Citáci sa ohrozený erotickým obsahom	1,20%	3,80%	0%	6,70%
Akceptácia cudzincov na sociálnych sieťach	47,70%	65,60%	85%	79,70%
Kontaktovanie cudzincov online	33,50%	58,70%	71,60%	71,20%
Osobné stretnutie s online neznámymi	13,60%	32,30%	33,30%	39,10%
Pristup k erotickým a pornografickým webom	32,70%	40,60%	64,30%	57,60%
Online gambling	7%	11%	17,90%	24,20%

(Zdroj: spracované podľa podľa FEIJOÓ, S. – FOODY, M. - O'HIGGINS NORMAN, J. – PICHEL, R. – RIAL, A.: *Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities*. In: *Psicothema*. p. 201)

¹⁷ Porov. FEIJOÓ, S. – FOODY, M. - O'HIGGINS NORMAN, J. – PICHEL, R. – RIAL, A.: *Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities*. In: *Psicothema*. Santiago de Compostela & Dublin : University of Santiago de Compostela and Dublin City University. 2021. Vol. 33. No. 2. p. 199.

Tabuľka 3. Zvyky používania internetu a mobilných telefónov zapojením do kyberšikany

Zvyky používania internetu a mobilných telefónov zapojením do kyberšikany				
Činnosť	Nezúčastňuje sa	Obet'	Páchateľ	Obet' kyberšikany
Denné pripojenie	82,60%	90,10%	96,50%	97%
Pripojenie viac ako 5 hod./deň	25,30%	40,70%	46,90%	53,30%
5 a viac účtov na sociálnych sieťach	14,40%	27,20%	32,90%	37,80%
Pravidelné používanie mobilov v triede	8,90%	18,50%	31,50%	30,40%
pravidelné používanie mobilov po poľnoci	18%	30,40%	54,90%	41,80%
Problematické používanie internetu	12,40%	29,20%	38%	35,60%

(Zdroj: spracované podľa podľa FEIJOÓ, S. – FOODY, M. - O'HIGGINS NORMAN, J. – PICHEL, R. – RIAL, A.: Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities. In: Psicothema. p. 201)

Tabuľka 4. Sadzby rôznych profilov zapojených do kyberšikany – Celkovo podľa a veku

Sadzby rôznych profilov zapojených do kyberšikany – Celkovo a podľa pohlavia a veku						
Účastníci	Pohlavie			Vek		
	Chlapci	Dievčatá	Celkovo	12 - 13 rokov	14 - 15 rokov	16 - 17 rokov
Obete	4,40%	5,90%	5,20%	3,70%	6,20%	5,60%
Páchatelia	4,60%	4,50%	4,50%	1,50%	3,60%	8,90%
Obete kyberšikanovania	4,50%	3,90%	4,30%	2,50%	5,20%	5,20%

(Zdroj: spracované podľa podľa FEIJOÓ, S. – FOODY, M. - O'HIGGINS NORMAN, J. – PICHEL, R. – RIAL, A.: Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities. In: Psicothema. p. 202)

Na území Slovenskej republiky bolo taktiež realizované množstvo výskumov zaoberajúcich sa problematikou kyberšikanovania. Podľa výskumu Mgr. Márie Jankovej sa kyberšikanovanie vyskytovalo v mierne nižšej miere (73,6%) ako klasické šikanovanie (86,3 %).

Jankovej výskum sa týkal aj stupňov vzdelania, pričom autorka dospela k záveru, že vyššia miera kyberšikanovania sa vyskytuje na základných školách.

Tabuľka 5. Výskyt kyberšikanovania podľa stupňa vzdelania (v%)

Výskyt kyberšikanovania podľa stupňa vzdelania (v %)		
Odpoveď	Stupeň vzdelania	
	Základná škola	Stredná škola
Áno	77,10%	65,20%
Nie	22,90%	34,80%

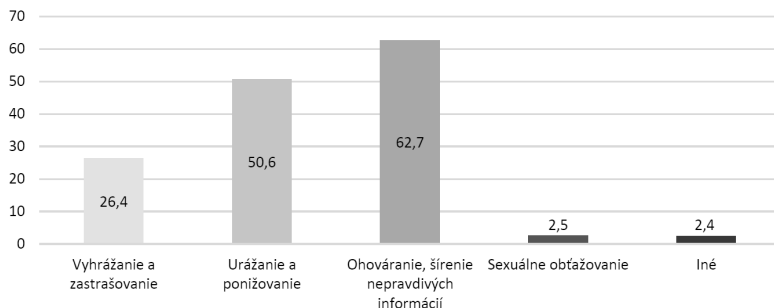
(Zdroj: spracované podľa JANKOVÁ, M.: Prevencia a riešenie šikanovania a kyberšikanovania v základných a stredných školách z pohľadu koordinátorov prevencie. s.8.)

Tabuľka 6. Frekvencia kyberšikanovania podľa stupňa vzdelania (v %)

Frekvencia kyberšikanovania podľa stupňa vzdelania (v %)		
Odpoveď	Stupeň vzdelania	
	Základná škola	Stredná škola
1 alebo 2x za mesiac	4%	2,90%
1 alebo 2x za pol roka	22,60%	17,10%
1 alebo 2x za rok	73,40%	80%

(Zdroj: spracované podľa JANKOVÁ, M.: *Prevenia a riešenie šikanovania a kyberšikanovania v základných a stredných školách z pohľadu koordinátorov prevencie*. s.10.)

Graf 1. Formy šikanovania v šk. roku 2019/2020 (v %)

(Zdroj: spracované podľa JANKOVÁ, M.: *Prevenia a riešenie šikanovania a kyberšikanovania v základných a stredných školách z pohľadu koordinátorov prevencie*. s.14.)

Dôsledky kyberšikanovania a prevencia

Šikana má ako emocionálne, tak aj psychické dôsledky. Skúsenosti s týmto javom ovplyvňujú vnímanie obetí a budúce užívanie technológií. Následky kyberšikany sa však môžu vystupňovať do sociálnej izolácie. Nie je to však len obeť, ktorú postihuje dopad kyberšikany, ale je to práve páchatel', ktorého agresívne správanie sa mnohokrát obracia voči nemu a sám sa stáva obeťou. Účastníkmi kyberšikanovania a zároveň aktérmi jej dopadu sú aj svedkovia, celý kolektív, a zasiahnutý je taktiež aj rodinný život obeť.¹⁸ Napriek rôznym definíciám a zhode v štúdiách jednotlivých autorov vieme posúdiť, že kyberšikana má veľmi negatívny dopad na obe zúčastnené strany – na obeť a na páchatela. Vplyv kyberšikany je taktiež enormným

¹⁸ Porov. MORAVCOVÁ, M. – ZÁVESKÁ, K.: *Bezpečnosť v kyberprostore*. Dostupné online. Cit. [31.05.2021] URL = <<https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=73556&view=11605/>> . s. 60 – 61.

náporom na duševné zdravie, a tento fenomén môže viesť k samovraždovým sklonom oboch strán.¹⁹

Oveľa závažnejšie dôsledky môže mať kyberšikana v prostredí, ktoré je rizikové, napríklad v prípade migrantov, alebo iných ohrozených sociálnych skupín.²⁰ Problémy vo virtuálnom prostredí tu môžu ešte viac znásobovať iné problémy v reálnom živote a výraznou mierou negatívne vplyvať na integráciu týchto skupín.

Záver

Doba, v ktorej žijeme, je do veľkej miery poznačená vysokou mierou digitalizácie, ktorá aktuálne preniká do všetkých oblastí ľudskej existencie a prekrýva sa s fyzickou realitou na rôznorodej škále.²¹ Prípady kyberšikanovania sú o to závažnejšie, ak sa práve virtuálna realita prekrýva s fyzickou realitou a vo vysokej miere tak zasahuje životy ľudí – obetí, páchateľov ale aj svedkov neetického konania v internetovom prostredí.

Dôležitou otázkou, ktorá sa týka procesu výchovy, ale aj obdobia dospievania u mladých ľudí, je otázka vytvárania vlastnej identity. Tú si v dnešnom svete, ktorý je vo veľkej miere digitalizovaný, vytvára mnoho ľudí práve s prioritným zameraním na virtuálny priestor. Virtuálne "ja" pritom často predstavuje akýsi ideálny model. Spôsob, akým by človek chcel byť identifikovaný ostatnými ľuďmi. Tvorba vlastnej identity v online prostredí má dnes významný vplyv na existenciu človeka v spoločnosti, pretože virtuálny a reálny svet sa často prelínajú. Nie je výnimočné, keď si zamestnávateľia kontrolujú súkromné profily uchádzačov o zamestnanie na sociálnych sieťach. Tento príklad poukazuje na enormnú mieru prepojenia medzi virtuálnym a reálnym svetom v 21.storočí. Hodnota človeka je diskutovanou kategóriou v mnohých vedných disciplínach. S ohľadom napríklad na kresťanskú etiku, ale aj humanistickú všeobecnú teóriu ľudských práv, ju často považujeme za nevyčísliteľnú, hoci sa objavuje množstvo rozličných pohľa-

¹⁹ Porov. FEIJÓO, S. – FOODY, M. – O'HIGGINS N.J. – PICHEL, R. – RIAL, A. Cyberbullying, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities. In: *Psicothema Vol.33, No.2*. Santiago de Compostela & Dublin : University of Santiago de Compostela and Dublin City University, 2021. s.199.

²⁰ Porov. NOVÁ, M.: Female Migrants - The Issues of Advancing Age. In: Scientific papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series No.151, 2021. s.495.

²¹ Porov. POLAČKO, J. – DANCÁK, P.: Interdisciplinarita ako kľúčový element vysokoškolského vzdelávania v digitálnej dobe. In: HREHOVÁ, D. (Ed.): *Vzdelávaním k perspektívnemu uplatneniu*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, 2020. s.78-79.

dov na túto problematiku. Hodnota virtuálnej identity človeka je však ešte podstatne spornejšou kategóriou. Miera virtualizácie je však už v dnešnej dobe tak enormná, že akýkoľvek útok na integritu virtuálnej identity človeka je stotožňovaný s útokom na osobnosť človeka vo fyzickom svete. Aj etika a legislatíva sa postupne menia týmto smerom – smerom, v ktorom akceptujú hodnotu virtuálnej identity človeka za takmer identickú s jeho fyzickou identitou. V dôsledku týchto zmien spoločnosť svojimi mechanizmami na úrovni verejnej mienky i zákonov štátov postupne akceptuje a legitimizuje to, čo už určitú dobu v praxi funguje, a teda že svoj život žijeme nie len ako reálne, ale aj ako virtuálne ľudské bytosti.

Práve preto sú fenomény ako kyberšikana v súčasnej spoločnosti oveľa závažnejšie, ako tomu bolo v minulosti. Pokým bol virtuálny svet len akýmsi voliteľným doplnkom k svetu reálnemu, ktorého dôležitosť bola u väčšiny ľudí minimálna, aj sociálne dopady kyberšikany boli podstatne nižšie. Dnes naopak dôsledky kyberšikany pociťujú všetci jej účastníci s akýmsi multiplikačným efektom, ktorý predstavuje dôležitosť sociálnych sietí a virtuálneho prostredia pre reálny život v dnešnej dobe.

Analyzované dáta iba potvrdzujú uvedené skutočnosti a svedčia o dôležitosti a spoločenskej naliehavosti riešenia predstavenej témy.

BIBLIOGRAFIA

- BAYARI, R. – BENSEFIA, A.: Text Mining Techniques for Cyberbullying Detection: State of the Art. In : *Advances in science, Technology and Engineering Systems Journal*. Vol. 6. No. 1.. Abu Dhabi : CISAM Division, Higher College of Technology, 2021. s. 783-790. ISSN 2415-6698.
- BUDAYOVÁ, Z. – TOPORCER, R.: Sociálne siete, ich využitie a riziká v internetovej komunikácii. In: HREHOVÁ, D. – MIČKO, J. (Eds.): *Vysokoškolská edukácia pre digitálnu spoločnosť a v informačnej spoločnosti. 2.časť. Vzdelávanie, zručnosti a trh práce*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, 2019. s.18-22. ISBN 978-80-553-3353-3.
- DULOVICS, M.: *Online rizikové správanie u detí a mládeže a možnosti jeho prevencie prostredníctvom mediálnej výchovy*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo UMB v Banskej Bytrici, 2018. 134 s. ISBN 978-80-557-1446-2.
- FEIJÓO, S. – FOODY, M. – O'HIGGINS N. J. – PICHEL, R. – RIAL, A. Cyberbullies, the Cyberbullied, and Problematic Internet Use: Some Reasonable Similarities. In: *Psychothema*. Santiago de Compostela & Dublin : University of Santiago de Compostela and Dublin City University, 2021. Vol. 33. No. 2. s.198-205. ISSN 0214-9915.
- GÁLIK, S.: *Kyberpriestor ako nová existenciálna dimenzia človeka*. 1. vydanie. Lódž : Księży Młyn Dom Wydawniczy, 2014. 187 s. ISBN 978-83-7729-250-1.
- HOLLÁ, K. a kol.: *Prevencia kyberagresie a kyberšikanovania*. Nitra : Pedagogická fakulta UKF v Nitre. 2017. 178 s. ISBN 978-80-558-1210-6.

- JANKOVÁ, M.: *Prevenca a riešenie šikanovania a kyberšikanovania v základných a stredných školách z pohľadu koordinátorov prevencie*. BRATISLAVA : Centrum vedecko-technických informácií SR. 2020. 39 s. ISBN 978-80-89965-41-0.
- KLIMEK, L. – ZÁHORA, J. – HOLCR, K.: *Počítačová kriminalita v európskych súvislostiach*. 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo právnickej literatúry Wolters Kluwer s.r.o., 2016. 445 s. ISBN 978-80-8168-538-5.
- KOVÁČOVÁ, L. – MIŠKOLCI, J. – RIGOVÁ, E. : *Diskutuj bez nenávisti. Stratégie na znižovanie nenávisťných prejavov v online priestore*. Bratislava : Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť Slovak Governance Institute, 2017. 61 s. ISBN 978-80-972761-1-9.
- MORAVCOVÁ, M. – ZÁVESKÁ, K.: *Bezpečnosť v kyberprostore*. Dostupné online. Cit. [31.05.2021] URL = <<https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=73556&view=11605/>> .
- NOVÁ, M.: Female Migrants - The Issues of Advancing Age. In: *Scientific papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series No.151*, 2021. s.493-500. ISSN 1641-3466.
- POLAČKO, J. – DANCÁK, P.: Interdisciplinarita ako kľúčový element vysokoškolského vzdelávania v digitálnej dobe. In: HREHOVÁ, D. (Ed.): *Vzdelávaním k perspektívnemu uplatneniu*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, 2020. s.78-87. ISBN 978-80-553-3653-4.
- POLAČKO, J.: The Ethics of Social Networking. In: *Revue Internationale des Sciences Humaines et Naturelles*. No.1, 2020, Zurich: Internationale Stiftung Schulung Kunst Ausbildung, 2020. s.107-130. ISSN 2235-2007.
- POLÁKOVÁ, E.: Mediálna výchova a prevencia kyberšikanovania. In : *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 52, 2018, č.2. Bratislava : Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 2018. s. 140-150. ISSN 0555-5574.
- ŠALMON, T.: *(Ne)bezpečný internet. Sprievodca pre používateľov internetu od 10 do 99 rokov*. Bratislava : Vydavateľstvo Lindeni v spoločnosti Albatros Media Slovakia, s.r.o., 2021. 292 s. ISBN 978-80-566-1941-4 .
- ŠPAJDEL, M.: *Sprievodca analýzou rozptylu v psychologickom výskume*. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave. 2020. 97 s. ISBN 978-80-568-0280-9.

Nejasné línie motivácie a manipulácie v rodinnej komunikácii

Peter Tirpák - Martin Tkáč

Abstract: *This paper aims to offer insight into the blurred lines between communication, motivation, and manipulation in family settings. Just as a person gains the basic skills of communication in the family, so too can he or she gain manipulative skills there. The paper illustrates that these lines are very easy to cross. That is because they are intertwined to the point of invisibility. The patterns of behaviour we adopt appear natural to us and therefore we do not think about them. The paper wants to serve the reader to reflect on the methods by which he/she achieves his/her goals in his/her own family.*

Key words: *Communication. Manipulation. Motivation. Family. Child. Parent.*

Úvod

Vytvoriť dobré vzťahy je náročné. No ešte náročnejšie je narušené vzťahy napraviť alebo dať do fungujúcej roviny. Táto náročnosť vyplýva z faktu, že prirodzene väčšina ľudí túži po vlastnom úspechu, čo je hnacím motorom osobného ale aj spoločenského progresu. Avšak ak sa stretnú záujmy dvoch ľudí, ktoré nespočívajú v spoločnom ciele alebo osobne očakávanom výsledku, tak nastáva stret záujmov a následne konflikt. Tomuto stretu alebo konfliktu často predchádza manipulácia. Niekedy vedomá inokedy nevedomá. Jej odhalenie je náročné, pretože sme manipulácii vystavovaní skoro neustále a to už od narodenia. A niektorí sa narodia práve z následkov manipulácie. Je preto veľmi dôležité rozlišovať medzi manipuláciou a motiváciou. Oba tieto termíny však úzko súvisia s komunikáciou. Niet motivácie a ani manipulácie bez komunikácie. Práve tá je jedným z fundamentov pre dobré vzťahy v rodine, mimo nej, ale aj základom pre dosahovanie svojich cieľov bohužiaľ v niektorých prípadoch prostredníctvom manipulácie. Preto si, „dokonalú manipuláciu“, ani neuvedomujeme. Žijeme v jej spleti. Tento príspevok pojednáva o komunikácii, motivácii a manipulácii a ich prepojenosti. Príspevok chce poslúžiť čitateľovi k tomu, aby sa zamyslel čo a akým spôsobom dosahuje svoje ciele vo vlastnej rodine.

Komunikácia

Ako už bolo opísané v úvode, človek sa rodí do prostredia, ktoré samo o sebe vytvára miesto osobného rastu, rozvoja, hľadania, definovania hodnôt, predstáv a životných cieľov. Prostredie, kde sa „objavíme“ teda vytvára aj nás samých a zároveň my vytvárame prostredie. Ide o vzájomnú koreláciu, ktorá prebieha v komunikácii.

Termín komunikácia je odvodený z latinského tvaru „*communico*“ a „*communicare*“, čo označuje výmenu informácií medzi biologickými systémami. V sociálnom styku komunikáciou rozumieme odovzdávanie a prijímanie informácií, ktoré slúžia na vzájomné dorozumievanie sa ľudí, vzájomnú výmenu názorov, postojov, na oznamovanie vlastného prežívania. Cieľom efektívnej komunikácie je dosiahnutie vzájomného porozumenia. Tá sa dosahuje najmä vtedy, ak sú podávané informácie jasné, priame a dostačujúce.¹

V tomto zmysle je komunikácia základná zložka medziľudských vzťahov. V priebehu komunikácie sa totiž medziľudské vzťahy vytvárajú, aktivizujú, upevňujú a menia. Keď je komunikácia jasná a otvorená, vzťah sa rozvíja a rastie. Ak je nepriateľská, nerešpektujúca a neefektívna, vzťah sa stráca. Spôsob komunikácie sa odráža i vo fyzickom a psychickom zdraví človeka.²

Podľa C. Rogersa základná úloha psychoterapie spočíva práve v zaobraní sa zlyhaniami v komunikácii. Na človeka negatívne pôsobí i nedostatočná komunikácia. M. Svobodová (1994) na ilustráciu toho uvádza príklad z histórie, keď vládca Frederik chce spoznať prapôvodný jazyk Raja. Prikázal preto urobiť pokus s novorodencami. Nechal ich izolovať od ľudskej reči a čakal, akým jazykom prehovorí. Bol zvedavý, či to bude gréčtina, hebrejčina alebo latinčina. Výsledok pokusu bol šokujúci – novorodenci zomreli. Ich smrť spôsobilo ticho a absencia komunikácie.

Verbálna komunikácia

Schopnosť komunikovať je teda získaná, človek sa ju postupne učí v interakcii so svojím prostredím. Základné zručnosti komunikácie človek získava v rodine. Tak, ako je vybudovaný partnerský vzťah, tak sa potom vytvára vzťah k deťom a tak, ako medzi sebou komunikujú rodičia, tak sa vytvárajú i základné komunikačné návyky u detí. Pri dobrej komunikácii si členo-

¹ Porov. KRAUS, B. – POLAČKOVÁ, V.: *Človek, prostredie, výchova*. Brno, 2001. s. 43.

² Porov. ORVIN, G. H.: *Dospívaní – Kniha pro rodiče*. Praha : GRADA Publishing, 2001. s. 63.

via rodiny navzájom rozumejú a to je základný predpoklad dobrých vzťahov v rodine a vzájomného porozumenia.

V deformovaných rodinách sa často stáva, že nedorozumenia a konflikty vznikajú nesprávnym pochopením vypovedaného alebo i nevypovedaného. Rodiny plné konfliktov a nedorozumení nepriaznivo ovplyvňujú proces citového a sociálneho dozrievania dieťaťa. V takomto prostredí je totiž v popredí problém vzájomného vzťahu rodičov a dieťa stojí bokom, prestáva byť stredobodom ich záujmu. V horšom prípade rodičia vlastný spor riešia tým, že doň vtahujú i dieťa, snažia sa ho popudiť proti svojmu partnerovi a získať ho na svoju stranu. Neuvedomujú si, že dieťa vtahujú do situácie, z ktorej nevie nájsť východisko, kde veľmi trpí a je značne traumatizované.³ Možno povedať, že ak by komunikácia bola dobrá, bolo by aj menej problémov a stresov, priepastí medzi ľuďmi a možno i menej rozvodov. Vedieť správne komunikovať je umenie, ktorému nás neučili odborníci, preto nie je dokonalé. V súčasnosti však poznáme základné pravidlá správnej komunikácie.

Neverbálna komunikácia

Výmena informácií počas komunikácie prebieha nielen pomocou slov - verbálnej komunikácie, ale aj pomocou tzv. reči tela. V nej rozlišujeme dve zložky - vizuálnu a auditívnu. Vizuálnu zložku tvorí napr. výraz tváre - mimika, gestá, pohyb a držanie tela, vzdialenosť medzi komunikujúcimi, dotyky či fyziologické prejavy, ako sú zblednutie, červenanie, potenie a pod. Medzi auditívne neverbálne prejavy patrí sila a zafarbenie hlasu, tempo a rytmus reči, jej plynulosť, frekvencia a dĺžka páuz, sprievodné zvuky a pazvuky, dýchanie atď.

Okrem výmeny informácií počas komunikácie vysielame i kľúče na ich pochopenie. Ide o naznačenie, akým spôsobom prijať správu, o vzťahovú stránku informácie, tzv. *metakomunikáciu*, teda vnímanie toho, čo je medzi riadkami, čo môžeme pochopiť len v kontexte situácie, v ktorej odznieva. Metakomunikácia určuje, ako porozumieť obsahu, či ho brať vážne alebo ironicky, či ako ocenenie alebo kritiku. Napríklad vetu "No, to je výborné!" možno chápať ako výraz nadšenia, ale aj ako veľké sklamanie. Často si neuvedomujeme, že väčšina sociálnej komunikácie (viac ako 50%) prebieha v neverbálnej rovine. Albert Mehrabian na základe výsledkov svojho výskumu uvádza, že iba 7% komunikácie patrí slovu, 38% zneniu hlasu a až 55% neverbalite. Kým verbálnou rečou si odovzdávame predovšetkým faktické informácie (napr. názvy, základné myšlienky, rôzne správy), pri opísaní

³ Porov. SOBOTKOVÁ, I.: *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. s. 148.

emocionálnych stavov sa zvyčajne nezaobídeme bez neverbálnej reči, ktorú označujeme aj jazyk citov. Žiadne slovo totiž nie je dostatočne výstižné, aby vyjadrilo to, čo zachytí bystrý pozorovateľ pri pohľade na tvár, ktorá odráža emocionálne prežívanie. Neverbálna komunikácia tým presahuje možnosti slova a predstavuje tak nepretržitý zdroj informácií.

Emocionálne stavy sprevádzajú i gestá – pohyby hlavy, ramien, rúk. Slúžia tiež na významové doplnenie hovoreného, ale niekedy ho môžu i nahradieť (pohybom ruky možno pozvať dnu alebo poslať von, pohroziť, ak kývame hlavou, znamená to “áno”, rozhodenie rukami od seba prezrádza rozpaky, ruky založené v bok naznačujú bojovnosť). V hneve máme výraznejšie gestá ako pri stave pohody. Zvlášť výrečné sú gestá pri vnútornej neistote, keď nás prestane poslúchať jazyk a my všelijako inak naznačujeme, čo nedokážeme povedať.⁴

To, že v rodine sa často komunikuje neverbálnym spôsobom, je prirodzené už z ontogenetického vývoja človeka. Malé dieťa totiž najskôr komunikuje neverbálne, až potom verbálne. Kým sa naučí rozprávať, vyjadruje svoje pocity a želania prostredníctvom mimiky, gest a pohybu: ťahá ruky k objektu svojho záujmu, odvracia hlavu od neznámej osoby, pociť pohody vyjadruje úsmevom, plač naznačuje, že dieťa niečo bolí, má strach, je nespokojné. Postupne s pribúdaním slovnej zásoby začína viac pozornosti venovať hovorenému slovu, no prevažovať začína až po puberte. Dospelí, a najmä vzdelaní ľudia kladú väčší dôraz na slovný prejav, menej si uvedomujú neverbálny kanál komunikácie. Neverbálny prejav je však spontánnejší, jednoznačnejší, je viac ovplyvnený emóciami. Možno povedať, že je tiež menej kontrolovaný a kontrolovateľný, a preto i pravdivejší.⁵

Človek sa niekedy snaží vedome alebo nevedome prostredníctvom slov a občas i gest a výrazu tváre skrývať svoje city. Cíti sa tak istejší a menej zraniteľný. Schopnosť regulovať prejav emocionálneho zážitku je ale obmedzená. Napríklad ak chceme ukončiť s niekým konverzáciu, vedome sa obrátíme k nemu chrbtom. Ale červenanie sa v rozpakoch, či trhnutie tela pri zľaknutí sa nedokážeme kontrolovať, hoci si to uvedomujeme.

Mnohé druhy zamestnania človeka nútia nasadzovať si masku, skrývať svoje city, čo vedie k tlmeniu a potláčaniu neverbálnych prejavov nielen v zamestnaní, ale aj v bežnom živote, v rodine a odráža sa i vo výchove detí. Rodič si málokedy uvedomuje pôsobenie svojho neverbálneho prejavu

⁴ Porov. KRAUS, B. – POLAČKOVÁ, V.: *Človek, prostredie, výchova*. Brno, 2001. s. 43.

⁵ Porov. ORVIN, G. H.: *Dospívaní – Kniha pro rodiče*. Praha : GRADA Publishing, 2001. s. 63.

na dieťa. Deti ale viac veria neverbálnej komunikácii, častejšie sa ňou riadia a vedia vycítiť predstieranie. Ak naše vnútro nie je v súlade s tým, čo dávame najavo, vzniká z toho množstvo nedorozumení. Rodič by sa preto mal častejšie zamýšľať nad tým, ako reaguje, uvažovať o tom, čo prežíva, čo sa v ňom deje a ako to ovplyvňuje jeho každodenný život i vzťah k jeho dieťaťu, k rodine. Keď umožní svojim blízkym spoznať, aký je vo svojom vnútri, naučí sa akceptovať vlastné prežívanie, vytvára si cestu k tomu, aby dokázal akceptovať city svojho partnera, ale hlavne city vlastného dieťaťa. Jednoduchým opisom svojich citov pritom učí dieťa, ako sa má vyjadrovať a vytvára i vhodnú atmosféru na nadviazanie bližšieho kontaktu.

Druhou stránkou problému je, že rodičia si málo uvedomujú význam neverbálneho prejavu svojho dieťaťa. Často sa spolu rozprávajú bez tohto, aby si videli do tváre, dokonca sú k sebe otočení chrbtom (napr. dieťa zaujaté knihou alebo hrou na počítači, otec s hlavou ponorenou do novin alebo zahĺbený do opravy nejakého prístroja, matka stojí pri sporáku alebo sa venuje inej práci). Len zriedkavo si nájdú čas na spoločný rozhovor tvárou v tvár, keď sa venujú len jeden druhému. Práve vtedy však dokážu lepšie rozlíšiť neverbálne signály, ktoré dieťa vysielala, a tak mu lepšie porozumieť.

Keď chce rodič skutočne porozumieť svojmu dieťaťu, musí sa naučiť predovšetkým pozorne počúvať. Preto rodičia urobia veľa už len tým, že načúvajú hlasu svojho dieťaťa, že ho nespracujú, neriadia a nevypočúvajú - jednoducho počúvajú. Ak sa tak rozhodnú, mali by všetko ostatné odložiť stranou a plne sa venovať svojmu dieťaťu. Je to najlepší spôsob, ako mu dať najavo jeho cenu.

Komunikácia v manželstve.

Komunikácia v rodine je výsledkom komunikácie muža a ženy navzájom. Ak je nestabilita v ich komunikačnom procese, nemožno očakávať, že dieťa dotvárajúce rodinu bude komunikatívne zrelé, resp. že bude mať dobré komunikačné schopnosti a návyky. Najdôležitejším vplyvom na výchovu detí je rodinné zázemie, v ktorom deti vyrastajú. V usporiadanej rodine s harmonickými vzťahmi medzi rodičmi je oveľa väčší predpoklad úspešného rozvoja osobnosti detí. Naopak, negatívne vzory správania, postojov, názorov a pracovných návykov rodičov vážne narúšajú rodinnú výchovu, pričom si neuvedomujú, že deti sledujú ich rodinné spolužitie, ich reakcie v záťažových situáciách, ťažkostiach, nielen ich pracovné či podnikateľské kroky a úspechy. Sú citlivé na ich „kalkulácie“, kupčenie v hodnotovej, morálnej alebo i náboženskej oblasti. Teda je nanajvýš nutné, aby muž

a žena poznali komunikačné faktory (prípadne riešili ich nedostatky), ktoré sa neskôr dostávajú do povedomia detí.⁶

Proces komunikácie môže byť narušený samotným príjemcom správy (vyhybanie komunikácie, prekrúcanie zmyslu správy a pod.). Častým problémom v komunikácii je rozdiel medzi tým, čo chce hovoriaci vyjadriť (čo myslí) a tým, čo vyjadruje. S týmto sú spojené dôležité faktory dobrej komunikácie, ktorými sú: otvorenosť, autentickosť a jasnosť:

otvorenosť a autentickosť komunikácie - hovoriaci hovorí skutočne to, čo si myslí, nepredstiera ani nezamlčuje svoje pocity.

jasnosť komunikácie - hovoriaci poskytuje s tým, čo rozpráva aj jasný výklad, ako sa má jeho slovám rozumieť, čo je v jeho podtexte. Teda ak vo vyjadrení „Na nič nemám čas“ sa skrýva podtext, že by partner mal ísť niečo kúpiť, malo by byť toto očakávanie povedané a nie je vhodné očakávať, že ho partner uhádne.

Medzi poruchy plynulosti komunikácie patrí:

- *únik od témy*
- *zabíehanie k bezvýznamným detailom*
- *nelogické afektívne odpovede*

Medzi poruchy informatívnosti v komunikácii patrí:

- *príliš mnoho informácií naraz*
- *v rôznych obmenách sa opakuje to isté*
- *podávanie dvoch protichodných správ či pokynov*

V manželstve vždy dochádza k zmenám oproti predmanželskej známosti. Neraz tieto zmeny volajú po akejsi náprave či hľadaní nových východísk a riešení v manželskom a rodinnom živote. Ak človek napriek sklamaniam v manželstve naďalej zotrváva, či už pre svoje svedomie, spoločenstvo, v ktorom žije, či na základe cirkevných predpisov, alebo manželského poradcu, život s manželským partnerom prinesie množstvo rozličných problémov. Keďže človek bez lásky nedokáže žiť a od manželského partnera sa mu jej nedostáva v dostatočnej miere, alebo vôbec, nevyhnutnosť zadovážiť si túto potrebu človeka vedie k rôznym spôsobom, ktoré mu majú pomôcť túto lásku od manžela získať. Najspontánnejším spôsobom, v ktorom mnohí nachádzajú riešenie, je hádka a robenie výčitiek. Je úplne zrejmé, že takéto prejavy majú už zo svojej prirodzenosti opačný efekt. Agresívne slová alebo naopak mlčanlivosť nevedú manželského partnera k zmene správania, ale

⁶ Porov. PLÁŇAVA, I.: *Manželství a rodiny*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2000. s. 54.

⁷ TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : GTF PU, 2018, s. 62 – 63.

k utvrdeniu sa vo vedomí, že ani on nedostáva od toho druhého toľko lásky, koľko potrebuje.

Existencia hádok a nedorozumení vytvára dojem, že problémom je neschopnosť komunikácie. Existuje množstvo príručiek, ktoré tomuto venujú svoju pozornosť a doslova učia ako správne reagovať, čo hovoriť, príp. ako niečo povedať. Ako porozumieť slovám partnera a čo v skutočnosti rozumiť pod jeho vyjadreniami či náznakmi, ktoré v komunikácii „vysiela“. No ani najlepšie zvládnutie komunikačných techník nemusí uzdravovať a naprávať vzťah medzi manželmi a rodinou. Ako bolo uvedené vyššie, k agresívnej či nedostačujúcej komunikácii sa ľudia v manželstve uchýľujú práve preto, lebo prežívajú nedostatok lásky, ktorú si chcú od manželského partnera vynútiť. Správne a neagresívne techniky komunikácie by mali teda teoreticky spôsobiť to, že požiadavka na zmenu správania bude manželskému partnerovi podaná v prijateľnejšej forme. S úctou, neagresívne a spôsobom, ktorému bude môcť manželský partner čo najjasnejšie porozumieť, človek odhalí svoje pocity, bolesti a potreby, čo by malo eliminovať postoj sebaobrany alebo dokonca útoku manželského partnera, primäť ho k zamysleniu a následne k posunu jeho správania smerom k väčšej pozornosti a láskavosti. Tu však začína do popredia vstupovať zásada, že nikto nemôže dať to, čo sám nemá. Prázdny človek nemá z čoho rozdávať. Ak chce jeden z manželov, aby bol ten druhý láskavejší a pozornejší, rovnako to chce aj ten druhý. A má to svoju logiku. Nemôže od manželského partnera očakávať, že bude milujúci, ak sám nie je milovaný. Ak to necíti konkrétnym spôsobom.⁸

Teda vedomie zlepšenia komunikácie vo vzťahu neznamená úspešné riešenie problému, ktorý presahuje do krízy medzi mužom a ženou či medzi deťmi. Aj komunikácia je iba ďalším krokom k bližšiemu a otvorenejšiemu vzťahu, ktorý má naplniť láska a jej skutky.

Komunikácia v rozvoji citovej angažovanosti rodiny.

Životne dôležitým prvkom komunikačného procesu je *afektívna expresia* (vyjadrovanie citov), ktorá môže brzdiť alebo naopak rozvíjať rôzne aspekty plnenia úloh v rodine. Rozhodujúcimi zložkami afektívnej expresie sú: obsah, intenzita a časové charakteristiky pocitov. Komunikácia citov je náchylnejšia k zablokovaniu v období, ktoré je pre rodinu stresujúce. Citová angažovanosť ovplyvňuje kvalitu záujmov členov rodiny a seba navzájom. Z tohto tvrdenia možno charakterizovať rodinu podľa citovej angažovanosti na:

⁸ Porov. PLÁŇAVA, I.: *Manželství a rodiny*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2000. s. 86.

- nespojité rodinu,
- rodinu vyhybajúcu sa citom,
- narcistickú rodinu,
- empatickú rodinu,
- prepletenú rodinu.

Dôležitosť prejavov citovej angažovanosti v rodine napomáha emocionálnemu uspokojovaniu potrieb jej členov – zvlášť čo sa týka bezpečia a priznania autonómie jednotlivých jej členov.

Motivácia verzus manipulácia

V predchádzajúcej časti príspevku sme opísali ako by mala vyzeráť fungujúca komunikácia. Taktiež sme poukázali na niektoré nedostatky, ak zdravá komunikácia absentuje. Zistiť však, prečo sa ľudia správajú tak ako sa správajú, alebo prečo komunikujú ako komunikujú, je stále veľkou úlohou psychológie.⁹ Preto je v súčasnej dobe aj termín „motivácia“ jedným z najčastejšie používaných psychologických pojmov. Súvisí s celkovým postavením človeka v spoločnosti a jeho osobnosťou. Motivácia patrí medzi najdôležitejšie subštruktúry osobnosti. Práve ňou sa od seba ľudia odlišujú v tom, po čom túžia, čo robia, kam smerujú. Motivácia je tak vnútorný proces, ktorý vyjadruje túžbu a ochotu človeka vyvinúť určité úsilie k dosiahnutiu subjektívne významného cieľa alebo výsledku¹⁰, je „jadrom biologickej, kognitívnej (psychickej) a sociálnej regulácie“ Samotný termín motivácia je odvodený z latinského slova „movere“, čo znamená hýbať sa, pohybovať sa.¹¹ V slovníkoch slovenského jazyka nájdeme uvedené, že motivovať znamená podnecovať, dávať popud niečomu.¹² Toto slovo pochádza z latinského slova „motivus“ hybný, hýbajúci. To je blízko latinských slov „motio – nis“, čo znamená pohyb, vášeň a prakticky sa používa tento pojem na všetko, čo prežívame a na čo sa môžeme spýtať otázkou prečo.¹³

⁹ Porov. NAKONEČNÝ, M.: *Motivace lidského chování*. Praha : Academia. 1996. s. 19.

¹⁰ Porov. TURECKIOVÁ, M.: *Řízení a rozvoj lidí ve firmách*. Praha: Grada Publishing. 2004. s. 28.

¹¹ Porov. PÁLENÍK, L.: Motivácia k úspešnému výkonu, sociálnej moci a afiliácií. In: KOLLÁRIK, T. a kol: *Sociálna psychológia*. Bratislava : Univerzita Komenského. 2008; ZELINA, M.: *Aktivizácia a motivácia žiakov na vyučovaní*. Banská Bystrica : Metodické centrum, 2002. s.8.

¹² Porov. *Motivácia*. <https://islovník.sk/synonyma/popud-906>. (20.02.2022).

¹³ Porov. HITKA, M.: *Model analýzy motivácie zamestnancov vo výrobných podnikoch*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2009. s. 12.

Všeobecne môžeme motiváciou označiť všetky vnútorné podnety, ktoré vedú k určitej činnosti a k určitému správaniu. Motivácia je odpoveďou na to, čím bola aktivita vyvolaná alebo prečo sa zmenila. Problematika motivácie je vnútorne spojená s dynamickou povahou psychickej činnosti a s problematikou životnej a spoločenskej aktivity jednotlivca, nakoľko všetko správanie a akákoľvek činnosť sú viac či menej motivované a viac či menej zreteľne niekam smerujú.¹⁴ Na motiváciu sa pýtame otázkami: Prečo robím, čo robím? Čím je moja aktivita vyvolaná? Prečo sa už niečomu nevenujem?¹⁵ Aby sme boli motivovaní, je potrebný motív ako cieľ správania, ktoré chceme dosiahnuť.¹⁶

Motiváciu delíme na rôzne druhy a to podľa mnohých prístupov a teórií, ktoré tu nebudeme popisovať. Najzakladanejšie delenie je na vnútornú a vonkajšiu motiváciu.¹⁷ Toto delenie sa opiera aj o úplne vedecky neoverenú teóriu, ktorú poznáme aj pod názvom *Maslowova pyramída potrieb* a patrí medzi najpoužívanejšiu pomôcku pre vysvetľovanie motivácie v rôznych sférach života.

Obrázok č. 1: Maslowova hierarchia potrieb

Zdroj: (<http://psychclassics.yorku.ca>. 20. 02. 2022)

¹⁴ Porov. PAŠKOVÁ, L.: *Výkonová motivácia*. Banská Bystrica: Občianske združenie PEDAGÓG, 2008. s. 29.

¹⁵ Porov. LEHENOVÁ, A.: *Pedagogická a školská psychológia*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. 2013. Dostupné: <https://pdf.truni.sk/e-ucebnice/psp/> (27.02.2022).

¹⁶ Porov. NAKONEČNÝ, M.: *Motivace lidského chování*. Praha: Academia. 1996. s. 41.

¹⁷ Porov. MICHANČOVÁ, S.: *Vybrané kapitoly z personálnej a sociálnej výchovy*. Prešov : GTF PU. 2009. s. 11.

Vnútoraná motivácia vychádza z hĺbky našej psychiky¹⁸, vonkajšia motivácia je taká, pri ktorej sú napr. externé odmeny ako zvýšený plat alebo dni dovolenky navyše. Súvisí to s hierarchiou motívov¹⁹. Maslow tvrdil, že pre väčšinu zdravých ľudí a za normálnych okolností, ustupujú potreby zobrazené na vyššej úrovni v čase akútneho nenapĺňania potrieb na nižšej úrovni do úzadia. Napr. keď má človek existenčné problémy, nemá čo jesť a kde bývať, potreba uznania a seberealizácie sa u neho vytráca. Potreby na prvých troch úrovniach sú označované ako nedostatkové potreby, potreby na horných dvoch úrovniach predstavujú potreby rastu.²⁰

Podľa Sedláka sa Maslowova teória zakladá na dvoch významných predpokladoch:²¹

- Človek je motivovaný uspokojovaním neuspokojených potrieb a len neuspokojené potreby môžu ovplyvniť jeho správanie.
- Potreby človeka sú usporiadané hierarchicky podľa dôležitosti. Keď sa uspokojí potreba nižšej úrovne, motivuje človeka potreba vyššej úrovne.

V hrubých rysoch je potrebné spomenúť aj pozitívnu a negatívnu motiváciu. Pozitívna motivácia je hľadanie pozitívnej odmeny, aktivuje sa vtedy, ak chceme niečo získať. Môže ísť o peniaze, titul, partnera,... Negatívna motivácia je vyhnutie sa trestu, pochádza zo strachu, že niečo zlyhá a snažíme sa tomu vyhnúť. Pozitívnu motiváciu vystihuje emócia radosti, negatívnu motiváciu emócia strachu. Obe tieto typy sú pre výchovu a život potrebné.²²

Často sa spájajú s metódou: *Cukor a bič*. Nemyslí sa tým pozitívny či negatívny výsledok správania, ale forma vnímateľných výsledkov prípadnej akcie pre konkrétneho jednotlivca. To sa využíva najmä v pracovnom prostredí, ale isté implikácie zasahujú aj do výchovy detí či iných širších politických sfér. Inak povedané, ide o formu motívov v rámci slávnej taktiky Otta von Bismarcka na udržanie poriadku medzi ľuďmi. Medzi pozitívnu motiváciu tak zaraďujeme všetko, čo dotyčná osoba môže považovať za "odme-

¹⁸ Porov. KONÍČKOVÁ, J.: *Skutočná motivácia prichádza zvnútra*. Dostupné: <https://eduworld.sk/cd/jaroslava-konickova/409/skutocna-motivacia-prichadza-z-vnutra> (27.02.2022).

¹⁹ Porov. PROCHÁZKOVÁ, T.: *Teória motivácie podľa Maslowa*. <https://www.mentem.sk/blog/teoria-motivacie/> (27.02.2022).

²⁰ Porov. ARMSTRONG, M.: *Personální management*. Praha : Grada, 1999. s. 303.

²¹ Porov. SEDLÁK, M.: *Manažment*, 3. Vydanie. Bratislava: Ekonómia, 2007. s. 302.

²² Porov. BELOVIČOVÁ, S.: *Potulky psychológiu: Motivácia*. <https://potulkypsychologiu.sk/motivacia/> (15.02.2022).

nu”. Nemáme však na mysli iba peniaze či inú hmotnú odmenu. Ide taktiež aj o formu vnútorne (interne) vnímaných odmien akou je napríklad morálne uznanie. Negatívna motivácia sa potom týka zväčša toho, čo by sme mohli zaradiť do kategórie “trestov”.

Od motivácie k manipulácii

Tu s motiváciou skončíme. Z doteraz povedaného vyplýva, že ak človek má zažívať vlastný, ale aj sociálny progres, potrebuje sa správne motivovať a zároveň naplňovať svoje ciele. Toto pravidlo platí aj pre duchovný život človeka. Pre veriaceho to znamená smerovať a dosiahnuť večný život. Ak však jeho motívy nie sú dostatočne silné, správne, vnútorné, tak často k dosiahnutiu cieľa nedôjde. Výsledok môže byť fatálny. V občianskom, spoločenskom alebo osobnom rozmere to môže byť až zúfalstvo a strata chuti do života. V kresťanskom rozmere strata večného života. Aby k tomu nedošlo, človek hľadá spôsoby ako sa udržať a tak si stanovuje ciele a k nim sa motivuje. Niekedy požiada o pomoc tzv. motivátorov, manažérov ľudských zdrojov v marketingu, koučov atď. Dnes stretáme takýchto odborníkov v malých i veľkých podnikoch, školách, spoločenstvách a to aj v cirkevných kruhoch atď. Mnohí sa uchýlia k „*Top secret*“ – Tajomstvu – zákona príťažlivosti, kedy pozitívnym „príťahovaním“ si veci z vesmíru, čakajú na zmenu ich života. Niektorí pochopia, že to nejde, že len myslieť na niečo čo chcem nestačí a hľadajú cesty usilovnej práce. Šťastie, ktoré hľadá človek sa dá niekedy dosiahnuť len cez iného človeka alebo v spolupráci s ním. Niektorí sa však uchýľujú k manipulácii. Manipuláciu môžeme vo všeobecnosti charakterizovať ako stratégiu, pri ktorej sa nám niekto snaží podsunúť názor či dokonca postoj bez toho, aby sme si to všimli. Jeho cieľom je nás ovplyvniť tak, aby sme mu vyhovelí. Prečo niekto manipuluje? Pretože vie, že na priamu, otvorenú žiadosť, by pravdepodobne dostal negatívnu reakciu či odmietnutie.²³ Znie to možno neprijateľne, ale s manipuláciou sme sa stretli asi všetci. A to ako deti, dospievajúci, rodičia, authority... manipulácia v sebe skrýva také konanie, ktoré z pravidiel nie je čestné a odohráva sa poza chrbát manipulovaného.

Napriek tomu niektorí sa dokonca k manipulácii priznávajú a nazývajú ju „*motiváciou k cieľu*.“ Dochádza tu k prekrúcaniu pojmov a princípov. Klamstvo sa stáva cieľom. Ten, kto „vlastní továreň na slová a emócie“, pretvára

²³ Porov. MORAVČÍKOVÁ, E.: *Manipulácia a komplex menejcennosti alebo cesta k posilňovaniu sebadôvery*. <https://www.ipaslovakia.sk/clanok/manipulacia-a-komplex-menejcennosti-alebo-cesta-k-posilnovaniu-sebadovey>. (27.02.2022).

hodnoty na predaj podľa módy a trendov. Jedným zo základných kameňov moci, je aj kontrola nad tým, čomu ľudia veria. Nejde iba o náboženskú vieru, ale aj svedomie, postoj, konanie, prakticky o celé ľudské vedomie.²⁴ Tzv. hodnoty bez hodnoty sú chcené len preto, že to niekto „dôležitý“ povedal. V dnešnej spoločnosti sa tak už dlhodobo vyprázdňuje obsah významov pojmov a dáva sa im nový význam, ktorý je pre ucho a svedomie prijateľnejší, no v skutočnosti je to pekný obal, za ktorý kruto zaplatíme. Napríklad interrupcia, umelý potrat, sa nazýva prerušením tehotenstva. Výsledkom je zranená duša, výčitky, pokles demografickej krivky, neudržateľný dôchodkový systém...; zabitie človeka, sa nazýva eutanáziou, ktorá v konečnom dôsledku dehumanizuje človeka; vojna sa nazve špeciálnou vojenskou operáciou; vlastný názor sa stane hoaxom. Zosmiešnenie novinármi sa nazve právom slobody slova atď. Preto nie je divné, že vzniká aj veľa publikácií, ktoré ponúkajú manipulačné prostriedky a schopnosti ako cnosti. Napr. Jachtchenko vo svojej knihe *Najlepšie manipulatívne triky a techniky. Manipulatívna rétorika*, tvrdí nasledovné a tým obhajuje manipuláciu:

„Budme úprimní! Všetci neustále manipulujeme a niečo pred ostatnými predstierame, a preto je logické, že to chceme robiť dokonale! Tu je desať najdôležitejších zručností, ktoré musíte nadobudnúť, aby ste sa presadili v súkromnom aj profesionálnom živote:

1. Presvedčivo vystupujte, hoci netušíte, o čo ide.
2. Očarte vhodným vystupovaním.
3. Rýchlo vzbudte sympatie.
4. Šikovne klamte.
5. Vynúťte si súhlas.
6. Ovládajte otázkami.
7. Víťazte pomocou emócií.
8. Napadnite obsah a odzbrojte intelektuálne.
9. Zaskočte a umlčte osobnými útokmi.
10. Rýchlo ukončite nepríjemnú diskusiu.“²⁵

V konečnom dôsledku, hoci toto tzv. desatoro sa snaží byť kľúčom k úspechu je to manipulácia, ktorá zbavuje manipulovaného slobodnej vôle konať, hoci sa ten domnieva, že koná podľa svojho vlastného uváženia. No

²⁴ Porov. NUTIL, P.: *Média, lži a príliš rýchly mozek*. Praha : Grada Publishing, a. s. 2018. s. 151.

²⁵ JACHTCHENKO, W: *Najlepšie manipulatívne triky a techniky. Manipulatívna rétorika*. Praha : Grada Publishing a.s., 2020. s. 13.

je iba nástrojom pre manipulátora. Manipulovať znamená využívať nevedomosť, neistotu, dobromyseľnosť, naivitu, strach, emócie.²⁶

Ako odhaliť či daný človek nemanipuluje alebo či ja sám nie som manipulátorom? Pomôcť nám môže nasledujúcich 30 znakov manipulátora.²⁷

1. Vzbudzuje u ostatných pocity viny odvolávajúc sa pritom na rodinné vzťahy, priateľstvo, lásku, profesionálnu zodpovednosť.
2. Prenáša zodpovednosť na iných alebo sa zo svojej zodpovednosti snaží vykrútiť.
3. Nevýjadruje jasne a jednoznačne svoje žiadosti, potreby, city a názory.
4. Obyčajne odpovedá neurčito a vyhýbavo.
5. Mení svoje názory, správanie a city podľa situácie alebo osoby, s ktorou je v styku.
6. Svoje žiadosti zakrýva logickými dôvodmi.
7. Dáva druhým najavo, že nesmú nikdy meniť svoj názor, musia byť dokonalí, všetko vedieť a reagovať okamžite.
8. Spochybňuje kvality, schopnosti a osobnosť druhých, nenápadne iných kritizuje a posudzuje, hovorí o nich s dešpektom (opovrhnutím).
9. Necháva svoje odkazy vybavovať inými ľuďmi alebo sa uchýľuje k nepriamemu vyjadreniu.
10. Podnecuje podozrievavosť, rozdeľuje ľudí, aby mohol lepšie vládnuť a je schopný rozvrátiť manželstvo.
11. Dokáže zo seba urobiť obeť, aby ho ostatní ľutovali.
12. Nedbá na žiadosti iných ľudí (i keď tvrdí pravý opak).
13. Využíva morálne zásady druhých na naplnenie vlastných potrieb.
14. Skryto sa vyhráža alebo celkom otvorene vydiera.
15. Netaktne mení tému uprostred rozhovoru.
16. Vyhýba sa pracovným schôdzkam a poradám, uteká z nich.
17. Zameriava sa na neznalosti druhých a snaží sa vyvolať dojem, že „má navrch“.
18. Klame.
19. Hovorí klamstvá, aby sa dozvedel pravdu, prekrúca a interpretuje výroky druhých.
20. Je egocentrický.

²⁶ Porov. NAZARE-AGA, I.: *Nenechte sebou manipulovať*. Praha : Portál, 2014. s. 9.

²⁷ Porov. NAZARE-AGA, I.: *Nenechte sebou manipulovať*. Praha : Portál, 2014. s. 24 – 26.

21. Závídí trebárs aj partnerovi alebo vlastným deťom.
 22. Neznáša kritiku a dokáže popierať celkom zrejmé fakty.
 23. Nedbá na práva, potreby a pranie druhých.
 24. Veľmi často žiada, vydáva pokyny a núti druhých konať na poslednú chvíľu.
 25. Jeho slovný prejav znie logicky a koherentne (súvisle a jednoliato), avšak jeho postoje, činy a spôsob života svedčia o pravom opaku.
 26. Používa lichôtky, aby sa zapáčil, dáva darčeky, alebo nečakane preukazuje drobné služby.
 27. V jeho prítomnosti sa ľudia cítia nepríjemne a neslobodne.
 28. Ide za svojim cieľom veľmi dôsledne, ale na úkor iných.
 29. Nepriamo nás prinúti robiť veci, ktoré by sme pravdepodobne z vlastnej vôle nerobili.
 30. Ľudia, ktorí ho poznajú, o ňom stále hovoria, aj keď nie je prítomný.
- Treba však dodať, že každý sa v niekoľkých týchto znakoch nájde. Odborníci v oblasti manipulácie tvrdia, že ten, kto je v zhode so 14 z 30 znakov, tak s najväčšou pravdepodobnosťou je manipulátor. To potvrdzuje tézu, že každý z nás vo väčšej alebo menšej miere používame manipulačné spôsoby, čo však neznamená, že sme ako to bolo uvedené vyššie patologickými osobnosťami v tejto oblasti.

Prečo sa niekto stane manipulátorom? – vplyv výchovy

Je to vďaka obrannému systému, ktorý si vytvoril od detstva. Ide o mechanizmus, ktorý občas používame všetci. Napríklad niekto ťažké situácie vytesní, niekto ich zosmiešňuje, niekto si zakrýva oči... Manipulátor však používa obranný mechanizmus systematicky a k vlastnému prospechu. Stane sa pre neho automatickým až prirodzeným v komunikácii. Napr. malé dieťa sa naučí citovo vydierať svojich rodičov. Rodičia navodzujú pocit viny u svojich detí... atď. Štatistiky uvádzajú, že v detstve a mladosti sme mohli byť manipulovanými až 300 jedincami. Medzi nimi mohlo byť skutočných manipulátorov 2 – 3 %. Nebezpečenstvo manipulátora spočíva v tom, že je neviditeľný. Zaujímavosťou je, že len alebo až 20 % manipulátorov si uvedomuje, že manipuluje a teší sa zo svojej zvrátenosti a zamieňa ju za inteligenciu.²⁸ Veľká väčšina manipulátorov si svoje konanie neuvedomuje. Je to kvôli tomu, že človek si neuvedomuje vplyv výchovy na seba samom.

Štýly manipulácie teda súvisia s osobnosťou manipulátora a jeho vlastnosťami, ktoré sa formovali výchovou najmä v detstve. Naše správanie je

²⁸ Porov. NAZARE-AGA, I.: *Nenechte sebou manipulovať*. Praha : Portál, 2014. s. 41 – 43.

v mnohom odrazom toho, ako nás vnímali a správali sa k nám najdôležitejší ľudia v našom detstve. Bez ohľadu na to poznáme rôzne typy manipulátorov. Najznámejším delením je Shostromova typológia 9 manipulatívnych osobností:²⁹

1. DIKTÁTOR – k svojmu presadzovaniu využíva predovšetkým vplyv authority, moci. Môžeme to vyjadriť vetou: „Povedal som a hotovo ...!“
2. CHUDÁČIK – tento typ buduje svoju manipuláciu predovšetkým na tom, že sa usiluje pôsobiť ako človek s handicapom, neschopný, poľutovania hodný. Chce, aby ho ostatní utešovali a v pocite ľútosti naplňali jeho požiadavky. „Urobil by som to sám, ale sám vidíš, aké to mám teraz ťažké ...“
3. POČTÁR – je človekom, ktorý sa riadi heslom – niečo za niečo. Koná iba zisťne. Veľmi dobre vie, čo a pre koho v minulosti urobil a využíva to na dosiahnutie svojho cieľa. Jeho heslom je: Keď ja pre teba niečo urobím, očakávam, že tiež niečo urobíš pre mňa. Používa často otázku napr.: „Pamätáš si, ako som ti pomohol s tým projektom?“
4. BREČTAN – tento typ predstiera úplnú závislosť na druhých, chce dosiahnuť, aby sa o neho starali. Inými slovami: „Bez teba to nevládnem ...“
5. „DRSŇÁK“ – manipuluje hrubosťou. Vytvára dojem, že len on jediný má patent na rozum a vie, čo je správne. Agresivitou, útokom či hnevom dotlačí svoju obeť tam, kam chce on. Obeti tvrdí napr. „Toto by nevládol iba totálny blbec!“
6. OBETAVEC - vydiera plačom a obviňovaním okolia, že je voči nemu necitlivé, nevďačné a pritom on všetkým naokolo pomáha. Používa vety ako: „Urobím to všetko sama, aj keď nad tým strávim celú noc a zase sa nevydím ... a nikto to aj tak neocení.“
7. POSLEDNÝ SPRAVODLIVÝ – tento typ, svoju obeť kritizuje a snaží sa v nej vyvolať pocity viny. „Keby si to skutočne chcel, tak to urobíš.“
8. OPATROVATEĽ - tento typ vyzerá byť veľmi dobroprajný a aj môže byť. Ibaže si myslí, že iba on sám vie, čo je najlepšie. Stará sa a ochraňuje aj bez toho, aby ho o to požiadali. Často sa napríklad vyskytuje

²⁹ Porov. MORAVČÍKOVÁ, E.: *Manipulácia a komplex menejcennosti alebo cesta k posilňovaniu sebadôvery*. <https://www.ipaslovakia.sk/clanok/manipulacia-a-komplex-menejcennosti-alebo-cesta-k-posilnovaniu-sebadovey>. (27.02.2022).

u rodičov, ktorí chcú pre svoje deti to najlepšie. „My ti to hovoríme len preto, že ťa máme radi ...“

9. MAFIÁN - používa rovnakú metódu ako diktátor, ale pridáva k tomu akýsi príslub ochrany. V opačnom prípade koná pomstu. „Urob to a ja poviem, že si na to zabudol ...“

Niektorí psychiatri považujú manipulátorov za patologické osobnosti, ktoré sú označované ako narcistické osobnosti. Títo jedinci sa snažia svojim obetiam doslova „vymyť mozog“. Keďže sa to najčastejšie deje v rodinách, pre jeho rodinu sa takého správanie stane prirodzené. Manipulátor sa však neuspokojí s rodinou a preto pokračuje vo svojej manipulácii v práci, v kolektíve, medzi priateľmi atď.³⁰

Samozrejme s manipuláciou sa stretáme aj v širšom sociálnom prostredí, ako je škola, práca, politika atď. Vo všetkých prípadoch sa využíva komunikácia. Najväčším manipulátorom v masovom rozmere sú média, ktoré komunikujú ako autorita a tým zasahujú jednotlivca i spoločnosť. My sa na tomto mieste budeme venovať len manipulácii v rodine.

Dieťa ako manipulátor

Z predstavených typov manipulátorov a znakov manipulátora vidíme, že v našich rodinách sa formy alebo minimálne náznaky manipulácie objavujú. Často je tam prítomné klamstvo, citové vydieranie, navodenie viny atď. Demonstrujeme to na klasickom prípade: mama povie synovi, aby vypol hru. On sa ohradí, že sa stará len o jeho sestru a on dostáva len príkazy. „Ona môže všetko a ja nič!“ Mama sa tak cíti previnilo a odíde, syn sa spokojne ďalej hrá. Alebo za matkou príde dcéra a vraví: „Maminka, ak mi dovoľíš ísť večer von, tak zajtra všetko poupratujem.“ Mama jej dovoľí, no dcéra na ďalší deň nechce o svojich sľuboch ani počuť. Treba však rozlišovať u maličkých detí a bábätiak. Tie neplačú, lebo by odhadli, že plač je dobrým prostriedkom manipulácie. Jednoducho ešte nemajú na to vyvinuté kognitívne schopnosti. Plačú, aby boli naplnené ich potreby. Plač je ich formou komunikácie. Väčšie deti, v predtinedžerskom a tinedžerskom veku, ako to bolo ukázané na príklade, už majú kognitívne schopnosti k dosahovaniu svojich potrieb a sú majstrami v tom, ako vyvolať v rodičoch zlý a neprijemný pocit. Dospelí si však musia uvedomiť, že pre dieťa je veľmi prirodzené niečo chcieť a urobiť všetko pre to, aby to dostalo. Na druhej strane, pre rodiča je zase normálne byť unavený a frustrovaný a podľahnúť týmto pocitom. Pre dieťa je úplne prirodzené pokúšať sa dosiahnuť niečo, na čom mu záleží, resp.

³⁰ Porov. NAZARE-AGA, I.: *Manipulatíni rodiče*. Praha : Portál, 2016, s. 21.

vyhnúť sa niečomu takým spôsobom, ktorý je jasnou manipuláciou. Takto si precvičuje svoj vplyv vo svete, ktorý riadia dospelí. Teda aj to je cesta výchovy, ktorou všetci prechádzame. Preto by rodičia nemali detskému vplyvu podľahnúť, ale mali by si uvedomiť, že je to vývojovo prirodzené. Úloha dieťaťa je stanovovať požiadavky a pokúšať sa o to, aby ich rodič naplnil. Úloha rodiča je nenechať sa zmanipulovať ničím, čo je v rozpore s jeho pravidlami, myslením a hodnotami. Ak sa nechá rodič zmanipulovať, dieťa to bude robiť naďalej, lebo sa mu to dovoľí. Dieťaťu sa ukazuje, že takéto správanie je efektívne. Rodičia ho naučili, že klamstvo, scény, krik, nerozprávanie, hra na obeť jednoducho funguje. Dieťa síce chvíľkovo dosiahne spokojnosť a aj rodič môže byť v akomsi pokoji, ale v konečnom dôsledku je to len krátkodobé uspokojenie. Preto je dôležité, aby rodičia dávali svojim deťom jasné a pevné hranice, ktoré neprekročia. Hranice a obmedzenia majú význam pre budúcnosť, preto musia rodičia stáť za svojimi hranicami a to ruka v ruku so záujmom o svoje deti: vypočuť ich, venovať im pozornosť, ukázať im, že im na nich záleží. Cez empatiu k ich požiadavkám a túžbam ich naučia komunikovať efektívne, otvorene a úprimne. Tým, že ich prevedú cez dobre premyslené a efektívne stanovené princípy, pomôžu im v konečnom dôsledku viac, ako tým, že sa starajú o ich spokojnosť. Popri tom sa aj rodič učí zvládať svoje vlastné emócie. Ak rodič dieťaťu ustúpi, lebo potrebuje aby dieťa bolo šťastné, naučí ho, že manipulácia je efektívna metóda a ono sa na nej stane závislým. Rodič sa tak tiež učí tolerovať smútok, nespokojnosť a frustráciu svojich detí, aby sa to mohli naučiť aj ony. Tým, ževidia, ako si rodič vie zachovať pokoj, aj ony budú mať svoj život pod kontrolou a budú vedieť ako svoje požiadavky komunikovať efektívnejšie. Deti prostredníctvom svojho správania žiadajú o to, aby ich rodičia viedli, aby im jasne stanovili hranice. Hoci to nevyjadria, potrebujú pocit, že sa môžu o rodiča oprieť.³¹

Rodič manipulátor

Autorka Issabele Nazare-Aga popisuje ako rodičia manipulujú svoje deti. Ide však o patologických manipulátorov. Prvým znakom takýchto rodičov je to, že rodič útočí na samotné základy sebaúcty svojich detí. Niektoré z detí môže zvýhodňovať, niektorému naopak môže dávať pociťovať odmietnutie. Takíto rodič sa správa napríklad aj takto: obviňuje svoje dieťa z problémov

³¹ Porov. MATEJOVÁ, M.: *Manipulujú vás deti? Ak budete mať pri výchove pevné hranice, všetko pôjde ľahšie*. <https://eduworld.sk/cd/martina-matejova/4471/manipuluju-vas-deti-ak-budete-mat-pri-vychove-pevne-hranice-vsetko-pojde-lahsie>. (11.06.2022).

ostatných členov rodiny, pripomína minulé chyby, hovorí dieťaťu, že nie je dobrým členom rodiny, pripomína dieťaťu, čo pre neho urobil, a obviňuje ho z jeho pocitov.

Druhým znakom je nedostatok empatie voči vlastným deťom. Zraňujúce je to preto, že pre iných má tejto empatie dostatok. Takýto rodič sa na verejnosti dokáže kontrolovať, kým v súkromí, v rodine je arogantný, bezcitný.³² Manipulatívni rodičia využívajú aj výbuch emócií proti vlastným deťom, väčšinou negatívnych. Jednoducho využívajú pravidlo, že kričiacemu človeku, iní ustúpia.³³ Nedostatok alebo devalvácia emócií a pocitov je zákeraná taktika manipulácie. Tínedžeri, ktorí zažili vo svojich rodičoch pocity frustrácie, hlásia, že ich manipulatívni rodičia ukončia svoje vety, prerušia ich a správajú sa, akoby vedeli, čo si dieťa myslí alebo čo cíti. Dieťaťu nedajú ani len šancu sa vyjadriť. Preto je dôležité aby rodič, ktorý cíti voči dieťaťu hnev, bolesť, sklamanie a pod. bol trpezlivý a tieto svoje pocity interpretoval ako mechanizmus sebaobrany, a nie ako útok. Pretože pre dospievajúcich, ktorí ešte len začínajú formovať svoju osobnosť, môžu byť pocity devalvácie rodičov zničujúce. Poškodzuje sa tým vzťah rodiča a dieťaťa nastolením emočnej hierarchie (pocity rodiča sú dôležitejšie ako pocity dieťaťa) a poškodzuje zmysel pre individualitu dieťaťa (tým, že jeho pocity sú skutočné, osobné a dôležité).

Ďalším znakom býva ľahostajnosť voči chorobám dieťaťa. Naopak ak sa jedná o neho, dokáže preháňať v starostlivosti. Taktiež často pripomína ako je unavený. Taktiež rodič – manipulátor, sa môže „priživovať“ na úkor svojich detí. Využíva ich pre svoje narcistické potreby.³⁴

Z popísaného vyplýva, že deti manipulatívnych rodičov majú sťažený vstup do života. Je to z vážnych dôvodov a to z nedostatku interakcie s citlivým a milujúcim rodičom ako aj kvôli tomu, že samé seba vnímajú pokrivene. Skreslený obraz o sebe majú „vďaka“ rodičovi – manipulátorovi. Dieťa samo seba vidí ako nedostatočné, neuspokojivé, nezaujímavé, nevydarené...

³² Porov. NAZARE-AGA, I.: *Manipulatívni rodiče*. Praha : Portál, 2016, s. 10 – 13.

³³ Porov. JACHTCHENKO, W: *Najlepšie manipulatívne triky a techniky. Manipulatívna rétorika*. Praha : Grada Publishing a.s., 2020. s. 52.

³⁴ Porov. MATEJOVÁ, M.: *Manipulujú vás deti? Ak budete mať pri výchove pevné hranice, všetko pôjde ľahšie*. <https://eduworld.sk/cd/martina-matejova/4471/manipuluju-vas-deti-ak-budete-mat-pri-vychove-pevne-hranice-vsetko-pojde-lahsie>. (11.06.2022).

Záver

Z ponúknutého príspevku vyplýva, že komunikácia je súčasťou ľudského konania a bytia. Človek sa učí komunikovať a komunikuje, čím naplňuje aj definíciu spoločenskej bytosti. Zároveň tak robí aj preto, aby dosiahol svoje ciele. Tie ho motivujú, ale zároveň ho môžu vábiť k manipulácii. Taktiež samotný spôsob komunikácie môže vyznievať motivačne alebo manipulačne. Niekedy je veľmi náročné hneď rozlíšiť zdravú komunikáciu a motiváciu od manipulácie. Príspevok potvrdil, že táto náročnosť vyplýva z faktu, že mnohí z nás žijeme v akejsi slepote, ktorú zapríčiňuje naše prirodzené prostredie. Inými slovami povedané, to čo je pre mňa prirodzené, sa stalo neviditeľným. Najprirodzenejším prostredím je rodina. Preto sa tento príspevok zameria na typy manipulátor, ktorých môžeme v rodinách stretnúť. Pozitívnym poznatkom tohto príspevku je, že v priamom slova zmysle v našich rodinách niet veľa manipulátorov. Negatívom, je však fakt, že manipulačné techniky sa v našich domácnostiach využívajú a to niekedy vedome alebo ešte častejšie nevedome. Je preto veľmi prospešné aj pomocou tohto príspevku hľadať zdravý spôsob komunikácie pre výchovu, ktorý nebude založený na manipulačných technikách či sklonoch. Pretože tie môžu vychovávať egocentrických jedincov s rôznymi tvármi.

BIBLIOGRAFIA

- ARMSTRONG, M.: *Personální management*. Praha : Grada, 1999. 963 s. ISBN 80-7169-614-5.
- BELOVIČOVÁ, S.: *Potulky psychologiou: Motivácia*. <https://potulkypsychologiou.sk/motivacia/> (15.02.2022).
- HARDY, M. a kol. (Eds.): *Sociálna patológia rodiny*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety. 2011. 365 s. ISBN 978-80-8132-000-2.
- HITKA, M.: *Model analýzy motivácie zamestnancov vo výrobných podnikoch*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2009. 150 s. ISBN 978-80-228-1998-5.
- JACHTCHENKO, W: *Najlepšie manipulatívne triky a techniky. Manipulatívna rétorika*. Praha : Grada Publishing a.s., 2020. 207 s. ISBN 978-80-271-2900-3.
- KONÍČKOVÁ, J.: *Skutočná motivácia prichádza zvnútra*. <https://eduworld.sk/cd/jaroslava-konickova/409/skutočna-motivácia-prichádza-z-vnutra> (27.02.2022).
- KRAUS, B. – POLÁČKOVÁ, V.: *Človek, prostredie, výchova*. Brno : Edice pedagogické literatury. 2001. 199 s. ISBN 80-731-5004-2.
- LEHENOVÁ, A.: *Pedagogická a školská psychológia*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. 2013. ISBN 978-80-8082-610-9. Dostupné: <https://pdf.truni.sk/e-ucebnice/psp/> (27.02.2022).
- MATEJOVÁ, M.: *Manipulujú vás deti? Ak budete mať pri výchove pevné hranice, všetko pôjde ľahšie*. <https://eduworld.sk/cd/martina-matejova/4471/manipuluju-vas-deti-ak-budete-mat-pri-vychove-pevne-hranice-vsetko-pojde-lahsie>. (11.06.2022).

- MICHANČOVÁ, S.: *Vybrané kapitoly z personálnej a sociálnej výchovy*. Prešov : GTF PU, 2009. 74 s. ISBN 978-80-555-0115-4.
- MORAVČÍKOVÁ, E.: *Manipulácia a komplex menejcennosti alebo cesta k posilňovaniu sebadôvery*. <https://www.ipaslovakia.sk/clanok/manipulacia-a-komplex-menejcennosti-alebo-cesta-k-posilnovaniu-sebadovery>. (27.02.2022).
- Motivácia. <https://islovník.sk/synonyma/popud-906>. (20.02.2022).
- NAKONEČNÝ, M.: *Motivace lidského chování*. Praha : Academia, 1996. 270 s. ISBN 80-200-0592-7.
- NAZARE-AGA, I.: *Manipulatíni rodiče*. Praha : Portál, 2016. 216 s. ISBN 978-80-262-1018-4.
- NAZARE-AGA, I.: *Nenechte sebou manipulovat*. Praha : Portál, 2014. 261 s. ISBN 978-80-262-0652-1.
- NUTIL, P.: *Média, lži a příliš rychlý mozek*. Praha : Grada Publishing, a.s. 2018. 192 s. ISBN 978-80-271-0716-2.
- ORVIN, G. H.: *Dospívání – Kniha pro rodiče*. Praha : GRADA Publishing, 2001. 180 s. ISBN 80-247-0124-3.
- PÁLENÍK, L.: Motivácia k úspešnému výkonu, sociálnej moci a afiliácii. In: KOLLÁRIK, T. a kol: *Sociálna psychológia*. Bratislava : Univerzita Komenského. 2008. 548 s. ISBN 978-80-223-2479-3.
- PAŠKOVÁ, L.: *Výkonová motivácia*. Banská Bystrica: Občianske združenie PEDAGÓG, 2008. 93 s. ISBN 978-80-8083-623-8.
- PROCHÁZKOVÁ, T.: *Teória motivácie podľa Maslowa*. <https://www.mentem.sk/blog/teoria-motivacie/> (27.02.2022).
- SOBOTKOVÁ, I.: *Psychologie rodiny*. Praha : Portál, 2001. 219 s. ISBN 80-736-7250-2.
- SEDLÁK, M.: *Manažment*, 3. Vydanie. Bratislava: Ekonómia, 2007. 364 s. ISBN 978-80-8078-133-0.
- TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : GTF PU, 2018. 206 s. ISBN 978-80-555-1998-2.
- TURECKIOVÁ, M.: *Řízení a rozvoj lidí ve firmách*. Praha: Grada Publishing. 2004. 172 s. ISBN 80-247-0405-6.
- ZELINA, M.: *Aktivizácia a motivácia žiakov na vyučovaní*. Banská Bystrica : Metodické centrum, 2002. 78 s. ISBN 80-8041-414-9.

Ontogenéza hudobného vývinu žiakov mladšieho školského veku v kontexte hudobnej edukácie

Jana Tirpáková

Abstract: Musical development is possible for all children with normal anatomical-physiological preconditions and with a normal course of mental development. It is a natural phenomenon, which is given by the evolving properties of the nervous system, while it is conditioned by the active relationship of the individual to music. With the right pedagogical action, it is possible to manage and accelerate it.

Key words: Musical development. Music education. External and internal factors of music. Musical activities.

Učiteľ hudobnej výchovy na základnej škole musí okrem iného poznať aj zákonitosti hudobného a psychického vývoja detí mladšieho školského veku v jednotlivých etapách ich života. Vývinové etapy sú špecifické z hľadiska úrovne pozornosti ako psychickej podmienky rozvoja poznávacích schopností. Hudobný vývoj chápeme ako proces utvárania pomerne stálych a nezvratných zmien v psychických štruktúrach a funkciách jedinca. Procesy vnímania a spracovávania hudobných informácií súvisia s individuálnymi zvláštnosťami dieťaťa, s komunikáciou s hudobným prostredím, čo závisí od spôsobu vnímania a typu inteligencie. Je to postup od jednoduchých hudobných procesov k stále presnejšiemu a hlbšiemu spracovaniu hudby v psychike. Prejavuje sa dokonalejším hudobným vnímaním, poznávaním a prežívaním hudby, ale aj dokonalejšími hudobnými výkonmi. *Hudební psychologie pro učitele*¹ predstavuje niektoré charakteristické rysy a zákonitosti hudobného vývoja ľudského jedinca:

Dieťa sa rodí s potencionálnymi predpokladmi hudobných schopností, ktoré sa dajú ďalej rozvíjať.

Hudobný vývoj je možný pre všetky deti s normálnymi anatomicko-fyziologickými predpokladmi a s normálnym priebehom duševného vývoja. Je to zákonitý jav, ktorý je daný rozvíjajúcimi sa vlastnosťami nervového

¹ SEDLÁK, F.: *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. s. 219.

systému, pričom je podmienený aktívnym vzťahom jedinca k hudbe. Správnym pedagogickým pôsobením je možné ho riadiť a urýchľovať.

Identifikácia zložiek hudobnosti žiakov, ich hudobného prežívania je vždy aktuálnym zachytením momentálneho stavu, ktorého súčasťou sú neustále premeny.

Hudobný vývoj je neoddeliteľnou zložkou ľudskej osobnosti. Nechápeme ho iba ako rozvoj sluchového a motorického analyzátora, alebo ako rozvoj špeciálnych hudobných schopností, ale spájame ho s ostatnými vlastnosťami a vývojovými zmenami človeka.

Podmienkou hudobného vývoja je zrenie nervových štruktúr. Je závislé na genetických faktoroch, na učení a na prostredí. V každom vývojovom období sú potenciálne možnosti pre vznik a rozvoj určitých hudobných schopností. Hnacou silou sú dynamizujúce faktory ľudskej osobnosti, motivačnými podnetmi, potrebami, záujmami jedinca, cieľmi, ktoré si kladie a možnosťami ich uskutočnenia. Dynamizujúce faktory udržuujú objekt v aktivite. Preto je dôležitou pedagogickou požiadavkou priťažlivými edukačnými situáciami podnecovať u detí záujem o hudobné činnosti a motivovať ich k ďalším hudobným výkonom.

Jednou z najdôležitejších úloh predmetu hudobná výchova na 1. stupni je zabezpečovanie postupného a kvalitného rozvoja hudobnosti jedinca, pričom pod pojmom hudobnosť chápeme integráciu hudobných schopností, ktoré umožňujú hudobné činnosti a základné vzťahy človeka k hudbe.² Je determinovaná *vnútornými činiteľmi* – biologickými javmi (vrodené a zdedené dispozície) a *vonkajšími činiteľmi* – sociálno-psychologickými javmi (prejavujú sa v podobe hudobných schopností, vo vlastných hudobných aktivitách, v záujmoch a všestranných hudobných prejavoch).

Vnútorné činitele hudobnosti nazývame aj vlohy – teda biologický, hmotný základ hudobných schopností. Vytvárajú však len predpoklady pre hudobno-vývojový proces, ktorého kvalita je závislá od stavby hlasového orgánu a sluchového analyzátora. Samotné hudobné vlohy nepredurčujú hudobný vývin jedinca, pretože pokiaľ sa nebudú aktivizovať v hudobných činnostiach, ich kvalita začne postupom času upadať. Súhrn kvalitných hudobných vlôh a komplex hudobných schopností, ktoré umožňujú hudbu vnímať a prakticky realizovať, tvorí *hudobné nadanie*. Hudobné nadanie môžeme vnímať ako všeobecné (súhrn kvalitných vlôh a hudobných schopností) a špeciálne hudobné nadanie (technický typ, spevácky typ, pedagogický typ, dirigentský typ, skladateľský typ, improvizátorský typ). Podľa

² SEDLÁK, F.: *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. s. 221

stupňa kvality hudobných činností sa hudobné nadanie rozlišuje ako: nižšie hudobné nadanie (hudobné schopnosti sú menej rozvinuté ako u ostatnej populácie), modálne hudobné nadanie (komplex niektorých hudobných schopností), vyššie hudobné nadanie – talent (komplex kvalitných vlôh a hudobných schopností, prostredníctvom ktorých jedinec dosahuje nadpriemerné výsledky v oblasti hudby) a genialita (najvyšší a úplne ojedinelý stupeň nadania, prejavuje sa novosťou a originalitou interpretačných a tvorivých výkonov).

Vonkajšie činitele hudobnosti predstavujú vo vnútri hudobnosti sociálno-psychologický jav. Utváranie hudobných schopností je závislé aj na vplyve prostredia a na hudobných schopnostiach jedinca. Aj prostredie, ktoré jedinca obklopuje, ovplyvňuje jeho hudobnosť ako vlastnosť. Ide o tieto typy prostredia: rodinné, mediálne a prostredie vzdelávacích inštitúcií. Hudobné schopnosti sa logicky prejavujú len v konkrétnych hudobných aktivitách. Táto vlastnosť osobnosti sa utvára postupne, od jednoduchých schopností k zložitejším.³ Ich utváranie súvisí s vekom jedinca, so stavom jeho fyziologického a psychického vývoja ich klasifikuje ako:

- Sluchovo-percepčné schopnosti
- Sluchovo-pohybové (motorické) schopnosti
- Analyticko-syntetické schopnosti
- Rytmické cítenie
- Tónálne cítenie
- Harmonické cítenie
- Hudobná pamäť
- Hudobná predstavivosť
- Hudobno-intelektové schopnosti
- Hudobné myslenie
- Estetické vnímanie a hodnotenie
- Hudobno-tvorivé schopnosti⁴

V priebehu vývinu dieťaťa (možno aj v období pred jeho narodením) môže dôjsť k obmedzeniu pôsobenia hudby – vznikajú poruchy hudobných schopností – k amúzii. Môže ísť o senzorickú (impresívnu) amúziu (porucha hudobného vnímania, jedinec má čiastočne alebo úplne obmedzenú schopnosť vnímať a rozlišovať hudobné tóny alebo melódie) alebo o motorickú (expresívnu) amúziu (jedinec disponuje normálnou funkciou sluchu,

³ BALCÁROVÁ, B.: *Integratívna hudobná výchova v predprimárnej a primárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010, s. 98.

⁴ SEDLÁK, F.: *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. s. 121.

hudobného vnímania, funguje u neho hudobné vnímanie a predstavivosť, predsa nie je schopný jednotlivé tóny alebo melódie správne zahrať alebo zaspievať).⁵

Ako sme už uviedli, hudobný vývoj sa považuje za súčasť celkového psychického vývoja jedinca, v rámci ktorého vnímame niektoré kvalitatívne odlišné etapy a obdobia zrýchleného vývoja. Prvá etapa nastáva po 3. roku života dieťaťa, kedy sa rozvíja sluchový analyzátor. Dieťa si už osvojilo reč, nadobudlo určitú slovnú zásobu a pokúša sa o spevácku imitáciu piesní zo svojho okolia. V 6. a 7. roku dieťaťa sluchový a pohybový analyzátor vyzrieva, zvyšuje sa rozlišovacia schopnosť výšky tónu. V tomto období nastupuje do školy a jeho hudobný vývoj je ovplyvňovaný systematickou hudobnou výchovou. V 11. a 12. roku nastáva veľmi výrazné obdobie, aj na základe pohlavného dospievania. Vplyvom biologických a psychických zmien sa aj emocionalita dieťaťa prehlbuje a s ňou aj jeho celkový vzťah k hudbe. Rozvíja sa hudobná tvorivosť a túžba po sebarealizácii. V súčasnosti sa za určitú etapu hudobného vývoja dieťaťa považuje aj prenatálne obdobie. Sluch ľudského plodu je úplne funkčný už na prelome druhého a tretieho trimestra. Dieťa dokáže vnímať aj zvuky z vonkajšieho okolia, ktoré si ukladá do formujúcej si pamäte. Dieťa po narodení preferuje zvuky, ktoré už pozná – hlas matky, jej spev, obľúbená hudba a pod. Na tieto tóny a zvuky obyčajne reaguje tak, že sa upokojí a započúva sa.⁶

Periodizácia hudobného vývoja ľudského jedinca sa môže uskutočniť na základe psychologických a pedagogických požiadaviek. Hudobnú ontogénu teda členíme na tieto etapy:

- *Predškolský vek* (od narodenia do 6. roku), pričom ho ešte delíme na *obdobie nemluvňata a batolaťa* (od narodenia do 3. roku) a *obdobie návštevy materskej školy* (od 4. do 6. roku) .
- *Mladší školský vek*, predpubescencia (od 6. do 11. roku)
- *Stredný školský vek*, pubescencia (od 12. do 15. roku)
- *Starší školský vek*, postpubescencia (od 15. do 20. až 22. roku).

Toto rozdelenie je len orientačné, nakoľko individuálne rozdiely sú v niekedy dosť veľké. V rámci orientácie našej práce svoju pozornosť zameriame na obdobie mladšieho školského veku.

⁵ BALCÁROVÁ, B.: *Integratívna hudobná výchova v predprimárnej a primárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010, s. 100.

⁶ VÁŇOVÁ, H. – SKOPAL, J.: *Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 46.

Mladší školský vek (od 6 – do 11 rokov)

Je to obdobie povinnej školskej dochádzky, ktorá môže byť súbežne spojená s návštevou základných umeleckých škôl. Vstup dieťaťa do školy je dôležitým medzníkom v jeho biopsychickom a sociálnom vývoji. Vplyvom sústavnej hudobnej výchovy, ktorá má vplyv na rozvoj všetkých analyzátorov a predovšetkým prostredníctvom súboru hudobných činností, získame u žiakov všestranný hudobný rozvoj. Ide teda o dôležitý medzník i v jeho hudobnom rozvoji. Toto obdobie je charakteristické bohatstvom skrytých možností rozvoja, ktoré je potrebné včas a v každom smere podporovať.⁷ Hudobno-výchovný proces má systematicky vplývať na celostný a vyvážený rozvoj osobnosti: na oblasť *kognitívnu* (rozvoj poznávacích procesov), oblasť *afektívnu* (rozvoj citov, vôľ, postojov) a oblasť *psychomotorickú* (rozvoj pohybových a zmyslovo-pohybových schopností). Pedagóg má hlavne vytvoriť správne spevacké návyky u všetkých žiakov, rozospievať celý kolektív v triede, vytvoriť schopnosť sústredeného počúvania primeraných hudobných skladieb, hudbou kultivovať telesné pohyby a rozvíjať motoriku potrebnú k hre na hudobný nástroj. Tieto úlohy sa na prvý pohľad zdajú byť náročné, avšak ak bola v predškolskom veku kvalitná hudobná výchova, sú ľahko splniteľné.

Hudobné schopnosti sa vyvíjajú na základe dostatku kvalitných hudobných podnetov. Proces ich vývinu je postupný. *Sluchovo-percepčné schopnosti* zabezpečujú rozlišovanie vlastností tónov a orientáciu v tónovom priestore. Sluchový analyzátor je schopný rozlišovať výšku, silu, farbu a dĺžku tónov, avšak žiak svoju sluchovú pozornosť orientuje aj na hudobný útvar ako celok. Z neho je schopný postrehnúť stúpajúci či klesajúci pohyb melódie. Nevníma však vlastnosti tónov ako izolované prvky. Utváranie sluchovo-percepčných schopností sa deje v procese aktívnych receptívnych aj reprodukčných hudobných činností. Chápať jednotlivé vzájomné vzťahy v hudobnom útvare dieťaťa pomáha predovšetkým kontrast (tempových, dynamických, výškových alebo metrických prvkov – pomalý – rýchly – vysoký – nízky...). Osemročné deti dokážu rozlišovať výšku tónov nad oktavu, pri menšom intervale táto schopnosť klesá. Preto je potrebné postupovať od intervalov väčších po menšie.⁸

Pod pojmom *rytmické schopnosti* rozumieme schopnosti vnímať, prežívať a reprodukovať rytmickú aj metrickú stránku hudby. Metrickú pulzáciu

7 SCHNEIDEROVÁ, M.: *Hudba – hra – deti*. Prešov : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2001, s. 93.

8 BALCÁROVÁ, B.: *Integratívna hudobná výchova v predprimárnej a primárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010, s. 126.

deti najprv vnímajú iba v spojení s motorikou, teda rytmus piesne musí byť takmer identický s metrom (pochodová pieseň). Pochod deti vyjadrujú prirodzene. Zmysel pre rytmus aj metrum by sa mal utvárať paralelne prostredníctvom spevu a pohybových prostriedkov rytmizácie (rytmické hudobné nástroje, hra na tele...). Spočiatku sa využíva takzvaná synchrónna rytmizácia hudobného útvaru (riekanky, piesne...), keď je spev na text spojený s pohybom, ktorý je v zhode s artikulárnym orgánom.

Rozvoj *tonálneho cítenia* závisí taktiež od miery hudobných aktivít. Táto hudobná schopnosť má súvis s hudobnou pamäťou a utvára sa už pred ôsmym rokom života dieťaťa. Nerozvinuté tonálne cítenie sa už v 1. ročníku prejavuje neschopnosťou spievať pieseň v predpísanej tónine spolu s kolektívom. Niektoré deti spievajú aj v kolektíve vo vlastnej hlasovej polohe, a v inej tónine nie sú schopné túto polohu opustiť, výsledkom čoho je falošný spev. Dôležitou pomôckou pri vyučovaní je preto pri hlasovej rozcvičke jednotlivé modely transponovať a používať sprievod hudobného nástroja ako oporu. Nie je dobré zotrvať len v durových tóninách, naopak, spievať prirodzene aj v tóninách molových, pretože žiaci majú túto schopnosť už v 6. roku života.⁹

Harmonické cítenie sa vymedzuje ako schopnosť rozlišovať konsonanciu a disonanciu, aj ako schopnosť vnímať jednu alebo aj viac melódií a paralelne spievať inú melódiu.¹⁰ Pedagógovia by mali už od prvého ročníka zavádzať do hlasových rozcvičiek elementárne dvojhlasné modely. Vlastný dvojhlas sa realizuje až v treťom ročníku. Pôvodná náhodná *pozornosť*, ktorá bola v predškolskom veku vyvolaná vhodnou hudobnou motiváciou, sa mení na pozornosť úmyselnú, ktorá umožní žiakovi aktívne počúvanie už aj náročnejšej hudby. Vytvárajú sa aj predpoklady k základným operáciám s *hudobnými predstavami*, ktoré sú potrebné nielen k aktívnemu vnímaniu hudobných skladieb, ale aj k vokálnej intonácii. V tomto období rastie i kapacita a funkcia *hudobnej pamäte*. Už u 6-ročného dieťaťa hudobná pamäť celkom dobre funguje, je schopné zapamätať si jednoduchý nápev, reprodukovať neznámu melódiu a rozpamätať sa na v minulosti vnímané hudobné útvary. Dôležité je poznamenať, že *zážitky* z hudby z tohto obdobia zostávajú na celý život. Za predpokladu správneho vedenia pedagógom dochádza v tomto období k veľkému vývoju v *detskom hlase*. Systematická spevácka výchova vedie k zväčšovaniu hlasového rozsahu, pričom obmedzený hlasový rozsah je pre-

⁹ BALCÁROVÁ, B. *Integratívna hudobná výchova v predprimárnej a primárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010, s. 129.

¹⁰ SEDLÁK, F.: *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha : SPN, 1990. s. 131.

dovšetkým výsledkom malých speváckych skúseností žiakov.¹¹ Priemer, ktorý je závislý od vzťahu k veku dieťaťa, uvádza tieto parametre:

1. vstup dieťaťa na základnú školu – d₁ – a₁
2. v 2. ročníku – c₁ – b₁
3. v 3. ročníku – h – c₁ – b₁, c₂
4. vo 4. ročníku – h – c₂, c_{is2}

Na primárnom stupni vzdelávania sa plynule posilňujú vrodené a prirodzené predpoklady detí (ich sklon k hravosti, spontánnosti, schopnosť celostného vnímania obrazov okolitého sveta). Východiskom má byť vždy samotná hudba a hudobné aktivity žiakov. K hudobnému poznávaniu sa dospieva realizovaním komplexne chápaných hudobných činností, ktoré sú rozšírené o hudobno-dramatické činnosti. Tie majú integrujúci charakter, spájajú činnosti hudobné, literárne, dramatické, etické, výtvarné a telesné. Deje sa to na báze zážitkového učenia. Hudobné činnosti umožňujú žiakom spájať hudbu so slovom, pohybom, hrou na detských hudobných nástrojoch. Tvoria základ pre vytváranie všeobecných hudobných schopností. Hudobné činnosti sú vlastnou podstatou obsahu predmetu hudobná výchova a sami vytvárajú jej integritu. V prvých ročníkoch primárneho vzdelávania majú prevahu vokálno-intonačné, hudobno-pohybové, inštrumentálne, perцепčné a hudobno-dramatické činnosti. Každá hudobná činnosť musí byť zmysluplná zameraná na stimuláciu najschopnejších žiakov, na povzbudzovanie menej nadaných a podporovanie najslabších žiakov.

Vokálno-intonačné činnosti predstavujú dominantu z predmetu hudobná výchova, a aj keď v danú vyučovaciu hodinu dominuje iná činnosť, spev by sa mal aplikovať do každej vyučovacej hodiny, pretože je to najprírodzenejší spôsob ľudského prejavu. Vokálne činnosti dávajú možnosť integrácie, napríklad v spojení s inými činnosťami. Cieľom je rozvíjať základné spevácke zručnosti. Rytmicke presne, čisto a v adekvátnej nálade spievať detské a ľudové piesne.

Inštrumentálne činnosti sa do praxe aplikujú predovšetkým hrou na detských hudobných nástrojoch. Tieto činnosti by pre deti rovnako nemali byť cudzie, pretože sa s nimi stretávajú už v materských školách, kedy sa často strieda hra na telo s hrou na prevažne detských rytmických hudobných nástrojoch. Inštrumentálne činnosti sa dajú integrovať jednak s vokálnymi činnosťami (elementárna improvizácia k piesni, vlastné komponovanie...), ale aj s hudobno-dramatickými činnosťami (vytváranie rôznych hudobno-dramatických situácií).

¹¹ VÁŇOVÁ, H.: *Hudební tvořivost žáku mladšího školního věku*. Praha: Editio supraphon, 1989, s. 74.

Receptívna hudobná výchova sa prejavuje už v materskej škole, kedy žiaci spoznávajú hudbu ako druh umenia predovšetkým cez prizmu ľudovej a umelej hudobnej tvorby (riekanky, vyčítanky, piesne...). Takýmto spôsobom sa cvičí počúvanie a vnímanie, a aj táto hudobná činnosť prirodzene a plynule prechádza aj do hudobnej edukácie v základnej škole. Deťmi veľmi obľúbenou hudobnou činnosťou je *hudobno-pohybová výchova*, predovšetkým pre jej spojitosť s rytmickým výcvikom a následne tancom. Disponuje taktiež so širokým spektrom možnej integrácie, či už v spojení s improvizáciou, dramatizáciou, spevom...

Pomerne novou hudobnou činnosťou sú *hudobno-dramatické činnosti*, ktoré sú už vo svojej podstate integratívne, pretože sa v nich integrujú všetky hudobné prejavy s výtvarnými, slovnými a pohybovými prejavmi. Deťmi sú veľmi obľúbené, keďže vychádzajú z najprirodzenejšej detskej podstaty, ktorou je hra. Ich integratívny charakter presahuje kompetencie predmetu hudobná výchova, pretože sa často spája s inými druhmi umenia.¹²

Vo výučbe je potrebné dbať aj o to, aby edukačný proces ponechal naďalej dostatočný priestor pre sebarealizáciu dieťaťa a neutlmil rozvíjajúcu sa *fantáziu a imagináciu*.¹³ Predstavy žiaka sú svojím charakterom veľmi názorné, podobajú sa vnemom a sú silne citovo zafarbené. Najjasnejšie predstavy majú deti o takých veciach, s ktorými prichádzajú do styku. Čarka predstavuje niekoľko funkcií, ktoré udržiavajú rovnováhu v detskej imaginácii. Fixačná funkcia imaginácie vychádza z reality, pretože ak má byť predmet čo najlepšie fixovaný, musí byť subjektom najprv citovo prežitý a zhodnotený. Kreatívna funkcia imaginácie umožňuje žiakom realizovať svoju vlastnú kreativitu.¹⁴ Rozvoj *hudobnej tvorivosti* je priamo úmerný rozvoju fantázie. Už po vstupe žiaka do školy sa veľmi rýchlo vyvíja fantázia, kedy sa vyznačuje veľkou živosťou. Aj keď je potrebné ju usmerňovať, aby sa príliš nevzdialila od reality, nie je prínosné, ak sa potláča. Formou imaginatívnej komunikácie je aj detský výtvarný prejav. Kresba je formou prejavu základnej činnosti dieťaťa, je to niečo medzi symbolickou hrou a obrazovou predstavou. Detské kresby nie sú pokusom o presné napodobenie predstáv a vnemov, pretože deti nedokážu preložiť svoje predstavy do výtvarnej podoby, preto sa uspokojujú

¹² ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV: Učebné osnovy pre základné školy - 1. stupeň. In: http://www2.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=885.htm (23.4.2015).

¹³ KRBAŤA, P.: *Psychológia hudby nielen pre hudobníkov*. Prešov: Vydavateľstvo Matúš, 1994, s. 120.

¹⁴ ČAČKA, O.: *Psychologie imaginativní výchovy a vzdělávání s příklady aplikace*. Brno: Nakladatelství Doplněk MU, 1999, s. 36.

s asociatívnym spojením. To vysvetľuje fakt, prečo sa s určitým symbolom môžu spájať viaceré rozmanité predstavy. Vytvorený vizuálny symbol je výrazom detských citov, vyjadruje obsah iným ľuďom. Symbol sa u detí vynára z ich výtvarného prejavu, pričom vo chvíli „vynárania“ je pravdepodobne vždy spojený s veľkým množstvom významov. V tomto období sa na rozvoji všetkých komunikačných foriem – akými sú aj rôzne hry – významne podieľa aj obrazotvornosť, prevažne vo väzbe na imaginatívno-emoatívne procesy. Hra odкрýva a utvára pre hrajúceho sa človeka jeho vzťah k svetu, preto sa objavuje v blízkosti špecifickej ľudskej schopnosti – imaginácie.¹⁵

Základy vzťahu detí k umeniu ako aj základy existenciálneho zmyslu umenia pre deti predškolského a mladšieho školského veku sú založené na zmyslovo-konkrétnom materiáli, ktorý zohráva veľkú úlohu v procese socializácie detí a v procese rozvoja ich vedomia. Tu sú základy vzťahu detí k umeniu a tu sú aj základy existenciálneho zmyslu umenia pre deti predškolského a mladšieho školského veku. Deťom v predškolskom a mladšom školskom veku sa podvedome vstúpajú predstavy o určitom možnom sfomovaní materiálu daného predmetu. Dieťa sa necháva unášať zmyslovo vnímateľnou podobou predmetu, jeho vnímanie je syntetické. V tomto období sa tvoria základy pre uvedomenie si rozdielu medzi predmetom a jeho významami, medzi hmotou a ideou. Abstraktné a analytické myslenie nie je rozvinuté, a to spôsobuje, že deti spoznávajú svet a budujú si svoj duchovný svet v prvom rade cez zmyslové vnímanie. Od zmyslového vnímania sa odrážajú k ďalším pochodom svojej psychiky – k emóciám, abstraktnému mysleniu a pod. Obrysové vnímanie detí prechádza do analytického (približne od 6-tich rokov), začínajú si uvedomovať spätosť medzi výrazom a jeho vonkajším vyjadrením. Postupne prenikajú do výstavby umeleckého diela, rozvíja sa aj cieľavedomosť vo vnímaní kultúry. Deti začínajú byť schopné aj vnímania produktov zo vzdialených kultúr. Toto obdobie je aj „nebezpečným“, pretože deti pod vplyvom okolia buď získajú novú motiváciu pre styk s estetickými a umeleckými kvalitami, alebo naopak, strácajú o ne záujem. Nedostatok estetických podnetov v mladšom školskom veku môže viesť k prudkému zníženiu záujmu o estetické a umelecké kvality v puberte.¹⁶ Prostredníctvom estetických podnetov sa deti učia uvedomovať si rozdiel medzi tým, čo vidia (materiál) a tým, čo je za ním (myšlienka, predstava,

¹⁵ SLÁVIKOVÁ, Z.: *Integratívna umelecká pedagogika (Fragmenty)*. Prešov : PF PU, 2008, s. 136.

¹⁶ KOLLÁRIKOVÁ, Z. – PUPALA, B.: *Predškolská a elementárna pedagogika*. Praha : Portál, 2001, s. 320.

význam). To podnecuje v deťoch rozvoj ich fantázie. V tomto procese veľmi efektívne prebieha enkulturácia, čiže osvojenie kultúry predošlých generácií dieťaťom. Jej priebeh je neuvedomelý, ale neustály. Cez estetické vzťahy k predmetom dieťa spoznáva svet sebe prirodzeným spôsobom, nachádza svoje miesto v ňom, prežíva a postupne si uvedomuje svoje vzťahy k druhým ľuďom a osvojuje si kultúru svojich predkov.

Záver

Pre ľudí dnešnej doby, ktorá je materialistická, necitlivá a ktorá často „hrubým“ spôsobom vyjadrovania sa a existencie vôbec ničí zmysel pre krásu, obrazotvornosť, metaforu a symboliku, je logické, že umenie v nich vyvoláva pocity nepochopiteľnosti, nejasnosti a nevysloviteľnosti. Ba až neúcty a nakoniec aj opovrhovania umením vôbec. Svet, v ktorom žijeme, nedokážeme zmeniť. Čo dokážeme, je vnímať ho inými očami, iným uhlom pohľadu a iba svojím životom a postojmi ho môžeme pretvárať k lepšiemu. Toto by malo byť aj úlohou pedagógov, ktorí majú vo svojich rukách veľkú moc. Pracujú s deťmi, ktoré môžu naučiť vnímať svet krajšie, hlbšie, zmyslupľnejšie, a hlavne hodnotnejšie. Edukácia založená na poznaní umenia a kultúry do značnej miery ovplyvňuje formovanie hodnotovej orientácie už od detského veku, formuje jeho estetické, sociálne, mravné a vzdelávacie hodnoty.

BIBLIOGRAFIA

- BALCÁROVÁ, B.: *Integratívna hudobná výchova v predprimárnej a primárnej edukácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010.
- ČAČKA, O.: *Psychologie imaginativní výchovy a vzdělávání s příklady aplikace*. Brno : Nakladatelství Doplněk MU, 1999.
- KOLLÁRIKOVÁ, Z. – PUPALA, B.: *Predškolská a elementárna pedagogika*. Praha : Portál, 2001.
- KRBAŤA, P.: *Psychológia hudby nielen pre hudobníkov*. Prešov : Vydavateľstvo Matúš, 1994.
- SEDLÁK, F.: *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha : SPN, 1990.
- SCHNEIDEROVÁ, M.: *Hudba – hra – deti*. Prešov : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2001.
- SLÁVIKOVÁ, Z.: *Integratívna umelecká pedagogika (Fragmenty)*. Prešov : PF PU, 2008.
- ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV: *Učebné osnovy pre základné školy - 1. stupeň*. In: http://www2.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=885.htm (23.4.2015).
- VÁŇOVÁ, H. – SKOPAL, J.: *Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007.
- VÁŇOVÁ, H.: *Hudební tvořivost žáku mladšího školního věku*. Praha : Editio supraphon, 1989.

RECENZIE

TIRPÁK, P.: *Zásady katechézy podľa exhortácie Catechesi tradendae*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2020, 189 s. ISBN 978-80-555-2654-6.

Ks. dr Andrzej Kielian

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Monografia Petera Tirpaka to obszerna i oparta na aktualnym nauczaniu Kościoła próba rewitalizacji dokumentu *Catechesi tradendae* z uwzględnieniem zmian w czasie i środowisku, w którym prowadzona jest dziś katecheza. Dzięki tej ciekawej koncepcyjnie monografii czytelnik przekonuje się, że wydana ponad 40 lat temu adhortacja papieża Jana Pawła II na temat katechezy *Catechesi tradendae* nawet dzisiaj niesie ze sobą wiele bodźców i pomysłów, o których nie można zapomnieć w rozwoju przekazu treści wiary. Dzieło papieża zostało przez autora monografii odczytane poprzez pryzmat nauczania i posługi kolejnych następców św. Piotra – od Jana Pawła II poprzez Benedykta XVI po papieża Franciszka i jest jasne, że treść komentowanego dokumentu, który w momencie powstania był niezwykle istotny i ważny dla katechezy, została uzupełniona nauczaniem papieża ostatniego 40-lecia historii Kościoła. W pracy istnieją też liczne odniesienia do bogactwa Tradycji Kościoła, wyrażonej w nawiązaniach do dzieł świętych, do wypowiedzi papieskich z różnych okresów historii Kościoła, a także do tekstów soborowych i prawnokanonicznych. Praca P. Tirpaka to wezwanie, by na nowo odczytać adhortację, którą Autor nazywa pamiętnikiem pontyfikatu Jana Pawła II i jego miłości do Kościoła.

Podobnie jak tekst *Catechesi tradendae* towarzyszył i nadal towarzyszy Kościołowi na całym świecie w jego poszukiwaniu nowych sposobów głoszenia dobrej nowiny, czego dowodem są nawiązania do adhortacji w nowym Dyrektorium o katechizacji Papieskiej Rady ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, podpisanym przez papieża Franciszka dnia 23 marca 2020 r., tak trzeba podkreślić, że dzięki temu naukowemu komentarzowi głos św. Jana Pawła II dociera w sposób bardzo wyraźny do Kościoła słowackiego i zachęca czytelników do uświadomienia sobie bogactwa i istoty katechezy w życiu

katolików w obliczu zmagania ze zjawiskiem sekularyzacji i kryzysu autorytetów.

Ważną stroną monografii jest poszerzenie kontekstu biblijnego, obecnego w pierwotnym tekście adhortacji, dzięki czemu czytelnik uzyskuje szeroką perspektywę znaczeniową *Catechesi tradendae*, jej umocowania biblijnego ze wskazaniem na praktyczne wykorzystanie przywoływanych tekstów biblijnych we współczesnej katechezie, która nie jawi się wyłącznie jako nauczanie religii, przekaz wiedzy, lecz jako doprowadzenie wierzącego do głębszej refleksji nad własnym życiem oraz wskazanie, że „Chrystus jest w stanie dotknąć każdego człowieka, który przychodzi do niego z pokorą i prostotą” (s. 19 – pkt. 1.3.)

Monografia stanowi także przypomnienie podstawowych zasad katechez w działalności Kościoła, tj. by czerpać treść z żywego źródła Słowa Bożego, przekazanego przez Tradycję i Pismo święte, historii Kościoła, świętej liturgii, a także świadectwa świętych i męczenników, wreszcie by podejmować twórczy dialog z kulturą i nauką oraz zachodzącymi w społeczeństwie przemianami, tak by ostatecznie posługa katechetyczna mogła zawsze opierać się na podstawowym prawie, które obowiązuje w całym życiu Kościoła: na prawie wierności dochowanej Bogu i wierności okazanej człowiekowi w tym samym duchu miłości (por. CTr, 55), co przekłada się na odkrywanie godności osoby ludzkiej oraz okazywany jej szacunek, który odzwierciedla się w języku, metodzie i pomocach stosowanych w katechezie oraz przygotowaniu przyszłych katechetów.

Komentarz do adhortacji *Catechesi tradendae* autorstwa Petera Tirpaka jest oryginalnym i nowatorskim odczytaniem tekstu papieskiego odnośnie do katechez i przypomnieniem celu i istoty katechez w nowym, współczesnym kontekście społecznym. Potrafi pokazać, że istnieją ponadczasowe zasady misji Kościoła, które należy realizować w sposób odpowiadający duchowi czasu i wrażliwości poszczególnych osób bez zniekształcenia orędzia Ewangelii i z zastosowaniem adekwatnych metod dla poszczególnych grup wiekowych i społecznych. Ukazuje także w jaki sposób teoria zawarta w adhortacji była przez jej autora realizowana w praktyce podczas kolejnych inicjatyw papieskich, jakim była np. idea Światowych Dni Młodzieży.

Peter Tirpak w swoim komentarzu ukazuje, że zadaniem Kościoła jest nieustanne szukanie drogi do ludzi w różnym wieku i w różnej sytuacji życiowej, aby poprzez katechezę popartą przykładem i świadectwem życia według Ewangelii był on (Kościół) światłem w poszukiwaniu nowej integralności osoby ludzkiej, poczynwszy od pierwszego głoszenia aż po mista-

gogię i budowanie żywej i twórczej wspólnoty. Osadzenie rozważań w optyce dokumentów Soboru Watykańskiego II rysuje perspektywę działań katechetycznych na kolejne lata, przyczyniając się do stałej odnowy i skuteczności zarówno katechezy, jak i szczególnego jej rodzaju, czyli nauczania religii w szkole.

AUTORZY ARTYKUŁÓW

Mgr. Daniela Brůhová

Univerzita Karlova
Evangelická teologická fakulta
Černá 646/9, pošt. příhr. 529
115 55 Praha 1
dbruhova@gmail.com

Mgr. Karol Domžal

Mgr. Marianna Zeykan

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
karol.domzal@smail.unipo.sk
marianna.zeykan@smail.unipo.sk

Dr. Nhan Thi Duong, PhD

Dai Nam University, Hanoi
Faculty of Politics
No.1, Pho Xom, Phu Lam Ward
Ha Dong District, Hanoi City
Vietnam
nhandt@dainam.edu.vn

Mag. Theol. Miroslav Házy

Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt
Theologische Fakultät
Pater-Philipp-Jeningen-Platz 6
85072 Eichstätt
Miroslav.Hazy@ku.de

Ing. Iveta Jankurová

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
iveta.jankurova@gmail.com

Ks. dr Andrzej Kielian

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Ul. Bobrowskiego 6
31-552 Kraków
kielianandrzej@yahoo.com

Mgr. Marek Kwiatosz

Instytut Ekonomii i Zarządzania PWSTE
w Jarosławiu
Ul. Czarnieckiego 16
37-500 Jarosław
kwmarek@wp.pl

Mgr. Miroslav Lettrich

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra č.15
080 01 Prešov
miroslav.lettrich@smail.unipo.sk

Ks. prof. dr hab. Maciej Ostrowski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ul. Kanonicka 25
31-002 Kraków
maciej.ostrowski@upjp2.edu.pl

prof. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
gabriel.pala@unipo.sk

Mgr. Michaela Šandalová

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
michaela.sandalova@smail.unipo.sk

doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

ThLic. Martin Tkáč, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2
080 01 Prešov
peter.tirpak@unipo.sk
martin.tkac@unipo.sk

PhDr. Jana Tirpáková, PhD., DiS.art.

Spojená škola bl. biskupa Gojdiča
Bernolákova 21
080 01 Prešov
tirpakova@goidic.eu

Mgr. Aleksander Zawadzki

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv.
Alžbety
Palackého 1
810 00 Bratislava
alek-z@wp.pl

Acta educationis

No. 7

Redakcja:

prof. dr hab. Józef Marecki
prof. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Pała, PhD.
doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

Recenzenti:

dr hab. Małgorzata Duda, prof. UPJPII
prof. PaedDr. ThDr. Jozef Jurko, PhD.
prof. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA
dr hab. Lucyna Rotter
Ks. dr. Andrzej Kielian

Grafická úprava:

PhDr. ThLic. Juraj Gradoš, PhD.

Táto publikácia vychádza v rámci projektu KEGA 043PU-4/2022
s názvom Inovácie v študijnom programe Probačná a mediačná práca for-
mou e-technológií.

Wydawnictwo Avalon Sp. z o.o.

ul. Żmujdzka 6 B
31-426 Kraków

Kraków 2022

ISSN 2544-5073

